

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN İLMÎ ŞAHSİYETİ
VE
SİYÂSET FELSEFESİ**

Hazırlayan

Nihal CENGİZ

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Mehmet Demirtaş

TOKAT-2019

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ALİYA İZZETBEGOVIÇ' İN İLMÎ ŞAHSİYETİ

VE

SİYÂSET FELSEFESİ

Hazırlayan

Nihal CENGİZ

Felsefe Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Mehmet Demirtaş

TOKAT-2019

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Mehmet Demirtaş danışmanlığında hazırlamış olduğum “**Aliya İzzetbegoviç ve Siyaset felsefesi**” adlı Yüksek Lisans / Doktora tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

... / ... / ...

Tez Yazarı (Nihal Cengiz)

İmza

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN İLMİ ŞAHSİYETİ VE SİYASET FELSEFESİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 29 / 08 / 2019

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. Yaşar TÜRK BEN

Üye : Doç. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EREN

İmzası

.....
.....
.....

Bu tez, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 01/08/2019 tarih ve 45-04 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: ..... **Prof. Dr. İlhan EROĞLU**
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Aliya İzzetbegoviç, 20. yüzyılın önemli fikir ve düşünce adamlarından biridir. En az, verdiği bağımsızlık mücadelesi ve siyasi duruşu kadar entelektüel çizgisi, düşünceleriyle de İslam dünyasında adından söz ettirmiş ve Avrupa'nın merkezinde İslam medeniyetinin temsilcisi olmuştur. Müslümanların ve İslam ülkelerinin soru ve sorunlarına “Batılı” bir Müslüman aydın olarak kafa yormuş, çözüm önerilerini eserlerinde okuyucularıyla paylaşmıştır. İzzetbegoviç, İslam âleminde uyanışın yeniden adımlarını atmanın yollarını aramıştır. O, asıl kaynaklara dönüp Kuran ve Sünnete bağlı ahlaklı ümmet oluşturmanın yollarını aramıştır. Aliya İzzetbegoviç genelde insana, özelde Müslümanlara dair birçok fikir dile getirmiş; felsefi olarak da insanın varoluşsal problem ve kaygılarına dair düşüncelerini okurlarıyla paylaşmıştır.

Bu araştırma giriş ve üç ana başlıktan oluşmaktadır. Girişte İzzetbegoviç'in kısaca hayatı ve felsefi görüşlerine yer verilmiştir. Birinci bölüm, İzzetbegoviç'in entelektüel boyutunun ele alındığı kısım oldu, onun farklı konularla ilgili olarak değinmiş olduğu görüşlerini başlıklar halinde ele aldık. İkinci bölüm, İzzetbegoviç'in siyaset felsefesine geçmeden önce siyaset felsefesi ile ilgili kavramlara yer verdiğimiz bölüm oldu. Üçüncü bölümde ise İzzetbegoviç'in siyasi duruşu ve siyasi düşünce yapısı üzerinde durduk. Onun siyaset felsefesi, Bosna savaşı yıllarında başkomutan olarak verdiği mücadelesi ve duruşu, İslam ülkelerinin siyasi ve toplumsal yapıları üzerine getirdiği görüş ve eleştirileri, ülkesi için verdiği kurtuluş savaşı mücadelesi ve bu mücadelenin tarih sahnesindeki izleri bu bölümün bazı başlıklarıdır.

Derin bir entelektüel, sağlam bir İslam düşünürü, dik duruşu ve kararlılığıyla bir başkomutan, lider, samimi ve mütevazı bir Müslüman, şefkatli ve anlayışlı bir eş ve baba olan İzzetbegoviç'i doğru anlamak ve doğru bir şekilde ifade edebilmek bu tezin amacı olmuştur. Bu amaca hizmet edebilmiş olmak da bizim umudumuzdur. Çalışmam süresince sabrı, bilgisi ve deneyimleri ile karşılaştığım zorlukların üstesinden gelmemde emeğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ'a şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca tez süresince maddi manevi yanımda olan eşim Fatih Cengiz'e de teşekkür ediyorum.

Nihal CENGİZ

TOKAT 2019

ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN İLMİ ŞAHSİYETİ VE SİYASET FELSEFESİ

ÖZET

Aliya İzzetbegoviç, çok yönlü bir mütefekkir, Batı felsefesini çok iyi anlamış bir düşünür ve devlet adamıdır. Kendi zihin dünyasına uygun olarak geliştirdiği din anlayışı, onun düşünce ekseninin temelini oluşturur. Bu temel üzerine anlamlandırıldığı Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam onda ideolojik bir okumayla yorumlanmıştır. Ona göre İsa Musa ve Muhammed insana ait olan üç yönelimi temsil etmektedir. Maneviyatçı dünya görüşü, (İsa) ve materyalist dünya görüşü (Musa) bu ikili düalist kurgu ona göre hayat karşısında çelişkilidir. Bu çelişkili olma durumu ise ancak İslam ile aşılabılır. İslam iki kutuplu birliğin bizzat kendisidir. Düalizmden yola çıkarak ulaştığı bu birlik anlayışı İzzetbegoviç'te her alanda kendini göstermektedir.

Siyasette hem batı tarzı felsefeye eleştiriler getirmiş, hem de İslam dünyasına hâkim olan yönetim şekillerine karşı demokratik adil, özgürlüklerden yana panislamist bir duruş sergilemiştir. İzzetbegoviç'in gerek entelektüel boyutunun, gerek siyasi çizgisinin Türkiye'de ve tüm İslam âleminde okunup anlaşılmasının çok önemli olduğunu düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler; *Din, Düalizm, İslam, Siyaset, Ahlak*

ABSTRACT

Aliya İzzetbegović, was a versatile thinker. He was a philosopher and a statesman who understood western philosophy well. His understanding of religion, which he developed in accordance with his own World of mind, forms the basis of his thinking axis. Christianity, Judaism, and Islam, which he interpreted on this basis; were interpreted in an ideological reading. According to him, Jesus Mosaic and Muhammed represent the three orientations that belong to human. The spiritualist World view (Jesus) and the materialist World view (Mosaic) these two dualist fictions are contradictions to life in his view. This contradiction can only be overcome by Islam. Islam is the bipolar union of itself. This understanding of unity, which is achieved by virtue of dualism, manifests itself in every field of İzzetbegović.

In politics, he brought criticism both to western style philosophy and has a pan-Islamist stance in favour of democratic, fair freedoms against the governing forms that dominate the Islamic World. We think it is very important to both his intellectual dimension and his political line should be read and understood in Turkey and Islam world.

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası.....	I
Onay Sayfası.....	II
Önsöz.....	III
Özet.....	IV
Abstract.....	V
İçindekiler.....	VI
GİRİŞ.....	1
Hayatı.....	1
İlmi Kişiliği.....	6
Düşünce Yapısı.....	11
BÖLÜM 1: ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN DÜŞÜNCE UFKUNUN UZANIMLARI.....	14
1.1 . Din Anlayışı.....	14
1.1.1. Din olgusuna Yaklaşımı.....	14
1.1.2. Hristiyanlık Hakkındaki düşünceleri.....	15
1.1.3.Yahudilik Hakkındaki düşünceleri.....	17
1.1.4. İslam dini Hakkındaki Düşünceleri.....	18
1.2. Ahlak Anlayışı.....	23
1.3. Kültür ve Medeniyet Tasavvuru.....	27
1.4. Sanat Anlayışı.....	32
1.5. Eğitim Anlayışı.....	35

BÖLÜM 2: SİYASET FELSEFESİNİN TEMEL KAVRAMLARI VE YÖNETİM MODELLERİ.....	39
2. 1.SİYASET FELSEFESİNİN TEMEL KAVRAMLARI	40
2.1.1 Birey.....	40
2.1.2. Toplum.....	41
2.1.3. Devlet.....	43
2.1.4.Yasa.....	44
2.1.5. Adalet.....	46
2.2. YÖNETİM MODELLERİ.....	48
2.2.1. Demokrasi.....	48
2.2.2. Monarşi.....	51
2.2.3. Oligarşi.....	52
2.2.4. Teokrasi.....	54
2.2.5. Tiranlık.....	55
BÖLÜM 3:ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN SİYASET FELSEFESİ.....	58
3.1. ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN DAYANDIĞI İLKELER.....	58
3.1.1 İnsan ve Üçüncü Yol Olarak İslam.....	59
3.1.2. Ahlak.....	62
3.1.3. Özgürlük.....	64
3.2. İZZETBEGOVIÇ'İN SİYASİ DÜŞÜNCESİ.....	67
3.2.1 Marksizm ve Karl Marks Hakkındaki görüşleri.....	69
3.2.2.İslam Dünyası ve Siyasetine Yönelik Eleştirileri.....	73
3.2.3.İzzetbegoviç'in Siyasi Dehası ve Yansımaları.....	83

3.3. FİLOZOF KRAL OLARAK ALİYA İZZETBEGOVIÇ.....	88
3.3.1. Bilge Kral İdealinin Arka Planı.....	88
3.3.2. Aliya'da Dram ve Ütopya.....	91
SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA.....	98
ÖZGEÇMİŞ.....	102

GİRİŞ

HAYATI

Aliya İzzetbegoviç, 8 Ağustos 1925 tarihinde Saraybosna'nın kuzey batısındaki Bosnanski Samaç kasabasında, dünyaya gelmiştir.¹Ailesi önce Belgrat'ta yaşamış; ancak tarihçilerin tespitlerine göre 1868'de Sırp baskısı altında kaldıklarından aile kendine daha güvenli bir yer aramış, sonrasında Bosnanski Samaç kasabasına yerleşmişleridir.²

İzzetbegoviç, büyükbabası (Onun da adı Aliya idi.) adaleti ve dürüstlüğüyle yöre halkı arasında saygı duyulan ve sevilen Bosnanski Samac'ın belediye başkanı idi. Babası Mustafa, İzzetbegoviç iki yaşında iken Saraybosna'ya taşınma kararı almıştır. Mustafa Bey, I. Dünya savaşında İtalya cephesinde ağır yaralanmış ve ömrünün son on yılını neredeyse yatalak olarak geçirmiştir. Ailesinin en ağır yükünü Aliya'nın annesi Hiba çekmiştir. Aliya, “Özgürlüğe Kaçışım” adlı kitabında dindar bir kadın olan annesinden bahsederken kendisinin daha çocukken dine karşı bağlılığının tamamen annesine borçlu olduğunu söyler: “Annem sabah namazlarına hiç aksatmadan tam vaktinde kalkar ve beni de kaldırırdı ki ben de mahalle cami olan Hadzিজika Camine gideyim.”³ Genç Aliya, anne ve babasından da izler taşır. Görünüm itibariyle annesine, karakter itibariyle babasına daha çok benzediğini düşünür. Çocukluktan gençliğe adım attığı yıllarda faşizmin karşısına çok ciddi bir propagandayla çıkan komünizmin etkisinde kalmış, bir dönem dini konularda kararsızlığa düşmüş, ateizme kayar gibi olsa da ilerleyen zamanlarda toparlanmasını bilmiştir.⁴

Okuduğu erkek lisesi, komünist olarak bilinen okullardandır. Dinin afyon olduğu propagandası bu yıllar da onu da etkilemiştir. İzzetbegoviç bir iki yıl hem ruhen hem de zihinsel olarak bir bocalama yaşamıştır. Bu iki yılın sonunda, yeni bir güç ve yaklaşımla dine dönmüş, ancak bu farklı bir biçimde dönüş olmuştur. Onun bu yeni inancı, atalarından miras alınan değil, genç bir insanın kalbiyle, akıl ve ruhuyla inşa ettiği inançtır.⁵ İzzetbegoviç, inancını sorgulayarak ve çok okuyarak yeni bir bilinçle taklidi

¹ Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, s.12.

² Zehrudin, İsakoviç “Aliya İzzetbegoviç 1925-2003 Biyografisi”, *Hece Dergisi*, Sayı: 259, Ankara, Ocak, 2016, s. 149

³ Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 12.

⁴ Aliya İzzetbegoviç, *age*, s. 14.

⁵ Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, s.14.

imandan tahkiki imana geçmiştir. Yine lise yıllarında İzzetbegoviç, kendisinde özel bir tesir bırakan tüm klasik Avrupa felsefesini, bu dönemde okumuştur.

Aliya, II. Dünya savaşı devam ederken 1943 yılında liseyi bitirdi. Liseden sonra orduya katılması gerekmekteydi ancak o bunu yapmadı. O zamanki idarenin gözünde asker kaçağı durumuna düşüp, 4 yıl boyunca gizlenmek zorunda kaldı. Bu dönem içerisinde de boş durmayan İzzetbegoviç, “Genç Müslümanlar” organizasyonu yoluyla mücadelesini sürdürdü. Genç Müslümanlar, çağdaş İslam dünyasının sorunları ve dış politikayla ilgilenen, genellikle liseli ve üniversiteli gençler arasında popüler olan bir cemiyetti. II. Dünya savaşı boyunca bu cemiyete devam eden İzzetbegoviç, lise 2. sınıfta teşkilâta üye olmuştur.⁶

Genç Müslümanlar Teşkilatı, 1941 yılı Mart ayında Yugoslav Krallığı'nın parçalanmaya başladığı zamanda ortaya çıkmıştır. Teşkilat, ilk toplantısını Saraybosna'da yapmış ancak bundan 15 gün sonra savaş patlak vermiştir. Genç Müslümanların amacı; Sırp çetniklerin⁷ ve Hırvat ustaşaların⁸ saldırıları karşısında Müslüman Boşnak halkının varlığını korumak, milletçe Osmanlı'dan sonra gün yüzü görmemiş bu yaralı halk için Bosna'da emin olabilecekleri bir ortam sağlanmasına çalışmaktır.⁹ Savaşla birlikte bağımsız Hırvat devleti ilan edildi. Tüm Müslüman ve Hırvat gençler de savaşa çağrıldı. Savaşın sona ermesinden sonra Genç Müslümanlar çalışmalarına devam etmiştir. Gizli yürüttükleri bu çalışmalar, dönemin hükümeti tarafından fark edilmiş ve teşkilat üyelerinin tutuklanmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu tutuklananlar arasında İzzetbegoviç de vardır. Bu dönemde asker olduğu için askeri mahkemece yargılanan İzzetbegoviç, 3 yıl hapis cezası aldı. Hakkındaki iddialar; Genç Müslüman üyesi olmak, partizanlara karşı muhalefet oluşturmak, Sovyet karşıtı gizli propaganda yapmaktır. Üç yıl hapis yattıktan sonra 1949 yılında eşi Halide ile evlendi ve bu evliliğinden biri kız, ikisi erkek üç çocuğu olur. Evlendikten sonra da teşkilatla bağıni koparmayan Aliya, faaliyetlerine yeniden başladı; ancak baskılar da iyice artmıştı. Genç

⁶ Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s.17-18

⁷ Çetnik: II. Dünya Savaşı sırasında Sırp Krallığını savunan ve düşman halklara karşı yalnızca Sırpıları içeren antifaşist direnişçilerdir. Ustaşalara ve komünist partizanlara da karşı olmuşlardır. Catherine Samary, *Parçalanmış Yugoslavya*, çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995, s.250

⁸ Ustaşa: Hırvatça asi kelimesinden gelir.1929 yılında başlıca önderleri Ante Paveliç'in yönetimin de kurulan aşırı sağcı, milliyetçi örgüt. Catherine Samary, *Parçalanmış Yugoslavya*, çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995, s.300.

⁹ Zehrudin İsakoviç, agm, s.150.

Müslümanlara karşı yürütülen bu politik süreçte teşkilattan birçok kişi tutuklandı hapse atıldı, hatta bunlardan bazıları ölüme mahkûm edildi; öyle ki bu baskılar neticesinde örgüt neredeyse bitme noktasına geldi¹⁰

Bu arada İzzetbegoviç, 10 sene boyunca çoğunlukla şantiyede çalışmıştır. Bu arada örgün eğitimine devam etmiş; önce tarım üzerine tahsil yapmış, ancak 3. yılında hukuk tahsiline geçmiş ve 1956 yılında bu hukuk eğitimini tamamlamıştır. İzzetbegoviç, iş hayatı, eğitim ve ailesiyle ilgilenmesinin yanı sıra İslam konusunda da birçok okuma yapmış, ciddi ve detaylı metinler yazmıştır. 1970 yılında Müslümanların ve İslam devletlerinin mevcut durumunu dikkate alarak *İslam Bildirisini* yayınlamıştır. Bildirinin ana fikri, İslam âleminin yeniden canlanması ve varlık göstermesinin yolunun ancak İslamın yeniden canlandırılmasıyla mümkün olacağı üzerinedir. Kitap, Yugoslavya'ya değil, İslam dünyasına dönük yazılmıştı. Bu bildiri daha sonra yedi dile çevrilmiş ve kendi sahasında zamanın en çok okunan politik-siyasi kitaplarından biri olmuştur. *Doğu–Batı Arasında İslam* adlı kitabını, 1946 yılında hapse girmeden önce yazmıştır. Daha sonra Aliya bunları düzenlemiş, yeni bölümler eklemiş ve hepsini Kanada'da yaşayan bir arkadaşına yollamıştır. Kitap, Kanada'da 1984 yılında Aliya'nın ikinci kez hapse girişinden sonra basılmış ve daha sonra üç dile çevrilmiştir. Yaşadığı dönemin olumsuz şartlarına rağmen Aliya, yazılarına ara vermemiş, yazdığı makale ve yazılar bir dergide yayımlanmaya devam etmiştir.¹¹ Ancak yazdığı bu yazılar başına yeni dertler açmıştır. Özellikle 1980'de Tito'nun ölümüyle beraber Yugoslavya da şartlar daha da kötü hal almaya başlamış, 1983 de İzzetbegoviç yeniden tutuklanmıştır. Onunla beraber 12 entelektüel Müslüman, anayasal düzeni yıkmak amacıyla örgüt kurmaktan hapse mahkûm edilmiştir. Yargılamaların ardından 14 yıl hapse mahkûm olan İzzetbegoviç, bu süreç içerisinde zamanını okumaya düşünmeye ve yazmaya ayırmıştır. Yazdığı bu notlar daha sonra "*Özgürlüğe Kaçışım*" adlı isimle basılacaktır.¹²

Eleştirmenler İzzetbegoviç'in bu notlarının onun kişiliğine ışık tutması açısından çok önemli bulmuşlardır¹³

¹⁰ Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 21-22-23.

¹¹ Zehrudin İsakoviç, agm, s.154-155.

¹² Admir Muloseviç, Aliya İzzetbegoviç, *TDV İslam Ansiklopedisi*,1.Cilt, İstanbul, 2016, s.687-689

¹³ Zehrudin, agm, ss. 160-161.

Hapisten çıktığı 1988 yılı sosyalist dünyada büyük değişikliklerin yaşanacağı yılın hemen öncesine denk gelir. Gorbaçov, 1989 yılında açılım politikası ilan etmiş, aynı sene sembolik öneme sahip olan Berlin Duvarı yıkılmıştır.¹⁴ 5 yıl 8 ay hapis yatan Aliya İzzetbegoviç'in çıkışta kafasında yeni bir plan vardı o da parti kurmak ve seçimlere girip kazanmaktı. İzzetbegoviç, hapisten çıkar çıkmaz arkadaşlarıyla bir araya geldiğinde söylediği söz Yugoslavya'nın parçalanacağı, bundan sebep, siyasi çalışmalara bir an evvel başlamak gerektiğiydi.¹⁵ Dönemin Genç Müslümanlar teşkilatı ile bir araya gelen Aliya, 1989 Kasım'ın da partiyi kurdu, ancak büyük bir risk aldığı da bir gerçektir; çünkü komünist birliği haricinde herhangi bir partinin kurulması yasaktı. Bu yasağı delmek, tekrar hapis cezası demek olabilirdi. Ancak o, bu riski göze aldı ve politik ortamın daha medeni olduğu Zagreb'e gitti. Zagreb Camii'nde 15 kişi ile temellerini attığı partiyi, 27 Mart 1990'da Saraybosna'da kuruluşunu duyurmak amacıyla bir basın toplantısı düzenledi. Partinin adı S.D.A (Demokratik Eylem Partisi) olarak belirlendi ve başkanlığa İzzetbegoviç getirildi. Bu parti bir yönüyle Genç Müslümanlar teşkilatının devamı niteliğindedir; talepleri ise: "Seçimin yapılması, demokratik yönetim ve uygulamalar, Yugoslavya'da özellikle de Bosna Hersek'te halkların eşitliği, insan hakları ve düşünce özgürlüğünü temel alan düzenlemeler" olarak özetlenebilir.¹⁶ Demokratik Eylem Partisi, Yugoslavya'nın birliğinden yana politika ortaya koydu, ancak parçalanmanın önüne geçilemedi. 1990'da Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde parti, seçimlere girerek kazandı ve İzzetbegoviç Bosna Hersek Cumhurbaşkanı oldu.¹⁷ İzzetbegoviç, bir uzlaşma zemini arasa da Yugoslavya'da savaşın önüne geçemedi.

Bosna Hersek Meclisi 14 Ocak 1992'de ülkedeki Sırp birliğin karşı çıkmasına rağmen özerklik kararı aldı. Bundan sonra 6 Nisan 1992'de A.B ve A.B.D. Bosna'nın bağımsızlığını tanıdı. Bundan kısa bir süre sonra da savaş başladı. Savaş 1992'de patlak verdiğinde İzzetbegoviç 67 yaşındaydı. Bundan sonra yaşanacaklar çok zorlu ve çetin oldu. Düzenli ordunun olmayışı Bosna Hersek'i açık hedef haline getirmişti. Ülkeye uygulanan silah ambargosu da verilen mücadelede Bosnalı savaşçıları olumsuz olarak

¹⁴ Fatih Toktaş, Yenilikçi Müslüman düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç, *Dokuz Eylül üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı:44, İzmir, 2016, s.10.

¹⁵ Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, ss.73-74.

¹⁶ Aliya İzzetbegoviç, *age*, s.76.

¹⁷ Admir Muloseviç, *İslam Ansiklopedisi*, s. 687-689.

çok etkilemişti. Ülkelerini savunamaz duruma gelen Bosnalılar, Sırp lar tarafından katliama maruz kalmış toplama kamplarında ölüme terk edilmişlerdi.¹⁸

Ancak en büyük katliam, 1995 Temmuz ayında Srebrenitiza da gerçekleşti. Görülmemiş katliama maruz kalan 8 ile 10 bin arası Boşnak ve bunun 4 katı kadar Müslüman şehit olmuştur. Bu insanlık dışı olaydan Sırp ordusu kadar Srebrenitiza' yı savunmakla yükümlü olan BM birliklerinin de sorumlu olduğu açıktır. Bu trajedi sonrası yoğun diplomatik çabalarla Karazic tarafının silah zoruyla etkisizleştirme yönünde kamuoyu oluşmaya başlamış, Saraybosna pazarı katliamından sonra Karazic mevzilerine hava saldırıları düzenlenmeye başlamıştır. Hemen akabinde 1995 yılında Boşnak ve Hırvat ordusu ittifak halinde Sırp lara karşı başarılı ve önemli zaferler kazandılar. Peşinden bunu diğer zaferler takip etmiş ve nihayet barış görüşmeleri başlamıştır. Bu görüşmeler İzzetbegoviç'in dirayetli, temkinli siyaseti ile pazarlık ve taktik savaşlarıyla geçti. Nihayet 18. günde Miloseviç Saraybosna'yı teslim etmek zorunda kalmış, 20 Kasımda da antlaşma sağlanmıştır. A.B.D Başkanının katılımıyla 14 Aralık Paris'te Dayton barış antlaşması imzalanmıştır. Dayton antlaşmasından sonra İzzetbegoviç'in sağlık durumu kötüleşmiş, bundan sebep cumhurbaşkanlığından ayrılmak istemiştir. Ancak partisinin ısrarlarına dayanamayarak birkaç yıl daha yönetimde kalmıştır.¹⁹

Savaştan sonra sürekli olarak konferanslara davet edilen İzzetbegoviç, pek çok ödül de almıştır. İzzetbegoviç, 10 yıl görev yapmış, başkanlıktan ise 15 Temmuz 2000'de ayrılmıştır. Çekildikten sonra çoğunlukla hatıralarını yazmaya yoğunlaşmış, ancak kısa zaman içerisinde hastalığı ilerlemeye devam etmiştir. Hastaneye yatan Aliya İzzetbegoviç'i pek çok devlet başkanı ziyaret etmiştir. Bunlardan biride dönemin Başbakan'ı Erdoğan olmuştur. İzzetbegoviç 19 Ekim 2000 de vefat etmiş, Bosnalılar ve tüm dünyadan sayısız delegasyonlarla Bosna şehitliğine defnedilmiştir.²⁰

¹⁸ Zehrudin İsakoviç, agm, s. 172-173.

¹⁹ Agm, ss.183-185-186-190.

²⁰ İsakoviç Zehrudin, agm, s. 176-194.

İLMİ KİŞİLİĞİ

İzzetbegoviç'in ilmî şahsiyetini ortaya koyarken önce onun gençlik yıllarına gitmek gerekir. İlmî birikimine daha çocuk denecek yaşta yaptığı okumalarla başlayan İzzetbegoviç, henüz 18 yaşında iken Batı felsefesi metinlerinin çoğunu okumuştur. En çok etkilendiği metinler ise, Bergson'un *Yaratıcı Evrim*, Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* ve Oswald Spengler'in *Batının Çöküşü*'dür.²¹

Savaş yıllarında filizlenen ve Aliya'nın da mensup olduğu Genç Müslümanlar Hareketi, Aliya'ya çok şey katmış, diniyle ilgili duymak istediklerini vermiştir. Genç Müslümanların dine yaklaşımı, geleneksel olan, hoca ve mekteplerden alınan eğitimden farklı, dini ritüellerden çok, özü öne çıkaran bir anlayışları vardı.²²

Genç Müslümanlar hareketi temel motivasyonunu İslam'dan ve anti-komünizm ve anti-faşizmden alıyordu.1940'lı yıllarda bu hareket ortaya çıktığında bağımsız olan Müslüman devlet çok azdı. Müslümanların, yabancıların hâkimiyetinde olmasından son derece rahatsızlardı. Örgüt, özellikle lise ve üniversite öğrencileri arasında hızla yayılmış, gençlerin bilinçlenmesinde büyük rol oynamıştır. Ancak; savaş bittikten sonra komünist yetkililer baskı yapmaya başlamış 1946'dan itibaren de tutuklamalar başlamıştır. Tutuklananlar arasında İzzetbegoviç'te vardı.²³O, Genç Müslümanlar Hareketinin içerisinde bulunduğu yıllarda hem fikri sahada hem de düzenin rejimine karşı verdikleri mücadelede önemli roller üstlenmiştir. Daha geriye gittiğimizde çocukken ailesinden aldığı dini eğitimin de ilmî şahsiyeti ve karakterine etki ettiğini görürüz. Aliya bu etkiyi şöyle ifade eder: "Benim ailemden aldığım İslam terbiyesi kişiliğimin oluşmasında son derece önemli bir yere sahiptir. Rahmetli annem Hiba çok muttaki bir kadındı. Anneme karşı sonsuz bir sevgi besliyor, onun sevdiği her şeyi çok seviyordum. Annem de dinini seven, İslam'ı yaşayan bir kadındı."²⁴

Geçmişe baktığımızda Türkiye'de bir dönem (90'lı yıllar) Aliya'ya özel bir ilginin olduğu muhakkaktır. Bu ilginin en önemli sebebi ona ve onun milletine yapılan zulümlere

²¹ Fatih Bayram, "Rahman Suresi'nin ikliminde ve Komünizmin Pençesinde Bir Orman İşçisi: Aliya'nın Çocukluk ve Gençlik Yılları" *Hece Dergisi*, Sayı: 259, Ankara, Ocak, 2016, s. 15

²² Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s.18.

²³ A.g.e s.18.

²⁴ Age, s.13.

ve haksızlığa karşı oluşan İzzetbegoviç'in duruşudur. Aynı zamanda o toprakların, bir zamanlar Osmanlı olduğu düşüncesi de duygusal bir yakınlık ve ilginin kaynağı olabilir. Ancak bu noktada takılıp kalmamak, onu kişiliği, kimliği ve idealleriyle yeniden değerlendirmek gerektiği açıktır. İzzetbegoviç, şahsında Osmanlı medeniyetini sembolize ediyordu.²⁵ “Mecazi anlamda o, Osmanlı birikiminin tüketildiği, yok edildiğinin düşünüldüğü bir ortamda büyük bir medeniyetin mirasçısı olma azmi ve bilincindeydi.²⁶ Zaten onu farklı kılan da sahip olduğu medeniyet bilincidir. İçinde bulunduğu siyasal ortamda, İslami çizgi ve medeniyetinden ayrılmadan, ama yaşadığı coğrafyaya da yabancı kalmadan Doğu ve Batı arasında kendine ait bir duruş geliştirmiştir. Bu noktada Aliya'nın duruşu çok önemlidir. Çünkü içinde doğduğu, İslami değer ile batılı değerler sistemi arasında kalarak bilinci örselenmiş Müslüman aydın tipinden, Müslüman ümmeti çok çekmiştir. Bu zihniyet, kurtuluşu Batı medeniyetinin ithal edilmesinde bulmuş, işleyişi ve fonksiyonu hakkında hiçbir şey bilmedikleri yöntemleri, nesnelere ve fikirleri tüketmeye başlamışlardır. Bunun sonuçları ise milletine yabancı, milletin kimlik değerlerine yabancı, hem biçim hem ruh olarak uyumsuzluk yaşayan bir aydın tipinin ortaya çıkması olmuştur. İzzetbegoviç ise tam tersi, coğrafi olarak bambaşka kültürel dünyanın dayatmalarına rağmen, Batı ve Batı'nın pazarladığı dünya algısını tüketmeyi reddederek “İnsanın şerefi Allah'a kul olmaktan, onun emir ve yasaklarına muhatap olmaktan geçer” diyerek berrak bir bilinçle çağımıza seslenmiştir.²⁷

Aliya'nın düşüncelerini yoğunlaştırdığı alanın ikili bir zemin üzerinde ilerlediğini görülmektedir. Epistemoloji ve ontoloji üzerinde kafa yoran Aliya, önce insanın, daha derin ve özde de Müslümanın var oluşuna dair temel kaygılarını, düşüncelerini ortaya koyar. O, varoluş, özgürlük, ahlak, din, siyaset gibi evrensel sorunlar üzerinde de yoğunlaşarak evrensel bir açılım sağlar. Dönemin felsefi, sosyolojik pek çok soru ve sorunları hakkında, aynı zamanda, İslam dünyasının entelektüel sorunları hakkında da kafa yorar. *İslam manifestosu* adlı kitabında Müslüman entelektüellerin ve İslam âleminin siyasi ve toplumsal sorunları üzerinde sıklıkla durur.²⁸

²⁵ Âdem Taşpınar-Dudu Ekinci, “Aliya'yı Anlamak,” *Aliya İzzetbegoviç, Düşünür Diplomat, Siyasetçi*, İlmî Etüdler Derneği, İstanbul, 2007, s. 6.

²⁶ Âdem Taşpınar-Dudu Ekinci, “Osmanlı Aliya” *Aliya İzzetbegoviç, Düşünür Diplomat, Siyasetçi*, İlmî Etüdler Derneği, İstanbul, 2007, s. 7.

²⁷ Hasan Cordanoglu, “Doğu-Batı Arasında Yaralanmış Bilinç; Aliya”, *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, Ocak, 2016, s. 454.

²⁸ Âdem Taşpınar-Dudu Ekinci, “Müslüman Aliya”, agm, s 12.

“Büyük düşünürler kendi düşünce iklimlerinin aidiyetlerini de aşarak insanlığa seslenebilenlerdir”.²⁹ Aliya da tüm insanlığa seslenmiş bir düşünür olarak, insanın varoluşsal sorunlarını ve altında yatan sebeplerini ele almıştır. Diğer taraftan da İslam düşünce dünyası ve siyaseti üzerinde durmuş sorunlar ve çözümleri üzerinde fikirler geliştirmiştir.

İzzetbegoviç’in, düşüncelerinin çoğunu yansıttığı eseri *Doğu- Batı Arasında İslam* adlı kitabıdır. Onun entelektüel dünyasını anlamak, düşünsel yol haritasını çıkarmak isteyenlerin ana kaynağı bu kitap olacaktır. Tarihinden gelen kuşatıcı bir kültür - medeniyet anlayışı ve birikimiyle yazdığı bu eserinde Aliya, adeta yeni bir entelektüel havanın yeryüzüne yayılmasına sağlamıştır. Kurucu bir kültür, medeniyet aşkı ve tutkusu ile İkbâl’in *İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası* adlı eserinde ve Mehmet Akif’in *Safahat*’ında ifade edilen düşünce çizgisini o, daha da ileriye taşımış ‘yenilikçi’ bakış açısıyla İslam dünyasına farklı bir ufuk katmıştır.³⁰ O, “Bu kitap teoloji değildir, yazan da teolog değildir. Bu bakımdan kitap, aslında İslam’ı bugünkü neslin konuştuğu ve anladığı dile tercüme teşebbüsüdür”³¹ derken İslam’a yeni bir bakış açısıyla bakmak gerektiğini açıkça ifade etmiştir.

Doğu- Batı Arasında İslam’da Aliya, “arada olma” halini içselleştirdikten sonra buradan bir yere ulaşmanın çarelerini aramıştır. Aliya gerek coğrafi olarak (Sırp, Hırvat, Boşnak) gerek ideolojik (sosyalist-faşist) gerekse tarihsel olarak “Arada olmak” durumunu çokça yaşamıştır. Bu durum elbette pek çok zorluğu da beraberinde getirmiştir. Ancak yaşanan tüm zorluklara rağmen bu ortam onu entelektüel olarak çok beslemiş, düşünce dünyasının şekillenmesinde taşıyıcı rol oynamıştır.³²

Aliya’da Doğu ve Batı, sembolik olarak farklı kavramlara denk düşer. O, hem siyasi ve ideolojik olarak bu tasnifi yapar, yani Batı kapitalizme Doğu sosyalizme denk düşer, hem de o, Doğu ve Batı’yı idealizm, realizm, maddi, manevi duygu ve akıl şeklinde de kategorize ederek sembolleştirir. Kuşkusuz, Doğu-Batı kavramları moderniteyle beraber ortaya çıkmış kavramlardır. İslam düşünürlerine baktığımız zaman, onların

²⁹ Agm, s. 14.

³⁰ Vahdettin Işık, “Doğu-Batı Arasında İslam Kitabından Hareketle Bazı Mülahazalar,” *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, Ocak, 2016, s. 290.

³¹ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s.24.

³² Mustafa Ertürk, “Sınır Ya Da Arada Düşünce: Aliya İzzetbegoviç,” *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, Ocak, 2016, s. 485.

dünyayı anlama çabalarında bu tür tasniflerin olmadığını görülmektedir Müslüman düşünürler, hakikati ararken hiçbir komplekse kapılmadan kendi dışlarındaki tüm entelektüel ve felsefi mirası alıp ondan istifade etmesini bilmişlerdir. Kendi irfan ve ilim süzgeçlerinden geçirip, kendilerine uygun olanları almış, olmayanları ise dışarıda tutmasını bilmiştir. Bu yüzden Müslüman düşünürler mesela İbn Sina Ortadoğu’da yazdı diye doğulu filozof denemeyeceği gibi, İspanya Endülüs’te yaşayan İbn Rüşd için de batılı filozof denmemiştir. Özellikle 18. yüzyıldan sonra Doğu-Batı kavramları kategorik olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır ve yüzden bu kavramlara yüklenen anlamlar da farklılaşmıştır. Bir Batılının gözüyle Doğu nedir? Kendini Doğulu olarak ifadelendiren insanların zihnindeki Doğu nedir? Aynı şeyi Batı kavramı içinde kullanabiliriz.³³

Buradan yola çıkarak devam edersek; İzzetbegoviç de modern dünyanın entelektüel dilinin kabul ettiği doğu ve batı kavramlarına ve kategorik anlayışlarına kendisi de yorum getirerek, kendi dilini kurmuştur. Onun ikilemeden yola çıkarak varmak istediği yol tektir. Aliya da Doğu, sosyalizm, bazen de mistik ve Budistik olarak yorumlanırken, Batı ise, burjuva devriminden sonra ortaya çıkan seküler ve kapitalist düzen olarak yorumlanmıştır.

Bu noktada Aliya’nın temel motivasyonunu aldığı kısım, Doğu ve Batı arasında İslam ve insanın konumunu tespit etmek, tespit etmekle de kalmayıp yeniden canlandırmaktır; çünkü İslam’ın ihyası hem Doğu’nun hem de Batı’nın krizleri ile başa çıkmanın tek yoludur. İslam dünyasının kurtuluşu ise, önce kendi içinde hesaplaşma sonra Batı dünyasıyla hesaplaşma yoluyla gerçekleşecektir.

İzzetbegoviç’in kimliğim dediği İslam’ı ömrünün sonuna kadar yürüyüşünün nedeni ve yaşamının onuru olarak görmüştür. Müslüman kimliğiyle yaptığı bu hesaplaşma sonunda şöyle bir soruyla çıkar. İslam âleminin karşısına:

“Acaba hak ettiğimiz kaderi mi yaşıyoruz, yoksa vaziyetimiz ve mağlubiyetlerimiz konusunda daima başkaları mı suçlu? Eğer biz suçluysak ki ben öyle düşünüyorum yapmamız gereken neyi yapmadık yapmamamız gereken neyi yaptık?³⁴ Dolayısıyla Aliya’ya göre, bunlar bizim kendi durumumuzla ilgili iki kaçınılmaz sorudur. İki asırdır bu soru ve sorunları erteleyen İslam âlemine karşı o, hakikatleri bu şekilde

³³ Vahdettin Işık, agm, s. 29.

³⁴ Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 304.

ortaya koymuştur. Biz Müslümanlar ise bu sorular karşısında hala ciddi bir muhasebe içerisine girmiş değiliz. O, *İslam Deklarasyonu* ile *İslam'ın Yeniden Doğuş Sorunları* adlı kitaplarında bu konulara yoğunlaşmıştır.

Aliya'nın ilmi şahsiyeti içerisinde siyasi duruş ve düşüncelerinin payı büyüktür. Müslüman zihninin yanlışları üzerinde çok önemli tespitleri olmuştur. İki tür düşüncenin hâkim olduğu İslam anlayışı ona göre sorunlara çare olmakta yetersiz kalmıştır. Aliya, modernist ve muhafazakârlar olarak tanımlanan okumuş kesimin her iki tarafına da eleştirilerde bulunur. Muhafazakârları İslam'ı geçmişe çekmekle, modernistleri ise millete yabancı bir gelecek hazırlamakla suçlar. O, her iki düşünce yapısına da mesafelidir. Muhafazakârları, sabit fikirli, koruma içgüdüleriyle ufuklarını dar görürken modernistleri ise batılı eğitimin verdiği beyin yapısıyla Batı hayranı, kendi halkına uzak ve kibirli bir bakış açısına sahip olarak görür. Modernizm'in hâkim olduğu Türkiye örneğiyle Japonya'yı karşılaştırarak durumu daha net bir şekilde ortaya koymuştur. Her iki devlet de zorlu savaşımlardan ve kötü günlerden geçmiştir. Bu ülkelerden biri tarihini ve köklerini yok sayarak çizgisini devam ettirirken, diğeri tam tersi köklerine ve geçmişine daha da bağlanarak var olma mücadelesi vermiştir. Harf inkılabını ve daha birçok yeniliği “batılı olmak” ve ilerlemek adına başlatan Türkiye'nin, ne yazık ki bu projesi tutmamış, gelişimi Japonya'nın çok gerisine düşmüştür.³⁵ Nitekim İzzetbegoviç “Ne olduğunu ve köklerinin neren geldiğini bilmeyen bir ülke nereye gideceğini ve yüzünü nereye doğru çevirmesi gerektiğini bilebilir mi?”³⁶ şeklinde sormaktan da kendini alamaz.

İslam'a sadece din olarak değil ideolojik olarak da yaklaşan İzzetbegoviç, İslam'ın bir düzen olduğunu, bu düzenin tüm bozuk ve çürümüş olan dünya ideolojilerine karşı tek alternatif ve insanlık için tek umut olduğunu söyler. Ancak bu İslami düzeninde bir ön şartı vardır; birincisi, insanların ruhlarında bir karşılığı olmalı, ikincisi ahlaki tekâmülün tamamlanmasıdır.³⁷

İzzetbegoviç'in üzerinde durduğu en önemli noktalardan biri de Müslümanların geri kalma nedenleridir. O, bu soruna kesin ve net cevap veremez; çünkü ona göre tarih,

³⁵ Aliya İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, çev. Rahman Ademi, İstanbul, Fide Yayınları, 2014, s.21-22-23.

³⁶ Aliya İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 26.

³⁷ Aliya İzzetbegoviç, *İslamın Yeniden Doğuş Sorunları*, çev. Rahman Ademi, İstanbul, Fide Yayınları, İstanbul, 2014, s. 51-52.

matematik gibi kesin doğruları olan bir olgu değildir. Ancak iki önemli sebebin öne çıktığı muhakkak: dış sebep Moğol istilası ve iç sebep İslam'ın teolojik yorumu. Ona göre, her ne kadar Moğol istilasıyla alakalı çok şey yazılıp çizilmiş olsa da bu istilanın tüm boyutlarını insanlık hiçbir zaman anlamayacaktır gibidir. Moğol İstilasında İslam medeniyeti için çok büyük önem taşıyan şehirler, binlerce kitap yok edilmiş Müslümanlar katledilmişlerdir. Adeta bir medeniyetin sonu getirilmiştir. Diğer taraftan teolojik yaklaşım, yani islamın sadece din mesajı olarak algılanması ve böylece dış dünyayı düzenleyen ve değiştiren rolünün dışlanıp yok sayılması da geri kalmamızda önemli bir faktör olmuştur. İslam her iki dünyaya da taliptir. Ona göre İslam, Allah'a teslimiyeti ve iyiliği emreder; ancak kötülük ve zulüm karşısında da tek bir emri vardır oda mücadeledir. Jacques Rissler, İslam'ın beş şartı değil altı ana şartı olduğunu iddia eder; ona göre İslam'ın altıncı şartı mücadeledir.³⁸

Sonuç olarak Aliya'nın nihai hedefi İslam'ın yeniden doğuşunu sağlamaktır; bu hedefini gerçekleştirmek için fikri mücadele vermiş davasından vazgeçmemiştir.

DÜŞÜNCE YAPISI

Antik Yunan felsefesinin en ünlü filozoflarından olan Platon 'Devlet' adlı eserinde kralın vasıflarını anlatırken felsefe bilgisi üzerinde durur.³⁹ Yani ülkeyi yönetecek olan kral, filozof kral olmalıdır. Böylece ideal devleti yönetecek olan krallar akıl ve erdem yönünden zengin, siyasi çıkar ve hesap gütmeyen filozoflar olmalıdır. Tarih boyunca bu vasıflara uygun kaç yönetici geçti bilinmez; ancak son yüzyılda kendisinden "Bilge Kral" şeklinde söz ettiren İzzetbegoviç'in bu vasıfları taşıdığı muhakkaktır. İzzetbegoviç de bilgelik, siyasi kişiliğinden daha önce gelir. Bu bilgeliğin yansıması olarak siyasi hayatta aldığı kararlar, ahlaki ilkelerinin birer sonucudur. Bosna Hersek yüksek müftüsü Mustafa Efendi Çeriç'in tespitiyle "İzzetbegoviç, siyasete dini sokmamış, dinin ahlakını siyasete sokmuştur."⁴⁰

Öncelikli olarak İzzetbegoviç, insanı anlamaktan başlar. Varlık âlemindeki insanın yerini tespit etmeye çalışırken her türlü görüşle de hesaplaşır. İnsanda özgürlük

³⁸ Age, s. 18.

³⁹ Eflatun, *Devlet*, çev. Sevil İnan Sönmez, 1.Baskı, İstanbul, Akvaryum Yayınları, 2012, s.218-219.

⁴⁰ Mahmut Hakkı Akın, Faruk Karaaslan, *Aliya İzzetbegoviç*, 2.Baskı, İstanbul, Pınar Yayınları, İstanbul, 2015, s. 145.

kavramı üzerinde ısrarla durur; çünkü özgürlük beraberinde seçme gücünü ve sorumluluğunu da getirir. Sadece insana mahsus kılınan özgürlük kavramı ahlakla da iç içe geçmiştir. Ahlak, iyilik lehine ve kötülük aleyhine özgür ve bilinçli bir seçim gerektirir. Hayvanların böyle bir iradeleri yoktur ve hür değildirler. Onlar tamamen masumdurlar. İyi ahlak sadece insana aittir. Aynı şekilde kötü ahlak da böyledir.⁴¹

Aliya'ya göre insan ile ilgili düşüncelerinin kaynağı İslam'a dolayısıyla Allah'a dayanır. Diğer din ve felsefi görüşler, insanı bir bütün olarak görmekten uzaktır. İzzetbegoviç önce, diğer din ve görüşler de yanlışı ortaya koyar, sonra İslam'ın insan hakikati hakkındaki bakış açısına dikkat çeker. Verdiği örnekler ve açıklamalar, İslam'da insanın yerini konumlandırma noktasında fevkalade önem taşımaktadır. İlerde daha ayrıntılı olarak yer vereceğimiz için bu kadarla yetiniyoruz.

İzzetbegoviç'in zihin dünyasını yönlendiren iki temel faktör; adalet ve özgürlüktür. Her türlü fikir ve yaklaşımında bunun öne çıktığı görülmektedir. O, meseleleri ele alırken olabildiğince özgür yaklaşır. Önyargı, genel kabuller, gelenekler ve ezberlerden uzak durmaya itina gösterir. Konuya olduğu gibi yaklaşmak ve görmek için çaba sarf eder. Diğer entelektüel tavrı da adalettir. Pek çok görüş, düşünce ve inanış ne taraftan gelirse gelsin o, düşünceye ait doğru olanları tespit etmeye çalışır, yanlışı ve eksikliklere de dikkat çeker. Dolayısıyla İzzetbegoviç, düşüncenin ya da düşünürün özelliklerinin ötesinde, ortaya konan düşüncenin kendisiyle ilgilenir. Bu arada kendi doğrularını da söylemekten, savunmaktan da geri durmaz."⁴²

O, Batı'nın ve Doğu'nun farklı kültürlerini çok iyi anlamış biri olarak her iki medeniyetinde olumlu olumsuz taraflarını tüm samimiyetiyle ortaya koymaya gayret etmiştir; sorgulayıcı ve eleştirel tavrı tüm kitaplarında dikkat çeker. Özellikle Batılı bir Müslüman olarak İzzetbegoviç, İslam âleminin düşünce yapısına ciddi eleştiriler getirmiştir. Yüzyıllardır kapalı olan İctihat kapısını eleştirel düşünmeye açmak gerektiğini savunur; çünkü ona göre bizzat Kur'an'ın kendisi aklımızı kullanmamızı sorgulamamızı ve düşünmemizi emreder. Hatta Doğu'nun Müslüman dünyasının tüm okullarına eleştirel düşünme derslerini koymak gerektiğini eserlerinde belirtmiştir.⁴³

⁴¹ Age, s. 146.

⁴² Age, s. 150.

⁴³ Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s.130.

İlmi ve felsefi yaklaşımlarına yer verdiğimiz İzzetbegoviç 'in son dönem İslam düşünürlerinden biri olarak gerek siyasi gerekse entelektüel olarak her kesimin ondan öğreneceği pek çok şey olduğu bir gerçektir. Araştırmamızı da bu düşünceden hareketle kaleme aldık. Bu bölümü kapatmadan eserlerini de kısaca not etmek istiyoruz:

- 1)Doğu Batı Arasında İslam
- 2)İslam Deklarasyonu
- 3)Köle Olmayacağız
- 4)Tarihe Tanıklığım
- 5)Bosna Mucizesi Konuşmalar
- 6)Özgürlüğe Kaçışım
- 7)İslam'ın Yeniden Doğuş Sorunları.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN DÜŞÜNCE UFKUNUN UZANIMLARI

1.1. DİN ANLAYIŞI:

Aliya için, söylem geliştirebilmiş bir eylem adamıdır diyebiliriz. Kendisi bir batılıdır ama batının ayak izlerini takip etmez. Batı'ya ait bir Müslümandır ama Doğu hikmetinin rehberliğinde, izinde yürür ve bu süreçte kendi din anlayışını oluşturur.⁴⁴ Onun düşünce dünyasının ana eksenini de bu din anlayışı oluşturur. *Doğu- Batı Arasında İslam* kitabında geniş olarak yer verdiği genelde din özelde İslam anlayışı onda “çift kutuplu birlik olarak İslam” başlığı altında yer alır. O, din nedir? Dini dünya görüşü neden maneviyatçılıktan farklıdır? İdealizm dinden ayrı bir bilinç düzeyi midir? Sorularına farklı ve özgün bir açıdan bakar.⁴⁵

İzzetbegoviç'in İslam anlayışına geçmeden önce din kavramı, Yahudilik ve Hristiyanlık dini üzerindeki düşüncelerine değinmek istiyoruz. Çünkü onun Yahudilik ve Hristiyanlık üzerine düşünceleri, İslam hakkındaki fikirlerinde ve İslam'ı konumlandırmada kritik önem taşır.

1.1.1. Din olgusuna yaklaşımı;

Bilge Kral, dini iki yönlü olarak ele alır. Din, bir yönüyle vahiydir, diğer yönüyle ise insanın eseridir. Böylece din, ilim olarak vahiy, uygulama olarak ise insanların eseridir. Aliya'ya göre, dini bilgi konusunda da insanın rolü ikilidir. Bir yandan insan, henüz tahrif edilmemiş dini bilgiyi suiistimal eder, uygulamaz veya hatalı uygular, diğer yandan ise söz konusu bilgiyi çarpıtır veya değiştirir. Tarih bunun sayısız örnekleriyle doludur.⁴⁶ Mesela İzzetbegoviç, Hegel' in *Tarih Felsefesi* kitabından örnek verir. Hegel şöyle der: “Hristiyan ruhunun hakiki ve saf haliyle anlaşılacağı sanılabileceği yüksek eğitilmiş Doğu Roma imparatorluğunun tarihi, bize tam tersi bin yıllık bir kesintisiz suçlar, zaafklar, sahtekârlık utanmazlıklar dizisi olarak sunulur. Her yerde Hristiyan inancı adına katliam çapul ve yakıp yıkmaya mezarları vardır.”⁴⁷ Ona göre sadece Hristiyanlık değil, diğer dinler de zamanla insanlar tarafından bozulmuştur. İlk aşamada inançlar yozlaşır,

⁴⁴ Âlim Yılmaz, “Aliya İzzetbegoviç'te Varoluş-Din”, *Hece Dergisi*, Sayı:229, Ankara, Ocak 2016, s. 534.

⁴⁵ Agm, s. 535.

⁴⁶ Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, age, s.45.

⁴⁷ Aliya İzzetbegoviç, age, ss. 45-46.

çürümeye başlar. Her din başlangıçta tevhit akidesiyle ortaya çıkmış, zamanla putçuluk şeklinde yozlaşmıştır. İbadet kısmı ise daha farklı boyutta yozlaşır, rahip ve din adamlarının tekeline geçen ibadet, Hristiyanlıkta ve Yahudilikte gücü elinde tutmanın bir yolu olmuştur. Bu şekilde kitleleri kendine bağlayan rahip ve din adamları ister istemez dinin ibadet kısmına daha fazla önem verir olmuştur.⁴⁸ Ahlak kısmı ise İzzetbegoviç' göre dinde tahrif olma bakımından en dirençli kısmı oluşturur ve bu aynı zaman da bütün dinlerin ortak yönüdür. Ahlaki öğretiler birbirine benzer ve bazen de özdeş öğeler taşıyabilir. Putperestliği sahte din olarak niteler İzzetbegoviç. Onlara kazanç dini derken, vahye dayalı dinleri ise hakiki din olarak niteler ve bu dinlerin özünde fedakârlığı taşıdığını söyler. Çünkü ona göre fedakârlık mefhumu çıkar ve hesap dünyasının radikal bir şekilde reddini içerir. Bu tür dünyanın reddi olmaksızın din de olamaz.⁴⁹

İzzetbegoviç, her dinin ortaya çıkışından sonra dünyanın artık eski dünya olarak kalmadığını ifade eder. Gerçekten de tarihi sürece baktığımız zaman büyük peygamberlerin hepsinin nasıl çığır açtıklarını yeni bir inkılapla adeta tarihin akışını değiştirdiklerine şahitlik ederiz. Gerek Musa peygamber gerek Hz. Muhammed'in ortaya çıkışını inceleyecek olursak, tarihte yeni başlangıçlara sebep olduklarını çok rahat söyleyebiliriz.⁵⁰

1.1.2. Hristiyanlık hakkındaki düşünceleri:

Aliya, özel olarak Hristiyanlık –Yahudilik ve İslam dini hakkında da tespitler bulunmuştur. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Aliya, insanı ve insanlığın ortaya koyduğu düşünce yapısını düalizm üzerinden anlamlandırır. Ancak bu nokta da durmaz. Onun buradan birliğe ulaşması esas varmak istediği noktadır. Doğu-Batı, madde-ruh, kültür-medeniyet, dram-ütopya, din ve materyalizm bu ikili örneklerden bazılarıdır. Bu ikili kavramlar karşısında bütüncül bir betimleme yoluna gittiğini görüyoruz. İzzetbegoviç'in terminolojisinde Batı Hristiyanlık, Doğu ise sosyalist blok olarak yer bulur. Bu ayırım aynı zamanda maddiyat ve maneviyat arasındaki parçalanmayı da ifade eder. Burada İzzetbegoviç'in Hristiyanlığa yüklediği anlam, maneviyata denk düşer. O, Hristiyanlık için "Saf din" kavramını ortaya koyar. Saf din, yani sadece maneviyata odaklanarak

---

⁴⁸ Age, s. 59.

⁴⁹ Age, s. 65.

⁵⁰ Age, s. 71.

insanın bedeni ve beşeri arzularını, dünya ile kurduğu bağı ret eden dindir. Saf din, bu dünyaya değer vermez, vermediği gibi de bu dünyadan uzaklaşmaya çağırır. Çünkü “Din, dünya hayatında ve insanların içindeyken nasıl yaşayacağını değil, kendi içinde ve kendinin karşısında nasıl yaşayayım sorusuna cevaptır.”⁵¹

Aliya’ya göre Hristiyanlık dini, dünyayı değersiz bir varlık olarak görür, dolayısıyla onun için harcanan çabayı da değersiz bulur. Bu derece dünya boyutunu küçümseyen ve görmezden gelen saf din inancı, pratikte elbette uygulanabilir olmayacaktır. Bu çıkmazı aşmak için kendince çözüm üreten Batılı Hristiyan, “Tanrı’ya ait olanı Tanrı’ya, hükümdara ait olanı ise hükümdara verin” diyerek özel hayatında Hristiyan, fakat iş ve sosyal hayatında Makyavelist olabileceğini göstermiştir.

Aliya’ya göre, Tanrının hakkını Tanrıya, Sezar’ın hakkını Sezar’a verin diyerek siyasal alanla ilgili herhangi bir iddiaya sahip olmadığını vurgulayan Hristiyani değerler, kilisenin dinde etkili olmasıyla beraber tersine çevrilmiştir. Sonunda iş, papanın haçlılarla birlikte bir imparatorluğun dünyevi iktidarının başı olarak hareket etmeye kadar varmıştır.⁵² Kilise müessesesi, saf dinden kopuşun ve sapmanın en iyi örneğidir. Aynı kurumsallaşan kilise, skolastik düşüncenin ortaya çıkışını hazırlayarak Avrupa’da ateizmin yolunu açmıştır. İzzetbegoviç’e göre ilk Hristiyanlar Tanrı’ya mistizm yoluyla doğrudan ulaşırken, Hristiyan Ortaçağ skolastiği, dolaylı yolla mantıklı muhakeme yoluyla Tanrının varlığını ispatlamaya çalışır. Tanrı’ya ulaşmanın yolu olarak duygunun yerine aklın seçilmiş olması, Ortaçağ Hristiyanların eseridir.⁵³ Aliya’ya göre, dönemin felsefecileri, felsefe yoluyla Tanrı’nın varlığını ispatlamaya çalışmışlardır. Aynı şekilde modern dönemde de Hristiyan dünyası felsefe yoluyla Tanrı’nın varlığını ispata çalışmıştır. Buna örnek olarak Hegel ve öğrencileri gösterilebilir. Bunlar Tanrı inancını antropolojik bir ürüne indirgeyerek ateizmin popülerleşmesini sağlamıştır.⁵⁴

İzzetbegoviç’in Hristiyanlıkla ilgili önemli tespitlerinden biri de Hristiyan dünyada ulûhiyet hakkında gayet canlı bir tasavvur mevcut olmasına rağmen, tek Tanrı şuuruna ulaşılammış olmasıdır. Ona göre Hristiyanlar, Tanrı hakkında çok açık bir fikre

⁵¹ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, çev. Salih Çoban, İstanbul, Yarın Yayınları, 2013, s. 254.

⁵² Cevat Özyurt “İki Dünya Arasında İnsan: İzzetbegoviç ‘in Din Kuramı ve İslam Yorumu”, *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, Ocak, 2016, s. 204.

⁵³ Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s.68.

⁵⁴ Cevat Özyurt, agm, s.205

sahip değildir. Teslis ve Tanrı-insan öğretisi, Tanrı anası kültü ve azizler kültü Hristiyan tanrı anlayışını bulanıklaştırmaktadır.⁵⁵

1.1.3 Yahudilik hakkındaki görüşleri:

İzzetbegoviç saf din, yani Hristiyanlığın karşısına Yahudiliği koyar. Yahudilik her ne kadar din olarak bilinse de onun gözünde materyalizmi temsil eder. Yahudilik “Sol yönelimi” teşkil eder. Dünyevi cennet perspektifi vadeden bütün Yahudi teoriler bu yönelimden ileri gelmiştir.⁵⁶ Yahudiler cenneti bu dünya da arar. Arzı mevud da onların ilk ütopyalarıdır. Ölümsüzlükle ilgili öğretileri de net değildir. Ahiret inançları yok gibidir. Hatta İzzetbegoviç, Yahudi olan Spinoza için Ahdi Atik’in ölümsüzlükten hiç bahsetmediğini ileri sürmüştür. Yahudilikte, Hristiyanlığın aksine bu dünya saadeti odaklı Tanrı krallığı kurmanın peşindedir. Batı medeniyetine baktığımızda, Yahudi etkisini görebiliriz. Hatta Batı Medeniyeti bir Yahudi-Hristiyan Medeniyetidir diyebiliriz. Yahudilik etkisini her alanda göstermiştir. Pozitivizm, iktisadi ve ticari gelişmelerde, uygarlık düzeyi olarak Yahudiliğin damgasını vurduğunu söylemek mümkündür. Marks da Yahudileri pratik ihtiyaçlar ve bencil çıkarların güdülediğini, Yahudi’nin bu dünyadaki ibadetinin “bezirgânlık” olduğunu bu özellikleri nedeniyle Yahudilerin modern burjuvazinin prototipinin oluşturduğunu savunmuştur.⁵⁷

Aliya, Yahudilik hakkındaki tespitlerine şöyle devam eder:

Yahudilik inancında iki şey belirsizdir. Birincisi daha önce ifade ettiğimiz gibi cennet, cehennem, ahiret inancı, bir diğeri de Tanrı inancıdır. Ona göre Yahudiliğin Tanrı inancı belirsizdir. “Yahudilik tanrıyı inkâr etmez, fakat onu tanımayı ve kutsamayı reddeder.” Aliya’ ya göre, Yahudilik geleneğinde; milli, siyasi, dünyevi muhteva kuvvetli, dinsel öz sığ kalmaktadır.⁵⁸ Aynı şekilde Tanrı inancının belirsizliğinin tespitini Karl Marks da ifade etmiştir:

⁵⁵ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı arasında İslam*, s. 224.

⁵⁶ Age, s. 250.

⁵⁷ Age, s. 251.

⁵⁸ Age, s. 250.

“İsrail’in tanrısı paradır. Bu mutaassıp tanrının yanında başka hiçbir tanrı tutunamaz. Para insanlığın bütün tanrılarının tanrılıklarını yok eder ve hepsini bir meta haline getirir.”⁵⁹

Aliya’ya göre Yahudiler, yüzünü tamamen bu dünyaya dönmekle, materyalizm ve pozitivistimin önünü açtılar. Hristiyanlık ise, bu aşırılığa karşı bir reaksiyon olarak insanın tekrar, gözlerini dış âlemden dünyadan, içine, kendine ve ruhuna çevirmesini öğütlemiştir. Aslında Yahudilik ve Hristiyanlık tarihlerine bakıldığında görülür ki, Yahudilik maddenin, Hristiyanlık ise ruhun öne çıktığı tarihlerdir. Ona göre Ahdi Kadimin aşırı gerçekliğinin karşısında Ahd-i Cedid’in idealizmi durur.⁶⁰

Yukarıdaki anlatılanlardan da anlaşıldığı gibi Yahudiler; maddi ilerleme ve uygarlığın, dünya iktisadi gelişme tarihinin öncüleri olmuşlardır. Onların, tabiata ve dünyaya hâkim olma arzusu tarih boyu hep artarak devam etmiştir. Bunun sonuçlarını ise tüm insanlık ödemek zorunda kalmıştır. Yahudilerin hırslı ve ırkçı din anlayışları ve Arzu mevud ütopyaları genelde Batı medeniyeti özelde Müslümanları olumsuz yönde etkilemiştir ve hala da etkilemeye devam etmektedir. Özellikle Müslümanlar son yüzyılda çok büyük sıkıntı ve acılar çekmiştir. Dünyaya sınıksız tutunan Yahudiler kurdukları bu kapitalist materyalist düzen sayesinde istediklerini elde etmiş görünmektedirler.

1.1.4. İslam dini hakkındaki görüşleri:

Her iki düşünce yapısını ve felsefesini batılı bir mütefekkir olarak gözlemleyip ortaya koyan İzzetbegoviç, buradan üçüncü yol olarak İslam sentezini ortaya koyar. Ondaki İslam anlayışı, İslam düşüncesi, bir silsilenin son halkası gibidir. İzzetbegoviç’in İslam hakkındaki görüşlerine siyaset felsefesi kısmında daha ayrıntılı olarak duracağız, ancak bu bölümde de bu konu bağlamında değinmede fayda görüyoruz. Onun İslam’ı sadece bir inanç olarak görmediğini biliyoruz. Ona göre, İslam diğer bütün din, doktrin ve yahut felsefelerden farklıdır. Bütünüyle orijinal olan İslam dininin ortaya koyduğu yeni bir yaklaşım söz konusudur. İslam’ın esası dış ve iç, ahlaki ve toplumsal, maddi ve manevi hayatın aynı anda yaşanmasındaki taleptir.⁶¹ Onun Yahudilik ve Hristiyanlık dini

⁵⁹ Karl Marks, *Yahudi Meselesi*, çev. Niyazi Berkes, Ankara, Sol Yayınları, 1997, s.48.

⁶⁰ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 252.

⁶¹ Aliya İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 47.

üzerindeki düşüncelerini de göz önünde bulundurarak İslam hakkındaki genel görüşlerinin çerçevesini şöyle çizebiliriz:

*“İslam olan kişi, hayatı sadece din ve dua ile değil, aynı zamanda çalışma ve bilimle tazim etmek gerektiğine inanan, dünya tasavvurunda ibadethane ile fabrikanın yan yana olması gerektiğine izin vermekle kalmayıp talep eden kişidir. İnsanları sadece terbiye etmek değil aynı zamanda onların dünyadaki hayatını kolaylaştırmak gerektiğini düşünen, dolayısıyla bu iki hedefin birbirine kurban edilmesi için hiçbir sebebin bulunmadığı fikrinde olan kişi İslam’dır, Müslümandır.”*⁶²

Yukarıdaki cümlelerini değerlendirdiğimizde düşünürümüzün maddi ve manevi olana vurgusunun eşit olduğu görülmektedir. Onun bu bütüncül yaklaşımı, insan tabiatı üzerine temellendirilebilir. İzzetbegoviç, tüm dünya görüş ve felsefelerini üç yönelim etrafında toplar: Dini görüş, materyalist görüş ve İslami görüş. Bu üç görüşün var olma sebebi insan varlığının ruh–beden ikiliğine sahip olmasından kaynaklanır.⁶³ Ona göre beden bilimin, ruh ise dinin ve etiğin konusudur. Bu ikili yapı İslam’ın gelmesiyle aşılmıştır. Dini görüş ruhun materyalist görüş tabiatın, İslam ise insanın projeksiyonudur.⁶⁴

İzzetbegoviç’e göre, dünya düşünce tarihi, materyalizm ve maneviyat arasındaki reaksiyon tarihidir. Ona göre ise insan, iki boyutlu bir varlıktır, bu ikili varlığın gerçekliğini kabul eden ve dengeleyen ise İslam’dır.⁶⁵ İlerleyen bölümlerde bu ikili gerçekliğin nasıl İslam’da bütünlük gösterdiğini İzzetbegoviç ’ten farklı örneklerle ifade edeceğiz.

İzzetbegoviç’e göre, maddi–manevi, ruh-beden birlikteliğini kabul eden İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik tarafından temsil edilen bu iki aşırı olguyu, hem ayırır hem de birbirine bağlar.⁶⁶ Onun İslam anlayışı basit bir sentez olarak ifade edilemez. Çünkü o, her iki dininde hakikat paylarını tanır, zaten İslam’ın üstünlüğü de bu noktadadır, diğer taraftan İslam’ı denge dini ve orta yol olarak bu şekilde açıkladıktan sonra İzzetbegoviç bu noktada şu soruyu sorar ve cevabını kendince arar. Acaba Müslümanlar

⁶² Aliya İzzetbegoviç, age, s. 47.

⁶³ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s.11.

⁶⁴ Cevat Özyurt, agm, s. 219.

⁶⁵ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s.11

⁶⁶ Cevat Özyurt, “Hegel’ in Din Yorumunun Sosyolojik Analizi: Dinin Tin ile İmtihani”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 2, Cilt: 14, 2014, s. 137-174.

dini anlayışlarında bu dengeyi korumayı, orta yol da devam etmeyi başaramışlar midir? O, İslam düşünce tarihinde gerek tasavvufi gerek akılcı yaklaşımların İslam'ı yorumlamada yetersiz kaldığına inanır. Ona göre tasavvuf, İslam'ı Hristiyanlar gibi maneviyata indirgeyerek hata etmiş, akılcılar ise dini, dünyevi tarafını fazlaca öne çıkararak sosyalizm ve materyalizme kaymıştır. Her iki görüşte İslam'ı temsil edemez. Çünkü ona göre ruh ve beden birlikteliğini dengelemeyen her türlü İslami yorum eksiktir, kusurludur.⁶⁷ İzzetbegoviç 'in beslendiği kaynaklara ve zihin dünyasındaki İslam anlayışına baktığımızda, tasavvufa ve geleneksel din anlayışına mesafeli olduğunu net bir şekilde görürüz. O, her ne kadar akılcı olarak nitelendirdiği Müslüman bir kesimin İslam anlayışına eleştiriler getirse de eleştirilerinin esas noktasında mutasavvıflar yer alır. İzzetbegoviç, tasavvufun zühd prensibinin ve tasavvuf felsefesinin kaynağının Hristiyanlık dinine dayandığını düşünür, “Zühd bir Müslüman tarafından tatbik edilse bile mahiyeti gereği Hristiyan'dır”, der⁶⁸

Yukarıda da ifade edildiği üzere, saf din olarak ifadelendirdiği Hristiyanlığı, ruhun öne çıktığı beden ve dünya hayatının aşağılandığı bir din olarak kabul eden İzzetbegoviç, pek tabii olarak nefisten-ruhtan, zühtten vahdet-i vücuttan bahseden, ruhu öne çıkaran tasavvufu Hristiyanlığa bağlayacaktır. Tasavvuf, bu şekilde onun iki kutuplu birlik olarak ifade ettiği İslam anlayışında dengeyi ruh lehine bozan taraf olmuştur. Ona göre, “İslam, Hz İsa'dan Hz Muhammed'e doğru ilerleme demektir. Derviş ise tam tersine Hz Muhammed'den Hz İsa'ya dönüşü ifade eder. Kimi tarikatlar ve onların esasında yatan tasavvuf felsefesi, İslam'ın bir nevi Hristiyanlaşması, Hz. Muhammed'den Hz. İsa'ya doğru geriye gitmesi demektir. Bu nitelendirme sapmanın en karakteristik şekli olacaktır.”⁶⁹

Tasavvufa getirdiği bir diğer eleştiri de tasavvufun hurafeye, paganizme yol açmasıdır. Popüler sufilik, dinsel yaşamın, hurafelerle doldurulmasıyla sonuçlanmıştır. Aliya, halk tarafından rağbet görülen tasavvufun, teolojiyle de bir ikilem içerisine girdiğine inanır ve teolojinin bir ilim, tasavvufun ise bir şiir olduğunu ifade eder. Teolojik İslam'ın şehir dini, Tasavvufun ise popüler bir halk dini olduğunu söyler⁷⁰, tasavvufun

⁶⁷ Aliya İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s.21

⁶⁸ Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 220.

⁶⁹ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s.227-228.

⁷⁰ Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, 307.

İslam'a en büyük zararının ise İslam'ın aksiyon yönünü ikinci plana atması olduğunu söyler. Ona göre sufiliğin ortaya çıkışı, İslam'ın karakterini değiştirmiştir; 11.Yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar neredeyse bin yıllık bir döneme damgasını vuran sufilik, mevcut enerjiyi felce uğratmış ya da en azından zihinlerin ruhi enerjilerini içeriye döndürmüş ve Kuran'ın bak, gözle emrine perde çekmiştir.⁷¹

Aliya'nın Gazali hakkında ki görüşleri de bu minvaldedir; Gazali'nin eserlerinde bir tür Hristiyan ruhaniyeti bulunduğu inanır. Ona göre, Gazalinin eserleri İslam âleminin bilim dâhil, gerçek gündelik sosyal meselelerden insanları uzaklaştırmıştır. Gazali saf dini tercih etmekle İslam'ın her iki dünyanın da dini olduğu anlayışının uzağına düşmüştür.⁷² İzzetbegoviç'in tasavvuf ile ilgili görüşlerinin oluşmasında modernist akımın öncülerinden olan Fazlurrahman ve Muhammed Reşid Rıza gibi isimlerin çok etkili olduğunu görüyoruz.⁷³

İzzetbegoviç'in Hristiyanlık Yahudilik ve İslam hakkındaki görüşlerini genel olarak ortaya koymaya çalıştık. Bu görüşlerinden yola çıkarak onun, din kavramı, İslam dininin yeri ve konumu hakkındaki tespitleri, İslam'ın denge dini olduğu noktasında vurguyla son bulur. İslam'ın ruh ve beden eşitliğini yansıtan yegâne din olduğunu Yahudilik ve Hristiyanlık üzerinden yerinde tespitlerle de ifade etmiştir. Bu düşünce ve yorumları hakkındaki eleştiri ve değerlendirmelerimizi 2. bölümde ele alacağımızdan burada değinmiyoruz. Ancak, bu konuyu bitirmeden önce tasavvuf hakkındaki düşüncelerini analiz etmek isteriz. Öncelikle şu soruları sormak gerekir: İzzetbegoviç'in tasavvufa getirdiği eleştiriler haklı mıdır? Onun tasavvuf ilminden anladığı şey tam olarak hakikati yansıtıyor mu? Ya da bu tür eleştirileri yaparken kullandığı kaynaklar tarafsız ve doğru bilgileri içeriyor mu? Açıktır ki onun bu tür yaklaşımı bazı problemleri içermektedir. Bu problemlerin neler olduğuna kısaca değinmek gerekirse, en başta şunu ifade etmek gerekir ki onun tasavvuf ilmine yüklediği anlamda sıkıntı vardır. Çünkü ona göre tasavvuf, Hristiyanvari bir ruhçulukla içe dönük, hayattan elini eteğini çekmiş bir anlayışın ürünüdür. Dünya hayatını ikinci plana atmadır. Gerçekte tasavvufun amaçladığı bu mudur? Pasif ve miskin kimliği öne çıkmış Müslüman profili midir? Tasavvufun

⁷¹ Aliya İzzetbegoviç, age, s. 306.

⁷² Aliya İzzetbegoviç, age, s. 240.

⁷³ İzzetbegoviç, tasavvuf ile ilgili görüşlerini açıklarken Fazlurrahman'a sıkça başvurmuştur. Fazlurrahman'ın sufilerin tavırlarını İslam'la bağdaşmayacağı görüşü ve Hallac'ın enel hak söyleminin İslamın tedricen Mesih'in dinine indirdiği görüşlerini kitabında paylaşmıştır.(Özgürlüğe Kaçışım, s.306.)

tanımına baktığımızda onlarca farklı tanım görürüz. En genel anlamıyla Tasavvuf, İslam'ın zahir ve batın hükümleri çerçevesinde yaşanan manevi ve deruni hayat tarzı şeklinde ifade bulmuştur.⁷⁴ Bu tanıma göre İzzetbegoviç'in tasavvufun İslam'ın kuşatıcılığını sağlamadığı düşüncesi sıkıntılıdır. Tasavvufun tarihi seyrine baktığımız zaman da onun ifade ettiği tarzda Hristiyanlığa dönüşü yansıttığı söylemi oturmamaktadır. Tasavvuf ve sufilik özellikle tebe-i tabiin 'den sonra dinin hükümlerine büyük bir dikkatle riayet edenlerin, abid veya zahitlerin, zamanla ortaya çıkan bidatlara karşı koyma, aynı zamanda Ehli sünnetten seçkinlerin her an Allah'la birlikte olma ve gafletten sakınma gayretleri ise buradan bu Hristiyanvari bir tez çıkarmak uzak bir ihtimal olarak görünmektedir.⁷⁵

İzzetbegoviç'in düşüncesinde eleştiriye açık bir diğer nokta da mistisizmle tasavvufu eşanlamli olarak algılamasıdır. Oysa günümüzde Batı literatüründe dahi tasavvuf kavramı mistizimden ayrı olarak kullanılmaktadır. Batılılar, önceleri İslam mistisizmi diye adlandırdıkları tasavvufu, mistisizmle aralarında belirgin farklar taşıdığını fark ettikten sonra "Sufizm" kelimesiyle kullanmaya başlamışlardır. Renan Guénon, Tasavvufun aktif biçimde icra edilen bir usulünün oluşu, bir rehber önderliğinde yaşanması, Hz Peygambere varan silsileleri, kişinin zevk, anlayış ve kavrayış seviyesine uygun olarak girdiği tasavvufi yolun kendine mahsus edep erkân (yol yöntem) ve ezkarının (vird- zikir) olması gibi özelliklerinden dolayı mistisizmden tamamen ayrı bir hayat tarzı ortaya koymuştur.⁷⁶

Öte yandan, İzzetbegoviç'in tasavvufun neredeyse bin yıllık süreç içerisinde Müslüman enerjisini felce uğratmış bir yapı olarak görmesi, Müslümanı atıl ve aksiyondan uzak bir insana dönüştürdüğü düşüncesi de aşırılıklar taşımaktadır ve tam gerçeği yansıtmamaktadır. Tarihe baktığımız zaman görürüz ki İzzetbegoviç'in başta kendi milleti olmak üzere İslamlaşma, kendisinin ifadesiyle miskin olarak nitelendirdiği tarikatlar yoluyla olmuştur. Oysa Osmanlı ile beraber sufilerin buralara gelip yerleşerek tekkeler kurdukları tarihi delillerle mevcuttur.⁷⁷ Bosna'nın fethinden sonrada İslam'ın

⁷⁴ Reşat Öngören, "Tasavvuf", *İslam Ansiklopedisi*, 40.Cild, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s.119-126

⁷⁵ Mustafa Ertürk, "Sınır Ya da Arada Düşünce: Aliya İzzetbegoviç", *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, Ocak, 2016, s. 491.

⁷⁶ Reşat Öngören, agm s. 119-126

⁷⁷ Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s.3.

yayılmada tasavvufun rolü çok büyüktür. Tarikat erbabı bir lokma bir hırka dememiş oralara İslam'ı yayma çabası içinde olmuşlardır. Aynı zamanda dünyanın birçok noktasında işgale uğramış Müslüman topraklarını düşmanla cihat ederek kurtaran, aksiyonu öldürdüğünü ifade ettiği tarikatlar yoluyla gerçekleşmiş olduğudur. Orta Asya'da Şeyh Şamil, Afrika'da Senusiler'in verdiği mücadele, Türklerin Kurtuluş savaşı sırasında tekke ve tarikatların gizli ve açık sömürgecilere karşı verdiği mücadeleler İzzetbegoviç'in çizdiği tasavvuf gerçeğiyle örtüşmemektedir Anlaşıldığı kadarıyla o, daha çok tasavvufun felsefî boyutunu dikkate almış, pratik tarafını ötelemiştir. Eleştirdiği noktalarda haklılık payı olsa da yorumları kapsayıcı olmaktan uzaktır. Onun Tasavvuf ile ilgili görüşlerinin oluşmasında modernist akımın öncülerinden Fazlurrahman, Muhammed Abduh, Reşid Rıza gibi isimlerin çok etkili olduğu düşünülebilir. Dönemin Müslüman düşünürlerinin düşünce iklimlerinin etkisinde kalarak yorumladığı tasavvufa çokta hâkim olmadığı görülmektedir. Onun geleneksel İslam düşüncesine de mesafeli olduğunu hesaba katarsak bu yönde görüşlerinin olması şaşırtıcı olmamıştır.

1-2 AHLAK ANLAYIŞI

İzzetbegoviç'in ahlak kavramı ve ahlak felsefesi hakkındaki görüşlerine geçmeden önce ahlak nedir? Ahlak felsefesi bize ne anlatır? Sorularının cevaplarıyla konuya giriş yapmak istiyoruz. Ahlak kelimesi Arapça hulk veya huluk kelimesinin çoğulu olup Türkçe de tekil olarak kullanılır. Hulk; din, tabiat, huy ve karakter gibi manalara gelir. İngilizce de ahlak karşılığında kullanılan 'moral' kelimesi de latince 'Morelis' kelimesinden türetilmiştir. Morelis adet, karakter, hal ve hareket tarzı demektir.⁷⁸ Terim olarak ahlakı 3 farklı şekilde kullanırız.

1) Umumi bir hayat tarzı, (Budist ahlakı ya da Hristiyan ahlakı) olarak

2) Bir grup davranış kuralı (mesleki veya iş Ahlakı) olarak

3) Davranış kuralları veya hayat tarzları üzerinde yapılan fikri bir araştırmayı ifade eder.(Ahlak felsefesi). Ahlak felsefesi ise, ahlak dediğimiz bu olay üzerinde düşünmektir. Ahlak üzerine felsefe yapmaktır.⁷⁹

⁷⁸ Recep Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, 2.Baskı, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 1.

⁷⁹ Age, s. 3

Felsefenin ahlaka yaklaşımı analitik bir tarzdadır. Filozof, ahlak fenomenleri üzerinde düşünür, bir takım ahlak ilkeleri koyar, sadece neyin iyi ve doğru olduğunu değil, nasıl iyi bir insan olunacağını da göstermeye çalışır. Bir hayat modeli oluşturmaya gayret eder. Kısaca filozof, ahlak teorisi geliştiren kişidir. Bu tür filozoflara kural koyucu ahlak filozofları (Eflatun, Kant, Aristo) diyoruz. Ahlaka analitik olarak yaklaşan filozoflara göre ise (R.M Hare, A.J Ayer, Nowel Simith) ahlak filozofunun görevi, ahlak terimlerini sadece analiz etmektir. Bu anlayışa göre ahlak filozofu, herhangi bir değer hükmünde bulunmaz, doğru yanlış, iyi kötü, ahlak terimlerini ifade eder, bunların mahiyeti nedir gibi soruları sormak ve cevaplarını aramaktır.⁸⁰

Ahlak felsefesinde ahlakın temellendirilmesi problemi iki açıdan ele alınır. Ahlaka temel olarak düşünülen esaslar, din ve din dışı olmak üzere değerlendirilir. Din dışı olarak temellendirilenler de akıl, sezgi ve duygu olarak kabul edilmiştir.⁸¹

İzzetbegoviç ahlakın temelini dine dayandırır. Konunun daha iyi ortaya konması açısından görüşlerini bazı alt başlıklar altında incelemeye çalışacağız. Öncelikle şunu tekrar ifade etmek isteriz ki İzzetbegoviç'in ahlakı dine dayanır. Çünkü ona göre ahlak, ne fonksiyonel nede rasyoneldir.⁸² Onun verdiği şu örnekle ahlak da ne faydacı ne de akılcı yön olmadığını daha iyi anlarız. Hayatını tehlikeye atarak komşu çocuğunu kurtarmak üzere yanan eve girip, ancak kurtaramadan çocuğun ölmüş bedeniyle geri dönen kişinin sonuçsuz kalan bu hareketi kıymetsiz midir? Ona bu kıymeti veren ahlakın kendisidir. Adalet, fazilet ve özgürlük için canını ortaya koyanlar aynı şekilde akli sebeplerle de açıklanamaz. Çünkü aklen hiçbir sebep kendi varlığını ortaya koymaya değer değildir. Kahramanca bir hareketin büyüklüğü, onun ne faydalı ne de makul olmasındandır. O, büyüklüğünü bambaşka bir dünyadan Allah'tan vahiy 'den alır. Ona bu kıymeti biçen şey dinin bizzat kendisidir. Ancak din, ahlaki davranışı anlamlı kılar. Akli yönden izahı olmayan ahlak fenomeni, Allah ve öte dünya inancı ile mana bulur, anlam bulur. Bunun başka açıklaması ve çıkar yolu yoktur. Çünkü ona göre ahlaka uygun davranış ya manasızlık yahut Allah var olduğundan manalıdır, üçüncü şık yoktur.⁸³

---

⁸⁰ Age, ss.3-4-5

⁸¹ Age, s. 5.

⁸² Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 160.

⁸³ Age, s.161.

İzzetbegoviç, ahlakı akla dayandırma ve akıl yoluyla tahlil etmeyi birçok yönden kusurlu görür ve eleştirir. Ona göre ahlak, aklın mahsulü değildir, prensip olarak da tatbikat olarak da böyledir. Aklın ahlakla olan ilişkisine ise Hume'dan örnek vererek açıklamaya çalışır. Hume göre akıl, tümüyle şeyler arasındaki münasebetleri keşfetmekten başka bir şeye güç yetiremez. Değer yargısına yepyeni bir öge katıldığında, fiiliyatta mevcut olmayan bu öge, ancak duyguların üretim gücü ile açıklanabilir. Evet, ahlaki yargılara akıl değil hissiyat, duygu ve din yoluyla ulaşabiliriz.⁸⁴ İlimin ortaya koyduğu teknolojik ve pozitif ilerlemeler teknik bakımdan ilmi meselelerdir. İnsanın içine düştüğü ahlaki çıkmazları ilim çözemez. Mesela ötenazi, kürtaj, yapay zekâ atom, vb. meseleler ilmidir. Ancak iş, bunları uygulamaya geldiğinde bunlar, ahlaki meselelerdir ve bunları ilim çözemez. Akıl yoluyla da bu sorunları çözemeyiz. Akıl ve bilim değer ölçüsü ortaya koyamaz.⁸⁵

Niyet ve İstem: İzzetbegoviç' in ahlak kavramında üzerinde durduğu başka bir önemli nokta da “Niyet” ve “İstemedir.” Ahlakı, insanın iradesinde, doğru ve dürüst yaşamayı istemesinde, kendi kurtuluşu için mücadelesinde bulur. Aynı şekilde İnsan, dış dünyasından farklı olarak iç dünyasında iyiyi, güzeli ve doğruyu seçip seçmeme noktasında tam hürriyet ve şans eşitliğine de sahiptir. Dolayısıyla yapacağı seçimler niyet olarak kalp dünyasında kalsa bile anlamlıdır ahlakidir.⁸⁶ Ahlakın kaynağını dine dayandırdığı için İzzetbegoviç, niyeti din üzerinden açıklar. Ona göre niyet; “İnsanın kendi derinliklerinde dibe doğru bir adım atması” demektir. “Bununla insan, fiilini kendine mal eder, tasdik eder ve dâhilen teyit etmiş olur. Bundan sonra fiil ya gerçekleşir ya da gerçekleşmez. Fakat iç dünyada dönülmesi imkânsız olarak bir adım atılmış olur”⁸⁷ İnsan, yaptığı değil her şeyden önce, meylettiği şeydir.

Ahlak ve hürriyet: İzzetbegoviç, hürriyet kavramını ahlak mefhumundan ayrılmaz bir sabit değer olarak görür. Ona göre fizik için mekân veya miktar ne ise ahlak içinde hürriyet odur. İyinin şartı hürriyettir.⁸⁸ İnsanın büyüklüğü evvela iyiyi istemekte değil, seçim yapma imkânında aranır. Dolayısıyla hürriyetin sağladığı seçim yapabilme ve iyiye yönelme isteği, anlamlı ve ahlakidir. Aksi halde insan, doğru davranmaya

---

⁸⁴ Age, s.171.

⁸⁵ Age, s.173.

⁸⁶ Age, s.163.

⁸⁷ Age, s.164.

⁸⁸ Age, s.168

zorlansa bile tercihi içinde bulundurmadığından ahlaki değildir. Gayri ahlaki ve gayri insanidir.⁸⁹

İzzetbegoviç'in ahlak ve din üzerine yaptığı tespitlere tekrar dönecek olursak; ahlakı, prensip olarak dine bağlayan düşünürümüz, din olmadan ahlakın olmayacağını vurgular. Ahlak, ferdi davranış ve tatbikat olarak dindarlığa bağlı değildir. Onları birbirine bağlayan şey daha üstün başka bir dünyadır. Ahlakın faydacı ve rasyonel olmaması beraberinde ateizmin ahlakı inkârına götürmüştür. Bu dünyada karşılığı olmayan, yapılan tüm fazilet ve fedakârlıklar, gösterilen samimiyetler ancak bu dünyayı ve bu hayatı tek görmemekle mümkündür. İzzetbegoviç Nietzsche'den, İngiliz ahlak bilimci Mandeville örnekler vererek devam eder. Mandeville, toplumun ilerlemesi için ahlakın ne anlamı olabilir diye soruyor ve buna hiç, hatta zararlıdır diye cevap veriyor. Ona göre genellikle günah olarak vasıflandırılan araçlar, toplumun ilerlemesini teşvik eder.⁹⁰ Aynı şekilde Nietzsche'de "Vicdandan merhametten, bağışlamadan insanları bu duygulardan kurtarınız, güçsüzleri baskı altına alınız, cesetleri üzerinden yukarı tırmanınız" diyerek ahlakın her zaman güçsüzleri, zayıfları korumayı, merhameti ve saygıyı esas alan prensiplerini yok saymış daha doğrusu insanın ilerlemesinde ahlakı, bir engel olarak görmüştür.⁹¹ Materyalist, pozitivist, Darwin'ci görüşün uzantıları olarak yorumlayabileceğimiz bu tür yorumlar, o dönemin düşünce dünyasında kabul görüyordu. Bunlar din, dolayısıyla ahlakı ret ve küçümseme yoluyla insanların dünyasından çıkarılması gerekli olgular olarak görüyorlardı.

Din ahlak ilişkisinde İzzetbegoviç şöyle düşünür; samimi bir dindar, fakat ahlaksız bir kişi tersine, samimi bir ahlak sahibi fakat dinsiz birisini düşünmek mümkündür. Din, bilgi ve onay, ahlak ise bu bilgi ile uyum içerisinde yaşanan hayat demektir. Her yerde olduğu gibi bilgi ve uygulama arasında ayrılık ve tutarsızlık olabilir.⁹² İzzetbegoviç'e göre inançlarımızla davranışlarımız arasında otomatizm yoktur. Çünkü ona göre ahlak ve göstermiş olduğumuz davranış şekilleri şuurlu bir hayat felsefesinin ürünü değildir. İnsanların çocuklukta aldıkları aile terbiyesi ve eğitim modelleri, kişinin ahlaki karakteri ve davranış şekli üzerinde doğrudan etkilidir. Eğer

---

⁸⁹ Age, s.168.

⁹⁰ Age, s.176.

⁹¹ Age, s.178.

⁹² Age, s.181.

insan daha çocukken birtakım değerleri aile yoluyla almışsa bunlar kişide ister istemez şahsiyete dönüşmüştür. Sonraki yıllarda siyasi veya felsefi görüşü ne olursa olsun bu özellikler insanda kalır. İşte bu ahlak, dindir. Kendi dini olmasa bile ona aktarılmış dindir. Dinin kutsal olanı ve erdemi savunun kuralları, emir ve yasakları zamanla kültüre dönüşür, sapma olsa bile din, etkisini bir şekilde sürdürür. İnsan bu kültürün, bu ortamın içinde büyüdüğünden dolayı da olsa dinden beslenir.⁹³

Buraya kadar ki olan kısımda İzzetbegoviç'in ahlak hakkındaki görüşlerini değerlendirmemiz gerekirse; O, yaşadığı dönemin siyasi ve felsefi konjonktürünün de etkisiyle ahlak olgusunu dine dayandırır, materyalist ve Darwin'ci, ahlakı yok sayan veya tanımsız ahlak arayışında olan görüşlere şiddetle karşı çıkar. O, ahlakın gerçekliğini dine bağlamış ve ahlak ilkelerini de bu ekseninde oluşturmuştur. Ona göre ahlak mefhumunun değişmez ilkeleri niyet ve hürriyettir. İzzetbegoviç'e göre davranıştan daha önemli olan şey niyettir. Aynı davranışı gösteren iki kişinin niyetleri farklılık gösteriyorsa aynı gözle bakılamaz. İnsan davranışı için ölçüt onun niyetidir. Vicdanın ve davranışın tutarlı olmadığı her durum ahlakilikten uzaktır. Hürriyet içinde aynı hassasiyeti geçerlidir. Hürriyetin ve seçim yapmanın olmadığı hiçbir ortamda ahlaki davranışın samimiyetini bilemeyiz. İstenilen davranış, ahlaklı ve doğru bir davranış olsa ancak insanlara seçim imkânı sunmadan, zorla, terbiye yoluyla yaptırılmışsa bu davranış ahlaki olamaz. İzzetbegoviç yapabilme hürriyetini niyetin önünde tutar. Niyet ve istemeden önce iyiyi kötüden seçebilme imkânı, ahlak için vazgeçilmezdir.⁹⁴

1-3 KÜLTÜR VE MEDENİYET TASAVVURU

Kültür, uygarlık ve medeniyet kavramları insanların birbirine karıştırdığı ve birbiri yerine kullandıkları kavramlar olmuştur. İzzetbegoviç de, insanların kültür ve uygarlığı, bu iki mefhumu birbiriyle karıştırdıklarını ifade etmiştir.⁹⁵ Bugün kültür ve medeniyet üzerine yazılmış literatüre baktığımız zaman, ikisinin farklı ve oldukça geniş bir içeriğe sahip olduğu görülebilir. Bu literatürde kültür ve medeniyeti birbirinden ayıranlar çıktığı gibi, birbiri yerine kullananlarda olmuştur. Sosyoloji ve antropoloji kitaplarında, özellikle kültürün yüzlerce tanımının olduğundan bahsedilmektedir. Genel

---

⁹³ Age, s.191

⁹⁴ Age,s. 163.

⁹⁵ Age, s. 84.

olarak kültür ve medeniyet konusuna katkı sağlayanların metinlerine baktığımızda bu tartışmaya dair şu ilkeler ve tespitlere yer verilmektedir;

- 1) Kültür ve medeniyet kavramlarını net bir şekilde tanımlamak mümkün değildir
- 2) Kültür ve medeniyet ilişkisinin hangi boyutlarda ve nasıl işlendiğini tespit etmek zordur.
- 3) Hangi kavramın daha kapsayıcı olduğu net değildir.
- 4) Kültürden medeniyete ya da medeniyetten kültüre doğru bir sürekliliğin olup olmadığı tartışmalıdır.⁹⁶

Bazı sosyologların medeniyet ve kültür tanımlarına şu şekilde değinilebilir; Albion Small'a göre kültür, insanın tabiat üzerindeki hâkimiyetini sağlayan araçları, medeniyet ise insanın kendi üzerindeki hâkimiyetini ve hâkimiyetini sağlayan imkânları ifade eder.⁹⁷ Alman sosyologlarından Spengler medeniyeti, kültürün bir aşaması olarak görür. Bu aşama kemikleşme ile son bulur. Yani bu zaman içerisinde kültürün donduğu an, medeniyet oluşur. Buna göre ise kültür dinamik, medeniyet ise statiktir.⁹⁸ İngilizler ise kültürü hümanist bir bağlamda değerlendirir. İnsanın kemale erme, kemali bulma aşkı olarak tanımlar. Kültür ve medeniyet konusunda kafa yoran bir diğer yazar Danilevesky'dir. Ona göre her toplumun bir medeniyeti ve bir ömrü vardır. Medeniyetin ömrü en fazla 600 yıl sürer, kültür ise binlerce yıl sürebilir. Kültürler doğar gelişir ve ölürlür. Medeniyet ise bu kısmın son noktasıdır.⁹⁹

Öte yandan Türk mütefekkir Cemil Meriç, kültür kavramına şu yorumu getirir. "Medeniyet ve kültür aynı bütünün iki yüzüdür."¹⁰⁰ Bu bütünlük ise tek bir kavram ile ifade edilmiştir o da; Umran'dır. Uygarlık ya da medeniyet yerine Umran kavramını öneren eden Meriç, kültür kelimesinin de bu kavram içerisinde saklı olduğunu ifade eder. Ancak o 'İrfan' kelimesinin kullanılmasını da savunur. Çünkü irfan, düşüncenin bütün kutuplarını kucaklayan bir kelimedir. Batı kültürün vatanıdır; Doğu irfanın.¹⁰¹

⁹⁶ Mahmut Hakkı Akın, Faruk Karaaslan, age, s. 94.

⁹⁷ Kadir Canatan, "Bir Medeniyet Araştırmacısı ve Tasarımcısı Olarak Cemil Meriç'in Medeniyet Perspektifi, *Hece Dergisi*, Sayı:157, Ankara Ocak, 2010, s.53.

⁹⁸ Agm, s. 53.

⁹⁹ Agm, s. 54.

¹⁰⁰ Cemil Meriç *Umrandan İrfana*, 21.Baskı, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2014, s.98.

¹⁰¹ Kadir Canatan agm, s. 57.

İzzetbegoviç'te kültür ve medeniyet kavramlarına gelecek olursak; onun düşünce dünyasında bu iki kavram nettir ve birbirinden kesinlikle ayrı tutulması gereken iki kavramdır. Ona göre kültür ve medeniyet birbirinden ayrı iki dünyayı yansıtır. Dolayısıyla o, kültür-uygarlık yorumlarında bu ikili bakış açısıyla ilerler. Yani İzzetbegoviç, kültür ve medeniyet kavramlarının insan gerçekliğinin ikiliğini yansıttığını kabul etmiştir. Ona göre kültür, insanın ruhundan beslenen bir yapıdır, medeniyet ise bedeninden hareketle açıklanabilir. Kültür, insanın doğa ile kurduğu maddi ilişkinin bir sonucudur.¹⁰² Buradan devam edecek olursak, kültür alanı, insanın biyolojik gerçekliğinden ayrı, onu diğer varlıklardan ayıran ruh, ahlak, özgürlük, sanat gibi unsurları içine almaktadır.¹⁰³ İzzetbegoviç kültürün kaynağını da tıpkı ahlak gibi dine dayandırır. Kültürü semadaki porolog (başlangıç-giriş) ile başlatır. Dolayısıyla düşünürümüze göre kültüre ait olan her şey insanın semavi varlığı ile ilgilidir. Yani insan, ya bu semavi varlığını kabul edecek, ya şüphe ile yaklaşacak ya da inkâr edecektir. Ona göre kültür bu sürecin izlerini taşır.

Aliya'ya göre kültür daima insan ve insanlar arası etkileşimle ilgili olduğundan onu diğer varlıklardan ayıran en önemli özellik olarak da karşımıza çıkar. Çünkü insan, sadece kendisine, diğer insanlara ve daha başka her şeye anlam yükleyen tek varlıktır. Anlam üretme ve bir arada yaşama, kültürel gerçekliğin ve kültürleşmenin en önemli iki özelliği olarak kabul edilebilir.¹⁰⁴ İnsan kültür sayesinde aydınlanır. Kültür de tefekkür vardır, kendine dönme, kendini bilme üzerine düşünceler vardır. Cemil Meriç'in irfan olarak ifadelendirdiği İzzetbegoviç kültür olarak sunar.

İzzetbegoviç kitle kültürü üzerinde de durur. O, kitle kültürünü medeniyetin bir sonucu olarak görür ve sahte bir kültür olarak tanımlar. Soğuk savaş yıllarında gerek kapitalist ülkelerde gerekse sosyalist ülkelerde insana karşı kitle güçlenmiş, kitle içinde insanın yabancılaşması devam etmiştir. Otantik ve yerel kültürün yerini, ihtiyaçları olan ama ruhu olmayan mekanik kültür almıştır. Teknik gelişme hızla ilerlemiş kitle iletişim araçlarından özellikle de o dönem için televizyon üzerinden sahte kültür üretme yaygınlaşmıştır. Bu sahte kültür, Batı medeniyetinin otantik kültür üzerindeki tahrip edici

¹⁰² Mahmut Hakkı Akın, Faruk Karaaslan, age, s. 94.

¹⁰³ Age, s. 102.

¹⁰⁴ Age, s. 91.

etkilerini göstermiştir. Kitle kültürü hakiki insana ve ruha karşı gerçek bir tehlike arz etmektedir.¹⁰⁵

Öte yandan medeniyet kavramı, teknik aracılığıyla insanın doğa ile kurduğu ilişkiye karşılık gelmektedir. Hem kültür hem medeniyet, anlam yüklü gerçeklikler şeklinde var olmaktadır. Ancak kaynak itibariyle medeniyet, insanın kendi dışındaki doğal gerçekliğe yönelmesinde ortaya çıkarken kültür ise insanın kendisine yönelmesinden ve insani gerçeklikten varlık bulmasından ortaya çıkar. İzzetbegoviç'in medeniyet kavramı hakkındaki düşüncelerinde Oswald Spengler'in görüşlerinden etkilendiği görülmektedir. O, Spengler'in *Batının Çöküşü* adlı kitabından bazı eserlerinde söz etmiş onun tespitlerine katıldığını ifade etmiştir. Spengler'e göre medeniyet; tek boyutlu yaşamın devamı, insan ile tabiat arasında madde teatisidir.¹⁰⁶

İzzetbegoviç'e göre medeniyet teknik gelişime bağlıdır, Aliya medeniyete iyi ya da kötü olarak bir anlam yüklemeyi, olması gerekenin yeri ve zamanı gelince olmasından ibaret olarak görür. Ona göre her millet gıda almaya ya da teneffüs etmeye mecbursa uygarlık yaratmaya da mecburdur. Çünkü uygarlık topluma odaklıdır. Medeniyette kitle eğitimi ön plandadır. Medeniyet öğrenmeye odaklı olduğundan, gözlem deney ve pozitivist ilimlere önem verir aynı zamanda medeniyet, insanın ruhunu besleyecek ve varoluşsal kaygıları güdecek bir yöntem izlemez ve metafiziği görmezden gelir. Zira başarıya ve sonuca odaklıdır.¹⁰⁷ “Medeniyetin öngördüğü eğitim, kendi başına insanları terbiye etmez, onları daha serbest daha iyi insan kılmaz ve fakat daha kabiliyetli daha verimli ve topluma daha faydalı yapabilir.”¹⁰⁸

İzzetbegoviç'e göre kültür de medeniyette insan için zaruridir. İnsan ruh ve bedenden oluşan bir birlik bir bütün olduğuna göre insanın ihtiyaçlarını karşılamak kadar aynı zamanda da manevi hayata, hakikate, kendini gerçekleştirilmeye de muhtaçtır. Tarih boyunca her zaman ve dönemde, kültür ve medeniyet toplumların temel unsurlarından olmuştur. Aslında İnsan, varoluşundan itibaren ilk eserlerini ortaya koyarken yani ilk kültürünü ve ilk aletini oluştururken, kültür ve medeniyete ait ilk eserlerini de vermeye başlamış oluyordu.

¹⁰⁵ Age, s. 95.

¹⁰⁶ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasına İslam*, s. 85.

¹⁰⁷ Age, s.86.

¹⁰⁸ Age, s. 91.

Diğer taraftan kültür ve medeniyet arasında bir paralellik var mıdır? Zira İzzetbegoviç'e göre medeniyet ve kültür aynı paralelde toplumlarda ilerlemez. O, buna örnek olarak Roma ve Maya toplumlarından örnekler verir. Romalılar'ın medenileşmiş barbarlar olduğunu ifade eder. Talan için yapılan savaşlar, kralların zalimliği, sözde sahte demokrasiler, Hristiyanlara yapılan zulüm, gladyatör oyunları gibi örnekleri sıralayarak, Romanın "Kültürsüz yüksek bir uygarlığın örneği" olduğunu söyler. Mayaların kültürü ise bunun tam tersini temsil eder. Eski Cermen ve eski Slavların hayatı hakkındaki bilgilerimize göre onların kültür bakımından Romalılar'dan daha yüksek seviyede oldukları söylenebilir. Tıpkı Kızılderililerin beyaz istilacılardan daha Kültürel oluşları gibi.¹⁰⁹Ekonomik açıdan bakıldığında da ikisi arasında bir bağ, paralellik yoktur. İzzetbegoviç, örneğini Avrupa Rönesans'ından da verir. En büyük sanat eserlerinin verildiği dönem, ekonomi de duraklama nüfusta da azalmanın olduğu dönemdir. İzzetbegoviç'in bütün bu örneklerden sonra vardığı sonuç; kültür ve medeniyetin toplumlarda aynı ilerlemediği, hatta bazen ters orantılı olarak ilerlediği ya da geri kaldığını söyleyebiliriz.¹¹⁰

Karşılaştırmalı olarak kültür ve medeniyet kavramları üzerinde duracak olursak; Bir şiir ya da romanın anlamı, insanın kültürel yönüne hitap ederken, kendi iç sesini dinlemeyi bırakarak sadece dünyayı yönelen, dünya ile kendisini sınırlandıran anlayış ise insanın medeniyet yönüne hitap eder. Kültür, insanı medeniyet toplumu merkeze alır. Okullar ise medeniyetin birer taşıyıcısıdır. İzzetbegoviç, soğuk savaş dönemi düşünürüdür. Dönemin kapitalizm-sosyalizm gibi ideolojileri Batı medeniyetini oluşturan en önemli değişkenlerdendir. Aynı zamanda bu medeniyet Avrupa'da, tekniğin hızla ilerlemesini de beraberinde getirmiştir. Bu dünya, doğayı denetim altına almaya çalışan, maddiyatın öne geçtiği, deney ve gözlem ağırlıklı pozitivistin egemen olduğu bir dünya idi. Bu dünyada dine, ahlaka, sezgiye ve maneviyata yer yoktu. Böyle bir değişim süreci için Batının yaşadığı tecrübe, kültürden medeniyete doğru bir değişim olmuştur diyebiliriz.¹¹¹ İzzetbegoviç 'in etkilendiği batılı düşünür Spengler, *Batının Çöküşü* adlı eserinde döngüsel bir tarih anlayışına bağlı olarak bir kültürün medeniyet haline gelmesinin hem zorunlu bir süreç, hem de kendi yok oluşu anlamına geldiğini

---

¹⁰⁹ Age, s. 27.

¹¹⁰ Age, s.87.

¹¹¹ Age, s. 105.

söyler. O, 19. yüzyılda medeniyet aşamasına ulaşan Batı'nın kendi çöküşünü yaşayacağını savunur.¹¹² Medeniyetin zenginleşmesi, güçlenmesi, kültürün gücünü ve ruhunu kaybetmesi anlamına gelir. Başka bir deyişle kültürün ruhuyla medeniyet oluşmaktaysa da medeniyet bu dünyada güçlendikçe kültür zayıflamaktadır.¹¹³

Biz Müslümanların bu noktada Batı medeniyeti karşısında yaklaşımı ne olmalıdır? İlk olarak şunu ifade etmeliyiz ki İzzetbegoviç taklitçi anlayışa özellikle eğitim alanında taklitçi tavra karşı net bir duruş ortaya koymuştur, diğer taraftan onun, Batı medeniyeti karşısında orta yolu tutma eğiliminde olduğunu görürüz. 1997 yılında İslam ülkelerinin liderlerine yaptığı seslenişte Aliya, Batı medeniyetinin karanlık yönlerini görmeye beraber daha organize, daha güçlü ve kültürlü, sosyal imkânlar bakımından da daha gelişmiş ve insan haklarına saygılı olduklarını söyler. Yani dönemin İslam dünyasının algısı olan Batı'nın bozuk ve yozlaşmış olduğu düşüncesi aslında tamamen gerçek değildir; o halde deneyimlerinden pekâlâ faydalanabiliriz. Nihayet onların tüm değerleri evrensel nitelik taşımaktadır ve Müslüman toplumlarda pekâlâ bunları hak etmektedir. O, konuşmasına şöyle devam etmiştir, “Batıyı küçümsemek yerine onunla yarışmak! Kur'an da bize tam da şunu emretmiştir. Öyle ise iyilikte yarışın din ve bilim sayesinde istediğimiz güce ulaşabiliriz!” der.¹¹⁴

İzzetbegoviç'in düşünce dünyasında kültür ve medeniyet kavramlarının karşılığını ifade etmeye çalıştık. Zihin dünyasındaki kategorileştirme burada da karşımıza çıkmaktadır. Zıddiyet cetveli olarak ortaya koyduğu bu kategorileştirme de ruh ve madde üzerinden kavram dünyasını şekillendirir. Burada ruh, kültüre denk düşerken medeniyette madde kısmına denk düşer. Bu çerçeveden hareketle kültür ve medeniyet olgularına yaklaşan İzzetbegoviç'in, biz okuyucularına muğlak olan bu kavramlara karşı berrak ve net bir görüş sunduğu görülmektedir.

1-4 SANAT ANLAYIŞI

İzzetbegoviç'in sanat anlayışını ortaya koyabilmek için onun, kitabında çizdiği üçlü dünya görüşünü göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü her türlü düşünce, tasavvur ve geliştirilen tutumlar bu üç dünya görüşünden birine dayanmaktadır. Daha

¹¹² Age, s.105.

¹¹³ Age, s.106.

¹¹⁴ Zehrudin İsakoviç, agm, s. 192.

önceki sayfalarda da ifade ettiğimiz gibi maneviyatı, ya da maddiyatçılığı ve son olarak İslami dünya görüşünü esas almanın sonucu olarak insanlar, kendilerine özgü varlık, bilgi, değer ve anlayış oluşturmuşlardır. Tüm bu ideoloji, felsefe, düşünce ve değerler sisteminin üç dünya görüşünden birine dayandığı İzzetbegoviç tarafından birçok defa ifade edilmiştir. Bu genel çerçeveyi göz önünde bulundurarak İzzetbegoviç'in, sanat ve edebiyata ilişkin görüşlerini ele almak istiyoruz.

İzzetbegoviç, kitabında sembol olarak ifade edebileceğimiz örnekler yoluyla bize görüşlerini sunar. Mesela “Doğu Batı Arasında İslam” kitabında “Tekâmül ve Yaratma; Darwin ve Michelengelo” başlığına baktığımız zaman onun sanat karşısındaki tutumunu ele verecek ima ve işaretlerle karşılaşırız.¹¹⁵ Bunlar birer anahtar kavram olarak karşımızda dururlar. Bu iki kelime iki dünya görüşünü yansıtır. Şöyle ki Darwinizm ve bilim, insanın ortaya çıkışını bilimsel açıklama yöntemiyle izah etmeye çalışır. Bu yaklaşımda, tüm olgu ve olaylar katı bir sebep sonuç ilişkisi içinde ele alınır. Bu açıklamalara göre insanla hayvan arasında mahiyet değil olsa olsa sadece bir derece farkı vardır. Kısaca insan, tabiatın bağrında büyüyen, ondan ayrılmayan ona ait herhangi bir nesne gibi varlıktır. Bu dünya görüşünün karşısında din ve sanat insanı biricik bir varlık olarak görür. İnsan, Tanrı'nın bir fiili olarak dünyaya gönderilmiştir, tabiatın bir parçası olarak değil. Bir yabancı olarak var olmuş bir varlıktır.¹¹⁶

İzzetbegoviç sanat ile ilgili düşüncelerini biz okurlarıyla paylaşırken yöntem olarak karşılaştırmalı bir şekilde ilerlemiştir. Darwinizm, ilim karşısında sanatın nerede durduğu, sanat ve bilimin birbirinden ayrıldıkları noktaları ikili tarzda karşılaştırmalı olarak ifade etmiştir. Biz de onun bu yöntemini esas alarak görüşlerine değinmek istiyoruz. İzzetbegoviç'e göre sanatın özü bu dünyaya ait değildir. Ona göre sanat eserleri “Şu veya bu şekilde ait olmadığımız kendisinden ortaya çıkmadığımız, ancak içine atıldığımız bir dünya algısı üzerinden gelişir. Sanat bir vatan özlemi yâd ve hatırlamadır.”¹¹⁷

Aliya'ya göre bilim ve sanat iki farklı dünyanın eseridir. Bu iki farklı dünyanın birbirine zıt istikamette ilerleyen son derece ayrı ve bağımsız bilgi türleri olduğu açıktır.

¹¹⁵ Turan Koç “Aliya İzzetbegoviç'e Göre Dünya Görüşü ve Sanat”, *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara Ocak, 2016, s. 426.

¹¹⁶ Agm, s. 428.

¹¹⁷ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 123.

Ona göre “Sanat, hakikat, bilim ise kesinlik içerir”.¹¹⁸ Sanat ile bilimin ayrıldığı başka noktalar ise, sanat tarih dışıdır. Onda bir gelişim aşamasından söz edemeyiz. Sanatta bilimdekine benzer zaman ve mekân kavramları yoktur. Bilim adamları sadece kendi dönemlerine, şairlerse bütün zamanlara aittirler.¹¹⁹

Öte yandan din ile sanat ilişkisi üzerinde sıkı bir bağ olduğu muhakkaktır. Her ikisinin de esaslarında birlik olduğu tarihe bakıldığında görülecektir. Bütün dinlerin kaynağına bakıldığında ritüellerin birer sanat değeri taşıdığı açıktır. İlk resim, heykel ve şiirler, oynanan oyunlar, ayinin birer parçası olmakla beraber zamanla kültten ayrılarak müstakil olmuşlardır. Dolayısıyla sanat, varlığını devam ettirmek istiyorsa tekrar ve tekrar bu kaynağa dönmelidir.¹²⁰ Din ve sanat alanındaki bu iç içe geçmişlik en çok kendini heykel, resim ve müzik yoluyla kendini gösterir. Bergson ’un ifade ettiği gibi, ”İlim nasıl ki astronominin çocuğu ise, sanat da dinin çocuğudur.”¹²¹ Aliya’ya göre “*Sanat ile din arasındaki yakınlık, kaynağı bu dünyaya ait olmayan, sadece bu dünyadan ibaret olmayan âlemlere yönelişten gelir. Çünkü her ikisinin de ruhu ve karakteri önceleyen dünyaya bakış tarzları, din ile sanatı birbirine yakın kılar. Sanatta önemli olan ruhtur. Tek kelime ile tüm dinlerin, peygamberlerin ve şairlerin sözünü ettikleri ruhtur.*”¹²²

Başka bir açıdan din ile sanatın ortak noktalarına değinmeye devam eden düşünürümüz, niyet ve meyil üzerinde durur. Çünkü ona göre sanatın özü meyildir, meyil yoksa sanatta yoktur. Nasıl ki dinde ve ahlakta niyet ve meyil sabit değer olarak varsa sanatta da aynı şey geçerlidir. Aynı şekilde nasıl ki gerçekleşmeyen güzel bir niyet değer olarak varsa sanatta da aynı şey geçerlidir. İşte sanattaki bu meyil, eseri eşsiz kılar. Sanat eseri çoğaldıkça yok olur çünkü sanatçının meyili ortadan kalkar, teknik bir esere dönüşmüş olur.

Sanatta tenkit ve eleştiri olmalı mıdır? Ya da gerekli midir? İzzetbegoviç tenkitin eseri öldürdüğüne inanır. Eleştirmen esere akılcı olarak bir obje şeklinde psikolojik fenomen olarak bakarken sanatkar tamamen içsel süreç ve duygularla eserini ortaya

¹¹⁸ Turan Koç, agm, s. 438.

¹¹⁹ Agm, s. 438.

¹²⁰ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s.132

¹²¹ Age, s.132.

¹²² Age, s. 132.

koyar. Onun için eleştirilenler yaklaşımlarıyla eseri aydınlatacakları yerde daha da ziyade karartırlar.¹²³

1.5.EĞİTİM ANLAYIŞI

İzzetbegoviç 1970'ten 2003'e kadar yayınladığı tüm eserlerinde farklı birçok konu ve alanlarda düşüncelerini paylaşmış bu düşüncelerinden bazıları çok dikkat çekmişken bazı fikirleri de yeterince değerlendirilmemiştir. Bunlardan birinin de eğitim olduğunu söyleyebiliriz. Onun eğitim hususundaki görüşleri ne yazık ki günümüze kadar yeterince incelenmemiştir. İslam dünyasının eğitim sorunları üzerinde hassasiyetle duran İzzetbegoviç birçok önemli tespitlerde bulunmuştur. Onun eğitim hakkındaki görüşlerinin konunun uzmanlarınca günümüz eğitim sistemini de göz önünde bulundurarak değerlendirilip tartışılması gerektiğine inanıyoruz. Eğitim ile ilgili görüşlerine geçmeden önce nasıl bir eğitim aldığına bakmak istiyoruz.

İlkokul eğitiminde Müslüman öğrencilere kasıtlı olarak Sırp öğretmen verilmiş, komünist düzenin eğitimine göre eğitim almıştır. Lise yıllarında aldığı bu komünist eğitimin etkisiyle ateizme kaysa da sonradan yeniden inancını inşa etmeyi başarmıştır. Üniversite yıllarında ilkin Ziraat fakültesine başlamış, ancak sonradan bu okulu bırakarak Hukuk fakültesine geçmiştir. Oradan mezun olduktan sonra avukat olmuştur. Kendisini nasıl yetiştirdiği ile ilgili bilgilerine bakacak olursak çok küçük yaşta okumalara başlamış, Batı felsefesini lise yıllarında bitirmiş, İslami düşünce yapısını ise Mevdudi, Seyyid Kutup, Fazlurrahman gibi düşünürler şekillendirmiştir. Aliya kendisini “Dünyaların kesişme noktasında yaşayan, aynı anda her ikisine de aidiyet hisseden; akıl ve düşünce olarak Batılı, ruh ve duygu olarak doğulu bir halkın ferdi olarak tanımlar”¹²⁴.

İzzetbegoviç'in İslam toplumu anlayışında din temel dayanak ve değer olarak durur. Buna göre toplumun eğitim anlayışı, İslam dinini referans alarak oluşturulmalıdır. Bu çok önemlidir çünkü Müslüman toplumunun varlığının devamı ancak bununla mümkün olacaktır; dolayısıyla en başta aileden başlamak üzere okul ve camilerde dini ve ahlaki eğitim verilmelidir. Aliya'ya göre, ancak eğitim yoluyla ahlaki yozlaşma ve bozulmalarının önüne geçilebilir. İlkelere dayalı bir İslami düzenin, devletin

¹²³Age, s. 156.

¹²⁴ Cem Gençoğlu, “Bir Eğitimci Olarak Aliya İzzetbegoviç” *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, Ocak, 2016, s. 403.

kurulabileceğine inanan İzzetbegoviç, kurulan bu İslami düzende, eğitimi birinci öncelik olarak görür. Hâlihazırdaki Müslüman dünyasının içinde bulunduğu şu durumdan hızlı bir şekilde kurtulması için, birlik ve beraberlik sağladıktan sonra, ikinci iş eğitime yönelmek gerektiğidir. Yatırımı eğitime yapmayı tek çıkar yol olarak görmüştür, O,“İslam Deklarasyonu” adlı kitabında “Müslüman ülkeler sermayelerini her şeyden önemli olan eğitime yatırmalıdır” der.¹²⁵ Ona göre nitelik ve nicelik açısından en ciddi ve en acil değişim isteyen saha eğitim sahasıdır. Nitelik bakımından yabancılara terkedilen öğretimin yeniden özgünleşmesi, yabancılara maddi manevi bağımlılıktan kurtarılması öncelik olmalıdır. Bosna’da devlet başkanı olduğu dönemde hassasiyetle durduğu tek konu, hazırladıkları eğitim programı olmuştur.¹²⁶

Aliya’ya göre İslam coğrafyası eğitimsiz veya yanlış eğitilmiş insanlara sahiptir. Müslüman ülkelerin hiçbirinde halkın ihtiyaçlarına cevap verecek, İslam ahlakı anlayışına uygun olarak gelişmiş bir eğitim sistemi bulunmamaktadır. Bu hassas kurumlar ya ihmal edilmiş ya da yabancılara bırakılmış haldedir.¹²⁷ Yabancılara bırakılan bu okullarda yetişen nesiller, kendi değerlerinden ve toplumundan uzaklaşmış yabancı hayranı olup çıkmışlardır. Bu kurumlar, kurulan düzene itaatkâr, batı hayranı aydın tipi insan yetiştirmişlerdir. Birer Truva atı gibi batılıların aramıza soktuğu bu okullar ve buralarda yetişen nesiller ne yazık ki kendi devlet ve milletine, ideolojileriyle birçok zarar vermişlerdir. Bunu çok iyi tespit eden İzzetbegoviç, milli ve dini eğitime dönülmedikçe cehalet ve ihanetin önüne geçilemeyeceğini görmüştür. Öte yandan halk verilen bu eğitimi içgüdüsel olarak reddetmiş ve çocuklarını göndermeyerek tepkisini göstermiştir. Bu tepki her türlü manevi bağınyı kaybeden yabancı okullara karşı yıllarca sürmüştür.¹²⁸

İzzetbegoviç’in eğitim anlayışı üçlü dünya görüşüne dayanır. Şöyle ki; Materyalist ve manevi dünya görüşlerinin karşısına o, İslam’ı koymuştur. İslami görüşü benimseyen modelin eğitim sistemin de, ruh ve beden dengeli olarak beslenir. İnsanı, dünyanın eşsiz bir varlığı olarak kabul eden bu yaklaşım, insanı vazifeli ve sorumlu bir

¹²⁵ Aliya İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, age, s.59.

¹²⁶ Age, s.59.

¹²⁷ Cem Gençoğlu, agm, s. 408.

¹²⁸ Aliya İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s.34-35.

varlık olarak da kabul eder. Dolayısıyla insan, bu sorumlulukları yerine getirebilmek için öğrenmelidir; çünkü öğrenme, Aliya için soylu bir tefekkür anlamına gelmektedir.¹²⁹

Dönemin eğitim sistemine getirdiği eleştiri, okul eğitiminin fazlasıyla entelektüel ve ilmi olmasıdır. Ona göre bu eğitim felsefesi materyalizme dayanır. Bununla ilgili tespiti şudur; anaokulundan üniversiteye kadar eğitimin bütün merhalelerinden geçen insan, bu tahsili sırasında “İnsan doğru ve dürüst olmalıdır.” Cümlesini duymadan geçirmiştir. Öğrenci, bu okullarda okuma ve yazmayı öğrenmiş, fizik ve kimya vs. okumuş bu arada düşünmeyi de öğrenmiş, ama asil olamamıştır. Çünkü eğitimin hedefi, tabiata hükmeden bireyler yetiştirmektir.¹³⁰ Özellikle de kapitalist düzenin hâkim olduğu ülkelerde teknik en önemli öncelik gibi gözükmektedir. O dönemin dünyasında komünist ülkelere bakıldığında, hedefin, hâkim ideoloji ve siyasal iktidar menfaatine uygun bireyler yetiştirmek olduğu görülür. Aliya’ya göre biri endüstri hizmetinin emrindeyken diğeri, siyasi iktidarın hizmetindedir. İzzetbegoviç, olması gereken eğitimi “İnsani okul” kavramıyla dillendirir. Günümüzün okullarını ise uygarlığın bir parçası olarak görüp eleştirir. Bu düşüncesini şu sözleriyle ifade eder: “Zorla talim ve terbiye, eleştirel düşünme ve manevi hürriyeti kısıtlama tarzı okullar, serbest şahsiyetler değil tebaa yetiştirir.”¹³¹

Eğitimde üç ilke İzzetbegoviç’in görüşleri açısından önemlidir. Onun eğitim anlayışı özgürlük, bütüncüllük ve eylem şeklinde sıralanabilir. Onun özgürlük anlayışı, insanın iradesini önceleyen özgürlük anlayışıdır, yani eğitim de asıl olan kişinin iradesidir. Bireyin öğrenmeye ilgisi, arzusu ve seçimi sayesinde eğitim anlamlı olur. İrade ve isteğe dayanmayan, baskı yıldırma ve korkutma ile meydana gelen değişim ancak şekli ve geçici değişimdir. Özgür irade ortaya konmadıkça, birey kendi isteği ile eğitim sürecinin içerisinde var olmadıkça, eğitim ve terbiyeden söz edilemez.¹³² Üzerinde durduğu ikinci önemli nokta bütüncüllüktür. Bütüncüllük, daha önceleri de ifade ettiğimiz gibi onun üçlü dünya görüşünde ruh ve beden birlikteliğini ifade eder. Meseleyi açacak olursak, Aliya’nın bütüncül bakışında akıl, kalp, beden ve ruh bir bütün olarak karşımıza çıkar. Bu bütüncüllük anlayışı benzerliklerin buluşmasından ziyade farklılıklardan oluşan

¹²⁹ Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 541.

¹³⁰ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 92.

¹³¹ Aliya İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuş Sorunları*, s.126-128

¹³² Cem Gençoğlu, agm, s.410

yeni bir bütün olacaktır. Modern dünya, sanat ve bilim arasında çelişkiler meydana getirirken Aliya, sanatı, Newton, Shakespeare, Einstein ve Dostaviyeski arasında süreklilik gösteren bir ilişki ile açıklamaktadır. Dolayısıyla bu ilişki ruhu maddeye, sanatı bilime entegre eden bir bütünlük olmalıdır. Eğitim iki kutupludur ve iki kutbun çatışmak yerine birlikteliğini savunmak onun için önemlidir.¹³³

Düşünürümüz, İslam dünyasında eğitimde değişime müfredatla başlanması gerektiğine inanır. İzzetbegoviç'e göre hazırlanacak olan müfredat aşağılık kompleksini ortadan kaldıracak şekilde yeniden yapılandırılmalı, aynı zamanda eleştirel düşünme becerisini kazandıracak şekilde düzenlenmelidir. Çünkü Müslüman ülkelerdeki birçok zaafın altında, eleştirel düşünmeden yoksulluk yatmaktadır. Bu okullarda, bilim ve teknolojiye ilerlemiş batılı ülkeler hiçbir komplekse kapılmadan değerlendirilmeli, aynı zamanda onlarla rekabet edecek özgüven de bu müfredatla verilebilmelidir.

İzzetbegoviç'in tüm bu tespitlerinden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz; eğitim hususunda önce acı gerçeklerle yüzleşmemiz gerekmektedir. Çünkü genel kabul bir ifade ile zihnen kavrayamadığımız mesele fiilen çözülemez. "Bugün genelde İslam dünyası özelde Türkiye fikren izah edemediği eğitim meselesini fiilen çözme arayışındadır. Nicelik ve mekân artışı ile çözülmeye çalışılan maarif davamızda bir de bu açıdan bakmak zorunluluğu vardır."¹³⁴ Aliya nicelik artışı ile övünen bir toplumu gülünç bulur. Hatta onu kilolarıyla övünen obez insana benzetir. Asıl olanın ruha ve estetiğe vurgu yapan, bilim ve edebiyatla derinleşmiş bir eğitim anlayışının İslam toplumuna hâkim olmasıdır. Ona göre insana yönelmeyen, insanın kendini keşfine odaklanmayan eğitim, hangi sonucu verirse versin başarısızdır. Kendi içerisinde ruhu barındırmayan, heyecan uyandırmayan, tek düzeldikten yana, sıralama ve yarışırma kültürünü önemseyen her bir öğrencisi üzerinde benlik odacıkları oluşturmaya çalışan eğitim başarılı olamayacaktır.¹³⁵

Günümüz eğitim sisteminin İslam dünyasındaki çıkmazlarını ve bu çıkmazları aşma yollarını eserlerinde ortaya koyan İzzetbegoviç, eğitim camiamıza teorik ve pratik anlamda faydalanacağı birikimi de arkasında bırakmıştır. Bize düşende onun bu birikimden faydalanmaktır.

¹³³ Cem Gençoğlu, agm, s.411.

¹³⁴ Agm, s.412.

¹³⁵ Agm,s. 412.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASET FELSEFESİNİN TEMEL KAVRAMLARI VE YÖNETİM MODELLERİ

Siyaset felsefesinin temel kavramlarına geçmeden önce siyaset felsefesinin ilgilendiği konulara değinmek istiyoruz.

Siyasal gücün en önemli tezahürü devlette görülür. Devlet hem bireylerin hem kurumların hem de kuralların üzerinde yetkiyle donatılmış tek aygıttır. Devlet, siyasal iktidarlar eliyle yönetilir. Siyaset felsefesi işte bu güçlü siyasal iktidarları ahlaki denetim altına alarak, iktidarın kaynağı, sınırları amaç ve hedefleri hakkındaki ahlaki koşullarla onları denetimleyecek ölçütler getirmekle ilgilenir. Bunun yanında siyaset felsefesi; hükümetin kamu politikalarında ortaya çıkan ahlaki meselelere cevap vermek, bunlar için temel ölçüt ve ilkeler koymak, aynı zamanda onları geliştirmekle de ilgilenir.¹³⁶ Yani insanlar için ideal bir yönetimin ve ortak iyiyi gerçekleştirmenin imkânlarını arayan, tartışan bir disiplindir. Mevcut durumdan daha iyisine ulaşabilme ve hayata geçirme siyaset felsefesinin konusudur.¹³⁷

Siyaset felsefesinin ana konusu siyasal güç hakkında ortaya çıkan temel ahlaki meselelere verdiği cevapları akılcı bir şekilde ileri sürmek ve onları temellendirerek savunmak olmasına rağmen başka iki alt görevi daha vardır; ilki mantıksaldır. Siyaset felsefesi yalnızca genel ve temel siyasal yargılar oluşturmaz ve ileri sürmez, aynı zamanda onların mantıksal tahlillerine de kafa yorar. Aynı zamanda devlet, hukuk hükümet, güç, otorite, adalet, eşitlik gibi siyasal yargılamaları tasvir eden önemli kavramların anlamlarının tahlilini de içerir.¹³⁸

Siyaset felsefesinin ikinci alt görevi gerçeklere dayanır veya tecrübidir. Siyaset felsefesi, siyaset bilimine ve deneyime dayalı sosyal araştırmaların ilgilendiği olgulara başvurmak zorundadır veya en azından onları hesaba katmalıdır.

Siyaset felsefesinin temel soruları;

¹³⁶ Alan Gewirth, çev. Ahmet Kesgin “ Siyaset Felsefesi,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 52, Ocak, 2011, s. 349.

¹³⁷ Mahmut hakkı Akın, Faruk Karaaslan, age, s. 41.

¹³⁸ Alan Gewirth, agm, s. 351.

- 1- Toplum ile ilgili genel olan sorular mesela; İnsan bir toplumda zorunlu olarak niçin yaşar?
- 2- Devlet-yönetim ile ilgili genel sorular mesela; İnsan zorunlu olarak bir devlete niçin itaat etmek zorundadır? Bazı insanlar niçin diğer bazılarının üzerinde siyasal güce sahiptir?
- 3- Devlet-yönetim ile ilgili özel soru mesela;
  - a- Siyasal güçte olması gerekeni belirlerken hangi ölçütler esas alınmalı,
  - b- Siyasal gücün sınırları nerede başlayıp bitmeli
  - c- Siyasal gücün amaçları neler olmalı gibi ¹³⁹

Siyaset felsefesinin ilgilendiği konulara baktığımız zaman onun günlük olaylarla değil yani olanla değil olması gerekenle ilgilendiğini görürüz. Bir siyaset felsefecisi gelecekte daha iyiye ulaşmak amacıyla toplumun dününü ve bugününü inceler.

2.1. SİYASET FELSEFESİNİN TEMEL KAVRAMLARI

2.1.1 Birey

Birey, bir sınıfın indirgenemez ögesidir. Kendi varoluşuna sahip somut varlıktır. Toplumdaki tek kişiye verilen ad.¹⁴⁰

Modern dünyada birey kavramı, öylesine bilindik bir kavramdır ki, bu kavramın siyasi önemi çoğunlukla gözden kaçırılır. Feodal dönemde kendine ait çıkarları olan ya da kişisel ve özgün kimliklere sahip bireyler anlayışı neredeyse yoktu. Daha ziyade insanlar, aile, köy, yerel cemaat veya sosyal sınıf gibi ait oldukları sosyal grupların üyeleri olarak görülürdü. Bu insanların hayatları ve kimlikleri büyük oranda bu grupların nitelikleriyle belirlenirdi ve kuşaktan kuşağa çok küçük bir değişim gösterirdi. Ancak gittikçe büyüyen piyasa yönelimli toplumlar, feodalizmin yerini aldıkça, bireyler çok daha geniş tercih ve sosyal imkânlar dizisiyle karşı karşıya geldiler. Belki de ilk kez kendi faydalarını kendilerini düşünme cesaretini elde ettiler. Feodal hayatların ana dayanakları çöktükçe toplum, bireyin bakış açısıyla anlaşılmaya başlandı.¹⁴¹ Bu anlayış nihayetinde

¹³⁹ Alan Gewirth, agm, s. 352.

¹⁴⁰ Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, 6.Baskı, İstanbul, Bulut Yayınları, 2014, s. 83.

¹⁴¹ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojilere Bir Giriş*, çev. Ahmet Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnanç Şeyma Akın, Ankara, Adres Yayınları, 2013, s. 44.

ideolojik olarak liberalizmle sonuçlandı. Liberalizm, bireyi önceleyen kuramın adıdır. Liberal ideolojinin merkezi teması, bireyciliğe dayanır. Bu ideoloji, feodal düzenin aksine, kişisel tercihleri öne alan, doğal haklara sahip olan insanı, toplumsal yapının temelinde gören bir anlayışa sahiptir. Ancak liberalizmin bireyciliği, faydacılığa dayanır ve bencil ögeler taşır. Günümüz dünyasında liberalizmin öne çıkardığı bireycilik anlayışı, kapitalist düzenin oluşmasına da hizmet eder hale gelmiştir.¹⁴²

Böylece tarihte bireyi yok sayan, haklarını görmezden gelen düzen 19.yüzyıldan itibaren tersine dönmüş, toplumsal çıkarlar karşısında kişisel çıkarların korunduğu ideolojiler benimsenir olmuştur. Ancak bu olumlu bir gelişme gibi görünse de özel mülkiyet ve toplumun sınıflara bölünmesiyle öne çıkan bireycilik anlayışı, insancıl olmayan bir karaktere bürünmüştür. Günümüzde de aynı şekilde bireycilik anlayışı ideolojiler yoluyla etkinliğini sürdürmeye devam etmektedir.¹⁴³

Siyaset felsefenin ilgilendiği konulardan bir diğeri olan toplum konusuyla devam etmek istiyoruz. Bu kısımda Toplumun tanımı ve filozofların bu konu hakkındaki görüşlerine değineceğiz

2.1.2.Toplum

Aralarında köklü ve kolay giderilemez bağlar bulunan bireyler topluluğuna toplum denir. Toplum, bireyleri içeren düzenli ve sıra düzenli bir yapıdır. Böyle olmakla çağdaş yaşam düzeni çerçevesinde “Toplum” kavramı “Ulus” kavramına çok yaklaşır. Ancak ulus kavramı resmi olarak tanınmayı içeren ve varsayılan bir birliktir. Siyasal bir kategoridir. Devletin altında varlığını sürdürür.¹⁴⁴

Kimileri toplum karşısında bireyden yana çıkıp hakkı, kimileri birey karşısında toplumdan yana çıkıp ödevleri savunurlar. Her ne olursa olsun, bireyle toplumu karşı karşıya koymak pek de gerçekçi bir tutum gibi görünmüyor, çünkü toplumsallık insan için herhangi bir seçim konusu değil, bir zorunluluktur.¹⁴⁵ Aristoteles insanın ussal bir hayvan olduğunu, toplumsallığa mahkûm olduğunu, çünkü bir insan bireyinin toplumsallık dışında var olmasının olası olmadığını bildirmiştir. Aristoteles’e göre

¹⁴² Veli Urhan, ”Siyaset Felsefesinde Adalet, Eşitlik, Özgürlük, *Kaygı Uludağ Üniv. Fen Edebiyat Fak. Dergisi*, Sayı:26, Bahar, 2016, s.113.

¹⁴³ Andrew Heywood, age, s. 45-46.

¹⁴⁴ Afşar Timuçin, age, s.463.

¹⁴⁵ Age.s.463.

yaşamın aşağı yukarı yarısını yetkinleşmek için harcayan insan bireyi, son derece kırılıgandır. O, ancak ve ancak türdeşleriyle yaşayabilir. Buna göre toplumsallık insanın zorunlu bir niteliğidir diyebiliriz.¹⁴⁶ Ne ölçüde toplumsallaşabilmişsek o ölçüde insanlaşmışız demektir. Jean Jacques Rousseau toplumsallığın önemini şöyle belirler; “İnsan toplum için doğmuştur. Onu toplumdan ayırın toplumdan yalıtın, fikirleri dağılacak, öz yapısı değişecek, yüreğinde binlerce duygu belirecektir.”¹⁴⁷

Siyaset felsefesi tarihine baktığımız zaman, bazı filozofların ütöpik olarak oluşturdukları toplum yapılarını görürüz. Bunlardan en bilindik olanı kuşkusuz Platon’un Devlet adlı eseridir. O, yarattığı toplum modelinde, insanın iradesine önem vermeksizin sadece toplumun mutluluğunu esas alan bir yapı oluşturmuştur. Ancak toplumun düzen ve refahı için bile olsa insanın hürriyet ve özgürlüğünün elinden alınması uygulanacak bir sistem olarak görülmeyecektir.¹⁴⁸

Bir diğer ütöpik eser vermiş olan filozof da Farabi’dir. Farabi de bir toplum modeli sunar. Ancak onun sunduğu toplum modeli, daha büyük toplumları kapsayacak şekildedir. Farabi, en büyük toplum yapısı olarak dünyayı görür. Sonra millet en sonda ise kent topluluğu gelir. Ona göre, insanların mutlu olacağı ve kendilerini gerçekleştirecekleri yerler ancak şehirlerde mümkün olacaktır.¹⁴⁹

Birey ve toplumla doğrudan ilgili olan bir diğer kavram da devlettir. Devlet kavramı, siyaset felsefesinin üzerinde en çok durduğu konulardan birisi olmuştur. Biz de bundan sonraki kavram devlet ile devam etmek istiyoruz.

2.1.3. Devlet

Devlet, toplumu yöneten kuralları belirleme yetkisine sahip özel bir kuramlar bütünüdür.¹⁵⁰

Devlet kavramı, siyaset felsefesinin temel sorunlarından biridir. Devlet nedir? Ve nasıl var olmuştur sorusuna pek çok filozof farklı cevaplar vermişlerdir. Örneğin Platon’un devlet nasıl var olmuştur sorusuna verdiği cevap doğal nedenlere dayanır. Yani, insanın kendi kendine yetememesi ve aynı zamanda gereksinimleri için başkalarının

¹⁴⁶ Afşar Timuçin, age, s.463.

¹⁴⁷ Age, s.464.

¹⁴⁸ Mesut Yılmaz, age, s.35.

¹⁴⁹ Age, s. 41-42.

¹⁵⁰ Afşar Timuçin, age, s.146.

yardımına muhtaç olması, devletin oluşmasında en büyük etkidir. Burada devletin amacı, insanların mutluluğunu sağlamak olmalıdır. Farabi, Aristo ve İbn Haldun da bu görüşte olan diğer filozoflardır.¹⁵¹

Diğer bir anlayışa göre ise devlet, insanların birbirleriyle uzlaşıp anlaşarak oluşturdukları yapılardır. Yani devlet, sosyal sözleşmeye dayalı olarak oluşmuştur. Bu düşünceyi savunan filozoflar ise, Hobbes, Lucke, J.J. Rousseau'dur.¹⁵² John Lucke, insanların doğuştan bazı haklara sahip olduğunu düşünür. Bunlar, yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi haklardır. Lucke'a göre insanlar, bu doğal haklarını korumak için bir araya gelip devleti kurmuşlardır. Onun devlet anlayışı, iktidarın sınırlandırılması gerektiğine dayanır. Yani o, erklerin kaynağını krala değil halka dayandırır. Aynı zamanda Lucke, kuvvetler ayrılığını da esas alır.¹⁵³ Hobbes ise, doğa durumundan yola çıkarak devlet anlayışını oluşturur. Doğa durumunda, birbirinin kurdu olan insanlar, bir sözleşmeyle kendi hak ve özgürlüklerini kendi iradeleriyle, daha üstün varlığa yani devlete devrederek güvenlik içinde yaşama isteği içinde olmuşlardır.¹⁵⁴

İnsanlık tarihine baktığımız zaman devletin anlamında da büyük değişikliklerin olduğunu görürüz. Eski devlet tipinde yasama yürütme ve yargı bir bütün oluşturuyordu. Modern devlette bu erkler, birbirinden kesin olarak ayrıldı ve bu ayrılma çağdaş demokratik devletin var oluş güvencesi olarak belirlendi.¹⁵⁵ Hegel'e göre devlet uygar toplumun güvencesidir. Ahlaki yetkinliğin de kaynağıdır. Hegelci anlamda devlet, insan haklarının kesin bir biçimde sağlayabilecek tek güvencedir. Devlette bireyler, haklarıyla olduğu kadar ödevleriyle de vardır. Hegel de her zaman hakla ödev bağlaşıktır. Ödevler haklardan, haklar da ödevlerden ötürü vardır.¹⁵⁶ Marks ise devletin sınıfsal çatışmaların zorunlu bir sonucu olduğunu bildirir. Ona göre sınıfsal uzlaşma olabilseydi devlet ortaya çıkmazdı ve sürmezdi. Marksçı öğretiye göre devlet, proleterya diktatörlüğü dönemini izleyecek olan kominizm aşamasında gereksiz duruma gelecek ve ortadan kalkacaktır.¹⁵⁷

¹⁵¹ Cengiz Çuhadar, "Batı Filozoflarının Düşüncesinde Devlet Kavramı", *Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı:12, 2007, s.114.

¹⁵² Selim Çapar, Şükrü Yıldırım, "Hobbes ve Luck'un Devlet Düşüncesine Katkısı", *Türk İdare Dergisi*, Sayı:474, Ankara,2013, s.2.

¹⁵³ Agm, s.18.

¹⁵⁴ Agm, s.11.

¹⁵⁵ Afsar Timuçin, age, s.130.

¹⁵⁶ Age, s.131.

¹⁵⁷ Age, s. 132.

Devletin olduğu yerde yasadın söz etmemek mümkün değildir. Yasalar niçin var olmuşlardır? Ya da yasa değince ne anlamalıyız? Bir diğer konumuz olan yasa ile ilgili siyaset felsefesinin sorduğu sorulardır. Yasa ile ilgili bu bölümümüzde bu sorulara cevap arayacağız.

2.1.4.Yasa:

Genel buyurucu kural, bir toplumun yetkelerince çıkarılan ve tüm üyelerin uymak zorunda bulunduğu formül ya da formüller toplamıdır. Doğa olguları arasındaki zorunlu ve sarsılmaz ilişki, şeyleri belirlediği kabul edilen ilkedir. Bir bütünü meydana getiren öğelerin işleyişini yöneten zorunlu ve sürekli bağıntıdır. Toplumsal yaşamı ve insan eylemlerini düzenleyen normlar, kurallar bütünüdür. Belli bir otoriteye dayanılarak konan ve bir takım yaptırımlarla desteklenen ilkeler bütünüdür.¹⁵⁸ Yasa, eğer vahiy yoluyla bildiriliyorsa tanrısal, insan iradesinin ürünü ise insani, tüm insanlar için geçerli olacak şekilde buyuruyorsa ahlak yasası olur. Yasama organı tarafından çıkarılan toplumsal yaşamı ve insan etkinliklerini düzenleme açısından bu tür bağlayıcı kuralları olan yasalara ise hukuki yasa denir. Bir de doğa yasası vardır ki, bu da doğal olaylar arasındaki sürekli ve düzenli ilişkiye denir.¹⁵⁹

Siyaset felsefesi açısından yasa, her toplumun kendi yapısına, kendi anlayışına, kendi değerlerine uygun olarak ortaya koymuş oldukları yaşam formülleridir. Bu formüller, uygulanabilir oldukları ölçüde kalıcı olacaklar, yaşam koşulları değıştikçe de geçerliliklerini yitireceklerdir. Bu yüzden her yasa ortaya çıktığı toplumun renklerini taşır.¹⁶⁰ Bazı filozof ve düşünürlerin yasa hakkındaki görüşlerine değinecek olursak; Helvetius, “Yasalar güçlerini göreneklerden alırlar” der. Vaktiyle Sparta Kralı Pausanias ise şöyle demiştir: “Yasa insanlar üzerinde yetken olmalıdır, insanlar yasa üzerinde değil”. Anatole France yasaların ahlaki yönünü belirtmek için şöyle der: “Yasalar doğru olursa insanlar da doğru olur”. Ancak aksi düşünenler de vardır. Mesela Tacitus şöyle demiştir: “Devlet bozuldukça yasa çıkar”. Her hâlükârda eski uygarlıklardan bu yana tüm toplumlar da şu ya da bu biçimde yasa olmuştur.¹⁶¹

¹⁵⁸ Ahmet Cevizci, age, s. 922.

¹⁵⁹ Age, s. 922.

¹⁶⁰ Afşar Timuçin, age, s.508.

¹⁶¹ Afşar Timuçin, age, s. 508.

Yasalar hangi şartlar altında oluşmuştur? Tarihe baktığımızda, toplumların dengesi bozulup kaos ortaya çıktığı zaman, baştaki yöneticilerin yasak koyucu olduğunu görürüz. Mesala Sümerler, Asur Kralı Hammurabi, Yunanistan'da Atina'nın karışık olduğu dönem de Atinalı Solan'ın uyguladığı yasalar meşhur olanlardandır. Gerçek anlamda yasa gereksinimi, yeniçağ toplumunda ortaya çıkmıştır.¹⁸ Yüzyıldan sonra özellikle yasaya duyulan ihtiyaç çeşitli filozof ve düşünürler tarafından ifade edilmeye başlanmıştır.¹⁶² Bunlardan birisi de Montesquieu' dir O, çağının kurumlarını eleştirir, özgürlüğün önemini ve değerini tartışır ve ben yasaların bedenini değil ruhunu arıyorum der. Montesquieu'nün *Yasaların Ruhu* adlı yapıtı çağdaş yasa düzeninin temel kitabı gibidir; ona göre yasa, genel olarak yeryüzünün tüm halklarını yöneten insan usudur. Yine ona göre yasalarda belli bir saflık olmalıdır. İnsanların kötülüklerini cezalandırmak için yapılmış olan yasalar, kendilerinde büyük bir masumluk taşımaldırlar.¹⁶³

Yasalarla doğrudan ilişkisi olan adalet kavramı, bundan sonraki değineceğimiz kavram olmuştur. Adalet kavramı hem siyasetin hem de ahlakın konusu olduğundan çok önemli bir kavramdır. Toplumda bir düzenin olması ancak adaletle mümkündür. Aynı şekilde insanlar arası ilişkilerde de sürekliliğin esası adaletle dayanır. Adalet duygusunun eksik veya olmadığı durumlarda gerek toplum açısından gerek birey açısından huzur ve barıştan söz edemeyiz¹⁶⁴

2.1.5. Adalet

Adalet, bir toplumda değerlerin ilkelerin, ideallerin, erdemlerin cisimleşmiş, somutlaşmış, hayata geçirilmiş olması durumudur. Herkesin hakettiği ödül, ya da cezayla karşılaşması durumu olarak da ifade edilir. Aynı zamanda adalet, bir kimsenin haklarıyla başkalarının -toplumun, halkın, hükümetin ya da bireyin-hakları arasında bir uyumun bulunması halidir; hak ve hukuka uygun olma durumu, devletin farklı hatta karşıt çıkarları olan insanlar arasında hakka uygun bir denge oluşturması durumu olarak anlaşılır.¹⁶⁵

¹⁶² Age, s.508.

¹⁶³ Age, s.509.

¹⁶⁴ Mehmet Demirtaş, "Antik Yunan Filozoflarındaki Adalet Anlayışının İslam Filozoflarına Etkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:43, Nisan, 2016, s.2435.

¹⁶⁵ Ahmet Cevizci, age, s. 11.

Adalet, İsmail Fenni Ertuğrul'a göre başkasının hukukuna riayet etmek,¹⁶⁶ herkese ait olanı kendine vermek fazileti, Teoman Duralı 'ya göre ise bir şeyin bir var olanın, ait olduğu yerde bulunmasıdır.¹⁶⁷

Siyaset felsefesi açısından baktığımızda açıklanması en zor olan kavramlardan birisi de adalettir. Adalet, aynı zamanda birçok ideoloji tarafından da amaç olarak ortaya konmuştur. Bütün siyasi ideolojilerin amaçladıkları hedef, toplumda adaleti hâkim kılmak olmuştur. Adalet kavramı hak ve hukuk kavramıyla da yakından ilgilidir. Yasalarla sağlanan adalette, kuralların eşit olarak herkese ayırım yapmadan uygulanıyor oluşu terazi ile simgeleşmiştir.¹⁶⁸

Adalet kavramı tarih boyunca filozof ve düşünürlerin dikkatini çeken konuların başında gelmiştir. Antik Yunanda Sokrates, Platon, Aristoteles adalet kavramı ile ilgilenmişlerdir. Bu üç büyük filozoftan adalet temasını en çok işleyen Platon'dur. Ortaçağda adalet kavramı teolojik bir renge bürünmüştür. Aynı çağda İslam kültüründe ortaya konan eserlerde adalet kavramına özellikle vurgu yapıldığını görürüz.¹⁶⁹ Farabi'de adalet, hem bireyde hem de devlette olmak üzere iki şekilde ortaya konur. Devlette adaletin sağlanması şehir halkının ortak kabul ettikleri iyi şeylerin paylaşımında eşit dağılımla olur. Aynı şekilde Farabi'ye göre adaletsizlik yapan kişiye de eşit ceza verme adaletin gereğidir. O, Medinetü'l Fazıla adlı eserinde adil yöneticiye de vurgu yapar. Yöneticinin adil olması, gerçek bir toplum olmada çok önemlidir.¹⁷⁰

Düşünce tarihinde adalet kavramı, Fransız devrimi ve Aydınlanma düşüncesiyle yeni bir döneme girmiştir. Aydınlanma döneminin etkisiyle ortaya çıkan ideolojiler, adaleti bir amaç olarak ortaya koymuş ve bu şekilde kitleleri peşlerine takmayı başarmışlardır. Mesela sosyalistler adaleti, sınıfsız toplumda, liberaller özgür ve birey merkezli anlayışta, muhafazakârlar ise adil bir devlet anlayışı olarak benimsemişler ve buna göre bir siyaset izlemişlerdir.¹⁷¹

¹⁶⁶ İsmail Fenni Ertuğrul, *Lügatçe-i Felsefe*, 1.Baskı, İstanbul, Çizgi Yayınları, 2015, s. 239

¹⁶⁷ Teoman Duralı, *Kutadgu Bilig Türkçenin felsefe Bilim Sözlüğü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013 s. 81.

¹⁶⁸ İsmail Safi, "Adalet ve Siyaset İlişkisi Üzerine" *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı:12, İstanbul, Güz, 2018, s.65.

¹⁶⁹ Agm, s.68.

¹⁷⁰ Mehmet Demirtaş, "Antik Yunan Filozoflarındaki Adalet Anlayışının İslam Filozoflarına Etkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:43, Nisan, 2016, s. 2443.

¹⁷¹ İsmail Safi, agm, s.69.

Günümüze geldiğimizde ise devletin en önemli görevlerinden biri olarak sosyal adalet karşımıza çıkmaktadır. Sosyal adalet; bir toplumun, belli bir adalet ölçütüne uygun olduğu, yani toplumdaki kaynak ve malların dağılımı önceden saptanmış bir ahlaki ölçüt ve ilkeye uygun düştüğü takdirde adil olduğunu söyleyen adalet anlayışıdır. Söz konusu adaletin temel ilkeleri ise, sırasıyla;

- a- Herkesin ihtiyacına göre
- b- Herkesin hak ettiğine göre
- c- Herkese hak ettiğine göre
- d- Herkese yaptığı anlaşmaya göre ilkeleridir.¹⁷²

Sonuç olarak birçok adalet algısının olduğunu söylemek mümkündür. Ancak kelime kökünden de yola çıkarak ‘denge’ unsuruna odaklanabiliriz. Kişi kendi duygusal durumuna, günlük yaşantısına dengeli yaklaşırsa kendi faydasıdır. Devlet’te de böyledir. Her şeyi ölçüp biçerek uygulayan ve hiçbir şeyin fazladan olmadığını bilen bir devlet ya da birey adaleti sağlayabilir.

Siyaset felsefesinin belli başlı kavramları üzerinde durmaya çalıştık. Bundan sonraki konu, siyasette iktidarın kaynağı problemini de içine alan yönetim modelleri olacaktır. Çünkü iktidarın kaynağını aldığı güç, yönetim şeklini de doğrudan etkileyecektir. İktidarın gücü, Tanrı’ya dayanıyorsa teokrasi, krallara dayanıyorsa monarşi, halka dayanıyorsa demokrasi şeklinde tezahür edecektir. İlk demokrasi kavramıyla başlamak istiyoruz.

---

¹⁷²Ahmet Cevizci, age, s. 11-12.

2.2. YÖNETİM MODELLERİ

2.2.1 Demokrasi

Demokrasi teriminin kökleri Antik Yunan'a kadar uzanır. Sonu 'krasi' ile biten diğer kelimeler –otokrasi, aristokrasi-bürokrasi vs. gibi demokrasi de yunanca iktidar veya yönetme anlamına gelen 'krates' kelimesinden türemiştir. Demokrasi "Demo" tarafından yönetimi ifade etmektedir. Burada "Demos" başlangıçta yoksulları veya halk yığınınını ima eden halk anlamına gelmektedir.¹⁷³

Demokrasi elbette ilk Yunanistan'da ortaya çıkmış bir anlayış değildir. Toplum bilimcilerin ilkel demokrasi diye adlandırdığı ve eski uygarlıklarda görülen demokrasi uygulamaları, bir yetki paylaşımından başka bir anlam taşımıyordu. Gerçekte Yunan demokrasisi de batılı yazarlarca çok abartılmıştır. Yunanistan'da demokratik girişimler her zaman tiranlık tehditleriyle ya da benzeri tehditlerle sallantıda kalıyordu. Daha sonra gelişen kent demokrasileri de gerçek demokrasi değildir. Kent demokrasilerinde üst sınıf, orta ve alt sınıf üzerinde baskı kurardı. Ortaçağ Avrupası'nda da demokrasiden söz etmek mümkün değildir. Demokrasi fikrini kökten dışlayan mutlak yönetimler zamanla kendi içlerinde demokratik gelişimlere olanak sağlayarak, kendi sonlarını hazırlamaya başladılar. Gerçek demokrasi eğilimleri sermayeciliğin gelişmesi ve sanayi devriminin gerçekleşmesiyle ortaya çıktı.¹⁷⁴

Kısaca demokrasi yeni yaşam koşullarının ürünüdür ve bir yönetim biçimi olmaktan çok bir yaşam biçimidir. Yönetim biçimlerini belirleyen bir bakış bir kavrayış biçimidir. Bireyin topluma özgür bağlanma biçimidir. Demokrasi tarihine baktığımızda 17. yüzyılla birlikte özellikle İngiltere ve Fransa'da demokratik eğilimler hızla yayıldığını görürüz. Ancak bu dönemde demokrasi inancının toplumlarda tam olarak yerleştiğini sanmak yanlış olur. Bazı filozoflar demokrasiden yana olsalar da onun uygulanabilir olduğuna pek inanmıyorlardı.¹⁷⁵ Mesela 17. yüzyılda Thomas Hobbes, demokrasiye karşı mutlak monarşi yönetimi savunuyordu. Aynı yüzyılda John Locke ise toplumsal sözleşme fikrini geliştirmiş yasama, yürütme, yargı erklerinin kesinlikle birbirinden ayrılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu erklerin yerinde kullanılmadığı zaman insan haklarının

¹⁷³ Andrew Heywood, age, s. 56.

¹⁷⁴ Afşar Timuçin, age, s. 123.

¹⁷⁵ Age, s.123.

zedelenebileceği bunun sonucunda ise haksızlığa uğrayan insanın başkaldırı hakkına sahip olacağına inanır. Demek ki devlet yetkesi hiçbir zaman mutlak değildir. Yönetici halkın temsilcileriyle tam bir anlaşma içinde yönetmelidir. Fransız devrimini yaratan Fransız aydınlar Lock'dan çok etkilenmişlerdir.¹⁷⁶

“Demokrasi aşkı eşitlik aşkıdır” diyen Montesquie, özgür parlamento sistemini savunur ayrıca o, yasama, yürütme ve yargılama erklerinin birbirinden ayrılması gerektiğini savunur ve bu erklerin birbirini denetlemesini de bir gereklilik olarak koyar.¹⁷⁷

Daha modern bir demokratik anlayışa Abraham Lincoln'ün 1860'da Gettysburg konuşmasında rastlanır. Bu konuşmasında o, “Halk için halk tarafından yönetimin” erdemlerini öve öve bitiremez. Ancak, demokrasi tartışmalı bir kavramdır. Üzerinde hem fikir olunmuş tartışmasız bir demokrasi tanımı yoktur; birbirleriyle çelişen tanımlar vardır. Bundan dolayı tek bir demokratik yönetim modeli söz konusu değildir, aksine rekabet halinde bir takım uyarlamalar söz konusudur. Tarihsel olarak bu uyarlamaların en başarılısı liberal demokrasi olmuştur. 20. yüzyıldan itibaren liberal demokrasinin güçlü rakiplerini alt ettiği görülür. Bu demokrasinin belirgin özelliği devlet ile sivil toplum arasına belirgin ayırım koymasındır.¹⁷⁸

Günümüzün modern demokrasilerinde toplum, bireyin hak ve ödevlerini kesin olarak ortaya koyar. Bu tür toplumlarda birey, yalnızca topluma karşı sorumludur. Yani tarihte olduğu gibi birey, başka bir bireye karşı zorunlu bir ilişki içinde olmak zorunda değildir.(Köle efendisine karşı ya da köylü, burjuva sınıfına karşı gibi) Dolayısıyla artık kimse toplum adına özel olarak söz sahibi olamaz, artık toplum kendine sahiptir ya da kendi kendisinin sahibidir. Aslında demokrasi, bir düzen konusu olmaktan önce bir bilinç sorunudur. Parlamentolar, siyasi parti ve oy sandıkları, diğer kurumlar da tek başına demokrasinin varlığına yeter sebep olmayabilir. Demokrasi, insanın içselleştirmesi gereken, kafasında ve gönlünde oluşmuş insan saygısını gerektiren kavramdır. Demokrasi bilinci, önce ailede başlar sonra diğer toplumsal kurumlarda sürer. Demokratik yaşam düzeni, hakların hiçbir gerekçeyle kısıtlanmadığı, hakların toplumsal istemle paylaşıldığı

---

¹⁷⁶ Age, s. 124.

¹⁷⁷ Afşar Timuçin, age, s. 126.

¹⁷⁸ Andrew Heywood, age, s. 56.

en yetkin yaşama düzendir. Demokratik yaşam düzeni, bir bütünü oluşturan bütünlüklerin birbirini denetlediği bir sivil toplum düzenidir.¹⁷⁹

Günümüz dünyasının yönetim şekline damga vuran demokrasi konusuna İzzetbegoviç'in yaklaşımı nasıldı? Birazda buradan devam etmek istiyoruz. Aliya, bu konuya tarihten de yola çıkarak yorum getirir Demokrasi tarihinde İngilizler'in etkisi İzzetbegoviç tarafından da yorumlanmıştır. Ona göre İngiltere, ortaçağ Hristiyanlığından uzak İslam'ın üçüncü yolunu çok andıran bir orta yol bulmuştur. Anglosakson olarak ifade edilen bu dünya da kilise ve devlet devri haricinde başka bir devir İngiltere devri ortaya çıkmıştır.¹⁸⁰ Bu devire İzzetbegoviç, seküler ve metafiziğin karışımı olan "Demokrasi Devri" der. Ona göre Avrupa'da demokrasi İngiliz icadıdır. Bu sebeple İngiltere tarihi aynı zamanda Avrupa'da demokrasinin tarihidir. Onun bu görüşlerini destekler nitelikte verdiği örnekler dikkat çekicidir. Mesala, Avrupa'da acımasızca hüküm süren engizisyon İngiltere'ye hiçbir zaman girmemiştir. Ona göre İngilizler, iki aşırılık bertaraf etmeyi başarmışlardır. Bunlar; Papa'nın üstünlüğü ve hükümdarın üstünlüğüdür.¹⁸¹ Bu "Orta yol" temayülüne İzzetbegoviç, dünyanın diğer bölgelerinde de rastlandığını söyler. Ancak buralarda demokrasi, İngiltere'den farklı olarak zaruret olarak ortaya çıkmaktadır. İngiltere'de ise bu zaten hissiyat ve düşünce olarak da mevcuttur.¹⁸² Demokratik yaklaşımlar arasındaki fark, Katolik ve Protestanlar arasında bile kendini gösterir. Ekseriyetle Protestan Avrupalıların bir kısmı sırf Hristiyan veya sırf Komünist rejimler istemeyerek sosyal demokrasi yolunu tercih etme durumunda olmuşlardır. Her ne olursa olsun İzzetbegoviç'in yaşadığı dönemin kominizim ve kapitalizm şeklinde iki kutuplu bir dünya olduğunu da göz önüne alırsak sosyal demokrasi düzeninin çok daha hızla yayıldığı görülecektir.¹⁸³

Demokrasi düşüncesine İzzetbegoviç, sıcak bakar. Kendisi özgürlükçü, eşit haklara sahip düşüncenin suç sayılmadığı demokratik düzeni savunur. Halk iradesi, onun için çok önemlidir. Dolayısıyla halk iradesinin istek ve düşüncelerinin doğrudan ifade bulması İslami düzende de elbette bir anlam taşıyacaktı.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Afşar Timuçin, age, s. 128.

¹⁸⁰ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 340

¹⁸¹ Age, s.341.

¹⁸² Age, s.354.

¹⁸³ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 340.

¹⁸⁴ Age, s. 341.

Aliya, İslam'ın bir demokrasi dini olduğuna inanır. Seçimle başa gelme halkın teveccühüyle devleti yönetme elbette ki otoriter ve faşist yönetimlerden çok daha evladır. Demokrasi bazı handikapları içerisinde taşısa da şu an için tek alternatif olarak görülmektedir.

Bundan sonra bahsedeceğimiz yönetim şekli monarşi ise, gücünü kralın kendisinden almaktadır.

2.2.2 Monarşi

İşlerin bir kişi tarafından yürütüldüğü rejimin adıdır. Bu yönetimde kral, her türlü siyasal ve medeni iktidarın kaynağıdır. Montesquieu'ye göre monarşi özgürlüklerin yok edilmediği, kralın gücünün “aracı” kurumlar ile sınırlandırıldığı yönetim biçiminin adıdır.¹⁸⁵

Monarşinin tarihi hakkında biraz bahsedecek olursak,16. yüzyıldan itibaren Batı dünyasının düşünce eksenini Rönesans ve reform oluşturmaya başlamıştır. Bu oluşan akım, her alanda etkisini göstermiş, Batı toplumunun ekonomik ve sosyal yapısı değişirken siyasal yapılarda bu değişimden nasibini almıştır. Artık feodal yapıların yerini yavaş yavaş mutlak monarşiler almaya başlamıştır.16. Yüzyıl Batı Avrupa’ında oluşan mutlak krallıklar, kilise iktidarına başkaldırmış, bu durum zamanla kral ve iktidarının gücünün sınırsız ve mutlak bir nitelik kazanmasına kadar gitmiştir. Aynı dönemde Hristiyan dünyasında, kilisenin konumu sorgulanmaya başlamıştır. Kilisenin hiyerarşik düzenine karşı oluşan eleştiri ve başkaldırıları, Protestanlık mezhebinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Tüm bu sürecin sonunda krallar kiliselerin baskısından kurtulmuş tamamen rakipsiz kalmışlardır.¹⁸⁶

O dönemin düşünür ve filozoflarından mutlak monarşiyi savunan düşünürler vardır bunlar; Machiavvelli, Bodin ve Hobbestir. Bu üç düşünürün ortak noktası Laikliğe yaptıkları vurgu ve güçlü devlet anlayışını savunmuş olmalarıdır. Machiavvelli İtalya’da, Bodin Fransa’da, Hobbes İngiltere’de din savaşlarının sona ermesini istemiş, Kilise iktidarına karşı krallığın tarafında yer almışlardır.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Mehmet Ali Ağaoğlu, *Batıda Siyasal Düşünceler*, 6.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 392.

¹⁸⁶ Ayhan Yalçınkaya, Mehmet Ali Ağaoğluları, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, Anadolu Üniv. 1.Baskı Eskişehir, 2013, s.123.

¹⁸⁷ Age, s.123.

Monarşiler mutlak monarşiler ve meşruti monarşiler olmak üzere ikiye ayrılır. Mutlak monarşiler yukarıda belirttiğimiz üzere 16. yüzyıl 19. yüzyıl arası egemen olan sistemdir. Mutlak monarşilerde kuvvetler birliği esası vardır. Burada monark, tüm ülkenin ve orada yaşayan insanların mülkiyetinin de sahibidir. Meşruti monarşilerde ise devlet yönetiminde kral, tek kişi olma özelliğini kaybetmiştir. Bu tür monarşilerde kuvvetler ayrılığı vardır, yargı bağımsızdır. Bu tür yönetimlerde hükümdarlar devlet görevlerini sembolik olarak yürütürler. Günümüzde İngiltere, Belçika, Hollanda bu yönetimle idare edilirler.¹⁸⁸

Türk tarihine baktığımız zaman 1876 Anayasası ilan edilene kadar mutlakiyetçi monarşi ile yönetildiğini görürüz. Selçuklu ve Osmanlı döneminde hükümdarların halka karşı tutumları, meşruti monarşi ve mutlak monarşi arasında değişiklik göstermiştir.

Bir diğer yönetim şekli olan Oligarşiyle devam etmek istiyoruz.

2.2.3. Oligarşi

Oligarşi terimi sözlük anlamı, “Oligos’(az) ve “Arkhein”(buyurmak) kelimelerinin birleştirilmesinden oluşturulmuş Fransızca kökenli bir kelimedir. Yine sözlük anlamına bakıldığında siyasal erkin, gücün ve kural koyucu, düzenleyici iktidarın sadece bir kaç kişilik bir kümenin elinde bulunduğu ve aynı zamanda aristokrasinin daralmış biçimi olduğu görülür.¹⁸⁹

Eski yunan tarihinde örneklerine rastlayacağımız bu yönetim şeklinde, gücü elinde bulunduran bir grup şehir devletini yönetir duruma gelmiştir. Günümüze geldiğimizde ise oligarşinin bir şekilde hala varlığını sürdürdüğüne inanan siyaset bilimciler vardır. Bunlardan en meşhuru Robert Michels’dir¹⁹⁰. Robert Michels “*Oligarşinin Tunç Kanunu*” adını verdiği görüşlerinde günümüz insanının çıkmazını ortaya koyar. Ona göre modern insan, bir kısır döngünün içine sürüklenmiştir. İnsanlar, bir açıdan bu yüzyılda oligarşiye mahkûm bırakılmışlardır. Şöyle ki; halklar, güçlerini

¹⁸⁸ Abdullah Köktürk, “Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı”, *Güvenlik stratejileri Dergisi*, İstanbul, Sayı: 13, 2011, s.90-91.

¹⁸⁹ Hakan Kutluay, “*Oligarşi*,” www.Makaleler.com, 20.11.2018

¹⁹⁰ Robert Michels: 1876 yılında doğmuş, Alman asıllı İtalyan sosyolog. Ekonomi ve siyaset bilimi profesörüdür.1948 de felsefe diplomasını 1950’de psikoloji diplomasını almıştır. “Şeyhlerin sırası” adlı kitabıyla tanınmıştır. Michels, demokrasi, sosyalizm, devrimler, sendikacılık, gibi konular da çalışmalarında bulunmuştur.1911 yayınladığı “Modern Demokrasi de Partilerin Sosyolojisi ”adlı kitabında “Oligarşinin Tunç Kanunu” dan dan bahsetmiştir.1984 yılında vefat etmiştir.

sendikalara, partilere, kiliselere, çok az sayıdaki yöneticilere devretmeksizin bu güçlerini korumaları mümkün gözükmemektedir.¹⁹¹Bununla beraber, büyük çaplı bu örgütler, yöneticilerine güç konusunda neredeyse bir tekel konumu sağlamış, halkların gücünü korumayı ise ikinci plana atmışlardır. Gerek sendikalar olsun, gerek partiler olsun hiyerarşik bir biçimde örgütlenmiş olan bu yapılar, zamanla gücün tepede toplanması, tabandaki üyelerin de etkisinin azalmasıyla sonuçlanmıştır. Tepede toplanmış bu yönetici sınıf, giderek oligarşinin bir parçası haline gelmiş, kendi çıkarları için iktidar gücünün bir parçası olmuşlardır.¹⁹²Liderler, bu çıkarlarına karşı çıkacak bir tehditle karşılaştıklarında demokratik hakları gözetmeksizin saldırgan tavır da sergileyebilirler. Özellikle parti liderlerinin ideolojilerine bağlı, üye çıkarlarını gözeten davranışlardan ziyade, bürokrasiye bağlı ve tutucu bir yol izlemeleri oligarşinin tunç yasası gereğidir.¹⁹³

Aslında Robert Michels'in ifadelendirdiği oligarşinin tunç kanunu temelinde yatan şey şudur; tüm örgütlenmeler eninde sonunda kendi çıkarlarına hizmet eden yapıya dönüşür. Her grup, kendisine ve kendi yakın çevresinin çıkarlarına uygun hareket etmeye başlar ve oligarşi galip gelir. Demokratik sistemlerde bu tip oligarşik yapılanmalara her sektörde rastlayabiliriz. Seçilmemiş olan sermaye ve medya elitlerinin, hükümet ve devlet politikalarını kendi çıkarları gereği yönetmeleri ne kadar güçlü olduklarını da bize gösterir.

İktidarın kaynağı açısından değerlendirildiğinde kaynağı dine dayanan yönetim şekli teokrasidir. Teokrazi, ortaçağ dönemine damgasına vuran yönetim şekli olarak tarihte yerini almıştır. Bundan sonraki konumuz teokrazi ile ilgili olacaktır.

2.2.4. Teokrazi

Teokrazi, hâkimiyeti Tanrıya, ya da Tanrı iradesine dayandıran yönetimler için kullanılır. Buna göre krala ve hükümetlere itaat Tanrıya itaattir. Onlara Karşı gelmek Tanrı'ya karşı gelmektir. Çünkü kralı tanrı o göreve getirmiştir.¹⁹⁴

¹⁹¹ Robert Michels, "Demokrasi ve Oligarşinin Tunç Kanunu," çev. Toker Dereli, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı:4, İstanbul, Nisan, 2008, s. 14

¹⁹² Agm, s.16

¹⁹³ Agm, s 20.

¹⁹⁴ Abdülaziz Bayındır," Kitabu Mukaddes ve Kuran'a göre Teokrazi ve Laiklik", *İstanbul üniv. İlahiyat fak. Dergisi*, Sayı:1, İstanbul, 1999, s.111.

Teokrasi tarihine baktığımızda eski çağlardan günümüze gelene kadar pek çok ülkenin teokrasi ile yönetildiğini görürüz. Bunlardan bazıları; Hititler Urartular, Ortaçağ Avrupası'dır.

4.yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Avrupa devletleri, egemenliğin kaynağını dinde aramıştır. Devletin düzeninde din kuralları kriter alınmış, Hristiyanlık bu dönem boyunca tüm Avrupa'yı yönetmiştir. Öyleki, Ortaçağ Avrupa'sında kilisenin koyduğu günahlar suç kavramıyla eşitlenmiştir. Dolayısıyla kilisenin koyduğu emir ve yasaklarına uymayan ya da farklı düşünen Hristiyanlar, engizisyon mahkemelerince yargılanmıştır. Bu dönemde ayrıca kaynağını dinden alan egemenliğe, monarkın mı yoksa papalığın mı sahip olduğu tartışmasının yaşandığı dönem olmuştur. Krallığı kendi iktidarına karşı rakip olarak gören papalık, monarkı zayıflatmak için feodal güçlerin yanında olmuştur.¹⁹⁵

Ortaçağ Avrupa'sına baktığımız zaman görürüz ki; bu dönem de soylu ve rahiplerin yönetici, bunların dışında kalanların ise yönetilenlerden oluştuğu bir yapı mevcuttu. Bu mevcut yapının sürdürülebilir olmadığı da açıktı. Eşitsizliğin hâkim olduğu bu yapı, sermaye sahibi burjuvazinin güçlenmesi ve kilise aleyhine kralların desteklenmesiyle yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Ekonomik alanda elde ettiği gücü, siyasal alanda da sürdürmek isteyen burjuvazi, laikliği öne çıkarmış, egemenliğin kaynağını tanrıya değil, halka dayanması gerektiğini ileri sürmüştür. Nihayet kanlı ve şiddetli mücadele dönemiyle geçen ortaçağ Avrupası, bu dönemin ardından laik seküler din ve vicdan özgürlüğü gibi kavramlarla yeni döneme girmiştir.¹⁹⁶

Bu dönemde filozof ve düşünürlerin hangi tarafta yer aldığını monarşi konusunu işlerken değindiğimiz için tekrar değinmek istemedik. Ancak, teokratik yönetimlerin çöküşünü hızlandırma da fikri altyapı olarak filozofların duruş ve düşüncelerinin, tarihte önemli bir yer aldığı muhakkaktır.

Osmanlı Devleti'ne baktığımız zaman Osmanlının bir teokratik şariat devleti olduğu söylemek güçtür, zira Osmanlı Devleti'nde din, devlete hâkim değil, devlete bağımlı ve devletin kontrolündedir.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Hande Seher Demir, "Klasik Dönem Osmanlı Devletinde Din-Devlet İlişkilerinin Laiklik Sekülerizm, Teokrasi, Din Devleti Sistemleri Kapsamında İncelenmesi", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı:3, Ankara, 2013, s. 274.

¹⁹⁶ Agm, s.275.

¹⁹⁷ Agm, s.282.

Osmanlı Devleti'nin bir din devleti olduğu yargısını destekler nitelikte birçok veri bulunmaktadır. Beylik olarak ilk kurulduğu dönemden Tanzimat Fermanının ilanına kadar geçen süre içerisinde Osmanlı Devleti meşrutiyetini dinden almakta, İslam hukukuyla iç içe geçmiş bir devlet anlayışı benimsemektedir. Osmanlı hukuk kuralları, önemli ölçüde din kurallarının etkisi altındadır. Bütün bu verilerden hareketle Osmanlı Devleti'nin din devleti ve daha özde İslam devleti sistemine yakınlığı dikkat çekmektedir.¹⁹⁸ Ancak bu onun teokratik şariat devleti olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Zira İslam, Osmanlı siyasi geleneği içerisinde belirleyici bir unsur olmakla birlikte, din adamları siyaset ve devlet yönetimine bilinçli bir şekilde dâhil edilmemiştir. Osmanlı Devleti'nde devletin dışında ve devlete hâkim bir konumda değil, devlete bağımlı ve devlet kontrolündedir. Padişah işlerine meşruiyet kazandırabilecek tek kişi olan şeyhülislam, yine padişah tarafından atanır ve görevden alınır.¹⁹⁹

Teokrasiden daha önceki dönemlere dayanan ve eski Yunan yönetimlerinde görülen bir diğer yönetim şeklide tiranlıktır. Tiranlılık hakkında görüş bildiren filozoflar, bu yönetimin olumsuzlukları üzerinde durmuş, eleştiriler getirmişlerdir. Biz bu konu üzerinde de durduktan sonra bu bölümü bitirmek istiyoruz.

2.2.5.Tiranlık

İlk Yunan kentleri, Homeros'un İlyada ve Odessa destanlarından bilindiği gibi, krallık adı verilen ve babadan oğula miras yoluyla geçtiği düşünülen monarşik bir rejimle yönetiliyorlardı. Tam olarak ne zaman başladığı ve sona erdiği bilinmeyen bu yönetim şeklinde kral, devletin başıydı. Zamanla kralın yanında güçlenen soylu ve elit kesim, kralı devre dışı bırakarak, yönetim gücünü kendi aralarında paylaşmaya karar verdi. Böylece Yunan kentlerinde aristokrasi adı verilen rejim başlamış oldu. Doğuştan gelen asaletin ön koşul olduğu bu aristokratik rejimlerde, çok sıkı uygulanan bir kast sistemi vardı. Bu rejimin varlığı, paranın bulunmasından sonra tehlikeye düştü. Çünkü parayla birlikte artan ticari hacim, yeni zenginlerin ortaya çıkmasına neden olmuş, bu zenginler de aristokratik yönetimi devirmek amacıyla kendi aralarından birini tiran olarak

---

¹⁹⁸ Agm. s. 273.

¹⁹⁹ Agm. s. 286.

çıkarmışlardır. İlk defa 7. yüzyılda ortaya çıkan Tiranlık Arkaik dönemin yönetim anlayışına adeta damgasını vurmuştur.²⁰⁰

Günümüz anlayışında tiran, mevcut yönetimi yasal olmayan yollarla darbe yaparak ele geçiren ve elinde bulundurduğu mutlak ve muazzam gücü, yönetiminin üstlendiği toplumların refahından ziyade, kendi kişisel çıkarları uğruna keyfi olarak tek başına kullanan zalim bir kişi olarak tanımlanır.²⁰¹

Tiranlık konusuna Aristoteles de değinmiştir, *Etik ve Politika* adlı eserinde tiranlıkla ilgili görüşlerine yer vermiş, tiranlığı sadece kendi çıkarlarını düşünen insanların yönetimi olarak görmüştür. O, yönetimlerin en kötüsü olarak tiranlığı görür. Ona göre tiranlık, yasaları hiçe sayan, var olan düzeni de darbe yoluyla değiştiren sistemin adıdır. Tiran; geleneksel yasaları çiğneyen, rakiplerin mallarına el koyarak topladığı vergilerle askeri güç sağlayan lüks düşkünü, özgürlük düşmanı despot olan kişidir²⁰²

Günümüz de tiranlık hakkında farklı düşünen bazı araştırmacılar da vardır. Bu araştırmacılara göre tiranlar zalim değil, bilakis adildirler. Bu görüş farklılığının oluşma nedeni ise, tiranlığın Yunan tarihinde iki ayrı dönemde farklı algılanmasından kaynaklı olmasıdır. Arkaik dönemde tiranlıkla ilgili bir sorun yaşanmazken, klasik dönemde halkın demokrasiyle tanışmasıyla beraber tiranlık çok ağır bir suç olarak görülmüş ve yasaklanmıştır.²⁰³

İncelediğimiz bu yönetim şekillerinden bazıları, tarih sahnesinden silinirken (tiranlık gibi) bazıları da günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Meşruti Monarşiler, teokrazi, demokrasi gibi. Oligarşi için ise şunu söylemek mümkündür; her ne kadar günümüzde yönetim biçimi olarak var olmasa da dolaylı olarak devletlerde ve hükümetlerde oligarşik düzenin etkili olduğunu görürüz. Bunun örneklerine ise her ülkede rastlamaktayız.

²⁰⁰Eda Akyürek, Burak Takmer, Fatih Onur, *Eskiçağ Yazıları*, 1. Baskı, İstanbul, Arkeoloji ve sanat yayınları, 2013 s. 178.

²⁰¹ Age, s.179.

²⁰² Age, s. 185.

²⁰³ Age, s. 182.

İzzetbegoviç'in siyaset felsefesine değineceğimiz ileriki bölümümüzde, bahsetmiş olduğumuz bu kavram ve yönetim şekillerinin konunun anlaşılmasında faydalı olacağına inanıyoruz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN SİYASET FELSEFESİ

İzzetbegoviç, bir dönem, bütün dünyayı etkilemiş olan soğuk savaş yıllarının düşünürüdür. O, hem sosyalist geleneği hem de liberal geleneği tahlil etme imkânını bulmuştur. Yönetim şekli olarakta hem komünizmi hem de faşizmi hayatının farklı dönemlerinde tecrübe etmiştir, ayrıca içinde yetiştiği küçük gruplar ve aile hayatı özellikle de annesinin sayesinde dini bilinçle yetişmiş, daha gençlik yıllarında Müslüman toplumun temel meseleleri üzerinde kafa yormuştur. Bulduğu coğrafya itibarıyla o, hem batı dünyasının temel eserlerine hem de doğu dünyasının kültürel kodlarına ve düşünce hayatına vakıf olabileceği bir ortamda yetişmiştir.

Aliya, sadece düşünür olarak değil lider ve siyasetçi olarakta 21.yüzyıla damgasını vurmuştur. 20.yüzyıla bakıldığında dünya çapında önderler, bilim adamları, entelektüeller, komutan ve özgürlük savaşçılarının gelip geçtiğini gözlemleyebiliriz. Hem özgürlük savaşçısı, hem komutan, hem siyaset adamı hem entelektüel, devlet başkanı olarak bütün özellikleri kendinde toplamış önder neredeyse yok gibidir.²⁰⁴ Ancak İzzetbegoviç, tüm bu özellikleri kendinde toplamış tarihin seçkin siyasetçilerinden birisidir.

Onun devlet başkanlığı yaptığı yıllarda vicdan ve ahlak sahibi bir entelektüel olarak daha önce hiçbir devlet deneyimi olmamasına rağmen kendisine hayranlık duyulacak kadar devleti başarıyla yönetmesi ²⁰⁵ dünya kamuoyu tarafından da takdirle karşılanmıştır. Bu başarının altında yatan sebep ise, onun teori ile pratiği, salih amel ile bilgiyi kendi kişiliğinde toplamış olmasındandır.

O, gerek eserler ortaya koyduğu zaman gerekse devlet başkanlığı yaptığı sırada siyaset felsefesi ile yakından ilgilenmiştir. Aslında onun siyasetçi kişiliği hayatının tamamını kapsamaktadır. Gençlik yıllarında, dönemin düzenine karşı çıkan gençlik yapılanmasında aktif rol oynamış, hapis yılları, Bosna savaşı yılları ve devlet başkanlığı yaptığı yıllara kadar siyasi bir duruşu olmuştur. Bu durum, onun siyasete dair

²⁰⁴ Mustafa Orçan, "Materyalist Çağın Erdemli Ruhun Bir Bilge Gezeni Aliya," *Hece dergisi*, Ankara, Ocak, 2015, s. 7-8.

²⁰⁵ Agm, s. 8.

düşüncelerini tahlil etmede eserlerinin yanı sıra eylemlerini de referans almamıza imkân vermiştir. İzzetbegoviç pek çok siyasetçiden farklı olarak, devraldığı siyaset kültüründen ziyade kendi siyaset felsefesi doğrultusunda hareket etmiştir.

İzzetbegoviç'in kendi siyaset felsefesi ve düşünce dünyasının oluşmasına etki eden faktörlerin en başında onun yaşadığı tarihi, sosyal ve siyasi ortam gelmektedir. 1925-2003 yılları arasında yaşayan İzzetbegoviç, yaşadığı bölge itibarıyla birçok siyasi ve sosyal olaylarla karşılaşmıştır. O, çoğu kimsenin sadece kitaplarda okuduğu yönetim şekillerini, yaşayarak tecrübe imkânına sahip olmuştur.²⁰⁶ İzzetbegoviç, krallık dönemini görmüş, ikinci dünya savaşını yaşamış ve sosyalizm dönemine de şahitlik etmiştir. Sosyal olarak çok çalkantılı olaylardan geçtiğini söyleyebiliriz. Tüm bu yaşadığı siyasi tecrübeler, ona yönetim biçimlerinin tamamının teorik çerçevesi ile pratik hayattaki yansımalarını kıyaslayabilmesi için gerekli olan verileri sağlamış, kominizm, faşizm, sosyalizm, liberalizm gibi bütün ideolojilere yönelik ciddi okumalar yapmaya sevk etmiştir. Edindiği bu birikim, kendi devlet başkanlığı yaptığı sırada işe yaramış, kendi toplumuna uygun, her insanın özgürce yaşayabileceği ve kendisini rahatça ifade edebileceği sistem modeli kurmasında çok etkili olmuştur.²⁰⁷

ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN DAYANDIĞI İLKELER

İzzetbegoviç 'in siyaset anlayışı ahlak, özgürlük, insan ve İslam kavramlarıyla yakından ilgilidir. Onun zihin dünyasında tüm bu kavramlar çok önemli konumdadır. Ahlak, insan, özgürlük ve İslam hakkındaki fikriyatına birçok kitabında değinmiş, bu konular hakkında hem doğu hem batı dünyasına bazı eleştiriler getirmiştir

3.1.1. İnsan ve üçüncü Yol Olarak İslam

İzzetbegoviç'in siyaset felsefesi iki temel kavram esas alınarak anlam kazanır: birincisi, materyalist ve manevi yol hariç "üçüncü yol olarak İslam", ikincisi ise insandır; ancak o insanı ele alırken düalist yapısını öne çıkarmış ve bu düalist yapıyı göz önünde bulundurarak felsefe üretmiştir.

İzzetbegoviç o çağın bir realitesi olarak kabul ettiği düalist düşünce sistemini eleştirir. Ona göre Batıda, düalizm denilen ve Descartes'e kadar götürülen bir düşünce

²⁰⁶ Mahmut hakkı Akın, Faruk Karaaslan, age, s. 23.

²⁰⁷ Age, s.25

düzeni hâkimdir. Descartes' deki ruh ve beden ayrılığı ve bu ayrımın aşılmaz bir şekilde ortaya çıkardığı sorunlar Aliya'ya göre Batıdaki hastalıklarının temelini de oluşturmuştur.”²⁰⁸

İzzetbegoviç'in, düalizm hakkındaki görüşleri üzerinde durmaya devam edecek olursak, ona göre düalizm insanın en köklü hissiyatıdır, ancak en yüksek felsefesi değildir. Çünkü her felsefe ve düşünüşün tabiatında monizm vardır. Dolayısıyla ona göre, felsefenin ikiciliğe tahammülü yoktur. Ancak bu, gerçeklik olarak böyle olmasına rağmen ona göre bir anlam ifade etmez, çünkü insanlar yaşayış ve duyuş olarak bu dünyayı düalist olarak idrak ederler. İzzetbegoviç'e göre düşünce hayata hâkim olmaz, hayat ondan daha yüksektir.²⁰⁹

Aslında Aliya'nın düalizm üzerine tespitleri, İslami bir bakış açısıyla düalizmi nasıl yorumlamalıyız sorusuna cevap aramak için çok önemlidir. Ona göre İslam, temelde bu ikiliği madde ve ruh ikiliği olarak anlar; ancak anlamakta kalmaz, onu yenme yoluna gider veya bu yolu açar. Sentez yolunu açarak dünyaya 3. bir yol olan “Orta Yolun” olduğunu gösterir. Kur'an da ve Hz. Muhammed'in hayatında tam manasıyla kendi doğal süreci içerisinde sevgi ile kuvvet, ulvi ile tabii, ilahi ile insani unsurların etkili birliğinin ortaya çıktığı görülür. Ve nihayet dinle siyasetin etkisini görürüz. Bu ikisinin meydana getirdiği bu patlayıcı karışım milletin hayatında muazzam bir enerji ortaya çıkarmıştır.²¹⁰

Ruh ve beden birlikteliği üzerinden yola çıkarak düalizmi aşmanın mümkün olduğuna inanan düşünürümüz, bu birlikteliği sağlayan yegâne gücün İslam olduğunu tespit ettikten sonra bu konuyla ilgili ibadetlerden örnekler vermeye devam eder. Mesela; ne temizlik olmadan namaz vardır, ne de fiziki çabalar olmadan manevi çabalar var olabilir. Aliya'ya göre, namaz İslam'ın iki kutuplu birliğinin en güzel ifadesidir.²¹¹ Çünkü namaz mekânı da zamanı da kendinde toplamıştır. Günün belli saatinde ve belli coğrafi istikametine bağlı olmakla namaz -dini mantığa ters olarak- tabiat ve hareketleriyle bir

²⁰⁸ Mehmet Ulutürk “Ahlak İle Siyaset Kıskaçında Dünya Görüşünün Pratikteki Aynası: İzzetbegoviç'in Siyasal Ontolojisinin Düalizm Karşısındaki Bütünlük Arayışı”, *Hece Dergisi*, Sayı: 229 Ankara, Ocak, 2016 s. 517.

²⁰⁹ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam* s.13.

²¹⁰ Age, s. 21

²¹¹ Age, s. 265.

münasebet içine sokulmuştur.²¹² İzzetbegoviç, Cuma namazı ile ilgili olarak iki kutuplu bir birliği ortaya koymada güzel bir örnek olarak sunar. Aslında namaz özü itibariyle Allah ile buluşma bir miraçtır ve kul ile rabbi arasında özel bir bağıdır, ama cuma namazına baktığımızda görürüz ki namaz, bütün özelliklerinin yanında şehre mahsus siyasi bir namazdır. Aslında hutbe de siyasi bir mesaj taşır. Bu Hristiyan inancı için kabul edilebilir değildir. Ancak İslam açısından makuldür.²¹³ Görüldüğü üzere İslam'da hiçbir ibadet sadece manevi boyuta indirgenmediği gibi dünyevi kurum, eylemde salt maddi çerçeveye hapsedilmemiştir.²¹⁴

Aliya'ya göre, bugünkü dünyanın ayrılık içinde olduğu meselelerde ayrılığı değil bütünlüğü sağlayan din, İslam'dır. Din –bilim, ahlak-siyaset, bireysel toplumsal, maddi-manevi, kültür-medeniyet, arasındaki uçurumun ancak İslam'ın yeniden arabulucu rolüne kavuşmasıyla aşabileceğine inanmıştır.²¹⁵ O, İslam'ı, kutupları aşan bir pozisyon olarak görmüştür. Soğuk savaş yıllarının bir düşünürü olarak İzzetbegoviç, dönemin komünist Rusya'sıyla kapitalist Amerika'sı arasında sıkışmış dünyanın önüne yeni bir yol açacak yegâne çarenin İslam olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. İslam'ın sadece bir din olamayacağını, ideolojik olarak bu dinin dünyaya söyleyecek çok sözü ve yapacak çok işi olduğunu belirtir. Aslında İzzetbegoviç'in bu düşüncesi, Batı tarafından da doğu bloğunun yıkılmasıyla beraber kabul görmüştür. Ancak Batı, bunu olumlu olarak değil, bir tehdit olarak algılamış ve yeni düşmanını İslam olarak belirlemiştir. Bütün stratejilerini de bunun üzerinden yürütmeye başlamıştır.

İzzetbegoviç'in siyaset felsefesinde “Üçüncü yol olarak İslam'ı” dünyaya karşı yeni bir düzen ve tek alternatif olarak sunması, beraberinde ahlak ve özgürlük anlayışını da taşır. İzzetbegoviç'in bölen değil bütünleyen yapısı, diğer kavramlarda da kendini gösterir. Onun felsefesinde diğer önemli kavram ahlak olmuştur. Biz Aliya İzzetbegoviç'in ahlak felsefesi ile ilgili görüşlerine önceki sayfalarımızda yer verdiğimizden dolayı burada siyaset felsefi noktasında ahlak anlayışına temas etmek istiyoruz.

---

²¹² Age, s. 267.

²¹³ Age, s. 278.

²¹⁴ N. Cihangir İslam, İlker Yıldız, Onur Şafak, “Orta Yol”, *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, Ocak, 2016, s. 269.

²¹⁵ Aliya İzzetbegoviç, *İslam'ın Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 40.

3.1.2 Ahlak

İzzetbegoviç'in tespitiyle insanın inanç ve pratiğini sınırlandırmasının bir sonucu olarak sadece insan, tercihlerine ve eylemlerine bağlı olarak ahlaklı ya da ahlaksız iyi ya da kötü olabilir. Aynı şekilde ahlaklı olmanın temelinde bulunan özgür olma ve özgürlüğünü kullanma, başka bir deyişle tercihte bulunabilme ve tercihinin sorumluluğunu üstlenme özellikleri, insanın siyasallığıyla da doğrudan ilgili konulardır. Siyasetin amacı, meseleleri çözme ve yönetilenlerin mutluluklarını sağlama gücüdür. Ancak bu gücün, bu amaçlar dışında kullanma imkânını da içeriyor olması, beraberinde bazı sorunları da getirmiştir. Var olan gücü siyaseten kötüye kullanma, güç ile hak, siyaset ile ahlak, arasındaki mesafeyi açmış, güç, ahlaki temelden uzaklaşmış zemin kaymıştır. Böylece iktidara sahip olanlar güçlü oldukları için haklı görülmekte, ya da kendilerini bu şekilde sunmaktadırlar.²¹⁶

İktidar gücünün baskın olduğu durumlarda insanın özgürce yaşaması ve düşüncelerini özgürce ifade etmesi mümkün gözükmemektedir. İzzetbegoviç'e göre baskı ve otoriterlik üzerine kurulan devletin, siyasette otorite problemi vardır. Bu sebeple totaliter bir devlet hiçbir zaman gerçek bir iktidar değildir. Ona göre siyaset, daima insan hürriyetini esas temel almalıdır. Gerçek otorite ancak bu şekilde mümkündür.²¹⁷

Ahlak ile siyasetin "Olması gereken" hedefinde birbirlerine yaklaşımları gerekir. İslami temelde bir siyaset felsefesi yapılacaksa çıkış noktasının bu ahlaki temel olması lazımdır. Çünkü İzzetbegoviç'e göre ahlak âlemi, varlık âleminde farklı olması gereken âlemdir.²¹⁸ Dolayısıyla ahlak ile siyasetin "Olması gereken" hedefinde birbirlerine yaklaşımları, İslami temelde siyaset üretme açısından son derece önem taşımaktadır.²¹⁹ Siyaseten olması gereken noktada Aliya, şu tespitlerde bulunmuştur. Mesala, insanlar arası ilişkileri düzenleyen İslami prensiplerin siyasette muhakkak olması, ya da insanın kral ya da hükümdar olması sebebiyle dokunulmaz olmasının kabul edilemez oluşu -ki buna düşünürümüz şiddetle karşı çıkmış bir çeşit putçuluk olarak

²¹⁶ Mahmut Hakkı Akın, Faruk Karaaslan, age, ss. 43-44.

²¹⁷ Age, s. 68.

²¹⁸ Age, s. 46.

²¹⁹ Age, s. 43.

görmüştür-. Devlet başkanının seçimle iş başına gelmesi, halka karşı sorumlu olması istişare ile devleti yönetmesi gibi.

Siyaset felsefesinin en önemli dinamiklerinden biri mevcut duruma göre daha iyi bir durumu talep etmektir. Ancak güç ile hak, siyaset ile ahlak arasındaki sınırların karıştığı ya da tersine döndüğü durumlarda esas sıkıntı ortaya çıkmaktadır. Bu çetrefilli durum Hristiyanlık gibi bazı dinlerde ahlak lehine iktidardan uzaklaşma ve o alandan kendini soyutlama gibi bir tavrın oluşmasına sebep olmuştur.²²⁰ Hristiyan inancında ve düşüncesinde ahlaki alan, manevi alan olarak tanımlanırken dünyevi alandan yani, siyasetten ayrılmaktadır. Hristiyanlık dini, maneviyatı temel alır, maddiyata dünyeviliğe mesafelidir, hatta küçük görülür terki tavsiye edilir. Hâlbuki İslam, tam da bu anlayışa karşı çıktığı için Hristiyanlıktan ayrılır. Din olmanın ötesinde tanımlanır. İzzetbegoviç'e göre İslam, insanın siyasallığını kabul eder, dolayısıyla bu dünya, ötelenecek ve ret edilecek bir yer olarak değil, siyasallığın ve ahlakiliğin ortak alanı olarak görülebilir. Ona göre dünya, ret yoluyla kazanılmaz, aynı zamanda İslam, siyaset ile ahlakı uzlaştırmış "Ahlaki siyasetin" temelini oluşturmuştur.²²¹

Gördüğümüz üzere siyasetin dünyeviliği meselesi İzzetbegoviç'te İslam temelli bir yorumla ele alınmıştır. Ona göre siyaset dünyevi bir iş olsa bile dünya ile ahiret arasındaki ilişki üzerinden anlaşılabilir. Böylece İslami temelde siyaset her iki dünyayı da önemseyen ve her iki arasında denge kuracak bir imkân olarak kabul edilebilir.²²²

İzzetbegoviç'in siyaset bağlamında görüşleri 3. olarak özgürlük alanıyla devam eder.

İzzetbegoviç'in ahlak anlayışı temelinde, özgür olma ve özgürlüğünü kullanma, kullandığı bu özgürlüğü sayesinde yaptığı seçimlerin sorumluluğunu üstlenme gibi özellikler vardır. Bu durum, insanın siyasallığıyla da doğrudan ilgilidir. Onun ahlak üzerine düşüncelerine değinirken de gördüğümüz gibi, ona göre insanın hürriyet ve özgürlüğü mefhumu ahlak fikrinden ayrılamaz. "Ahlak tarihinde ahlak ile ilgili pek çok felsefi düşünce olmuştur ancak geçirdiği tüm değişimlere rağmen hürriyet sabit değer

---

²²⁰ Age, ss. 43-44.

²²¹ Age, s. 40.

²²² Age, s. 45.

olarak kalmıştır. Hürriyetin ve özgür düşüncenin olmadığı yerde bir tercihten söz edilemez.”²²³ Aliya bu konuyu şu cümleleriyle ifade etmiştir:

“Diktatörlük günahı yasaklasa bile ahlaksızdır demokrasi ona izin verse bile ahlakidir. Ancak hür fiil ahlaki fiildir. Diktatörlük özgürlüğü ortadan kaldırmak suretiyle kendi temellerinde ahlakiliğin nefyini içerir. Din ile diktatörlük birbirlerini karşılıklı olarak dışlar. Niyet olmaksızın yani fiilde bulunma veya bulunmama hürriyeti ya da imkânı olmaksızın bir hareketin dini bakımından değeri yoktur. İster diktatörlük yoluyla ister ütopyada olduğu gibi itaat eğitimi yoluyla olsun bu seçme özgürlüğünün ortadan kaldırılması din ve ahlakın nefyi anlamına gelir.”²²⁴

3.1.3 Özgürlük

İslam temelli bir siyaset üretmenin yolunun ahlak ve özgürlükten geçtiğini teorik olarak ortaya koyan Aliya, pratikte İslami siyasetin nasıl uygulanabilir olacağından da bahseder. Tarih boyunca şu görülmüştür ki, yöneticiler kendi anlayışlarını merkeze alarak olması gerekeni topluma dayatmışlardır. Oysa İzzetbegoviç’e göre idealin zorlanması, insanlara dayatılması isyanla karşılaşır, tarih bunun birçok örnekleriyle doludur.²²⁵ Dolayısıyla ona göre sosyal düzenin bozulmaması ve ortak çıkar adına siyasallık üretilirken yönetici pozisyonunda olan kişiler, özgürlük ve ahlak temelli siyaseti üretmenin yollarını kapayabilir. Aslında Aliya, insanın özgürlüğünü kısıtlayıcı mutlakiyet anlayışındaki yaklaşımların hepsine karşı durur. Yukarıda ki sözlerinde de belirttiği gibi bu ister ahlaki öğreti isterse din temeli alınarak yapılmış olsun yanlıştır.

Aliya, siyasi bir yorumun ahlak ya da din adına mutlaklaştırılmasına siyasallığı ortadan kaldıracığından karşı çıkar. Ona göre bütün siyasi yorumlar, kaynağını dinden alsa bile dünyevidir ve her birinin kendi sosyolojik şartlarından kaynaklanan farklı durumları vardır. İslam, din olarak mükemmeldir ancak bu dini yaşayan Müslümanlar, mükemmellikten uzaktırlar. Dünyayı ve dinlerini kendi algılarıyla yorumlayıp en iyisini yapmaya çalışırlar. Fakat ne kadar çalışılırsa çalışılsın Aliya’ya göre mükemmel düzeni tesis etmek mümkün gözükmemektedir.²²⁶ Ayrıca düşünürümüze göre sosyal düzenin bozulmaması ve ortak çıkar adına İslam’ın herhangi bir yorumunu mutlaklaştırarak bir doktrin üretmek, bir yorumun bütün zamanlar için geçerli olduğunu tarif etmek, İslam’ın

²²³ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 168.

²²⁴ Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 78.

²²⁵ Mahmut Hakkı Akın, Faruk Karaaslan, age, s. 46.

²²⁶ Age, s. 47.

katılaşmasına ve içe kapanmasına da sebep olmaktadır.²²⁷ Bu durumun aslında beraberinde birçok sıkıntıyı da doğuracağı muhakkaktır. Siyasetin mutlaklaştırılması, kula kulluğun ve kölelik ruhunun doğma riskini ortaya çıkaracaktır. Diğer taraftan siyaset, özü itibarıyla iyi ve olması gerekeni arar. Bu anlayış ise bize tam tersi olarak bu arayışın son bulup daha iyi karşısında kendimizi kapatmamıza neden olacaktır.

Tekrar kula kulluk ve kölelik ruhu mevzusuna dönecek olursak; ona göre Allah'ın iradesine teslimiyet, insan iradelerine karşı bağımsızlık demektir. Allah'a itaat eden insana itaati reddeder. Böylece İzzetbegoviç, insan ile Allah, insan ile insan arasında ki çizgiyi net olarak ortaya koyar.²²⁸ Tam aksi durumda yani, Allah'ın iradesine teslim olmamış, sözleşmesini Allah ile yapmamış insan, bu sefer rejimlerle, ideolojilerle, dünyevi iktidarla ya da çıkar ilişkileri üzerinden insanlarla yapmaktadır.²²⁹ Bağını Allah ile kuran, özgür ve hür, Allah ile yaptığı ahde uygun bir iman ile salih ameller gerçekleştiren insan, ancak gerçekten var olabilir ve İslami bir siyaset için bir şeyler ortaya koyabilir.

Burada salih amel üzerinden İslami bir siyaset üretmek, üzerinde durulması gereken noktadır. Bir Müslüman Allah'ın emri olduğu için iyi amel içinde bulunmayı istemeli, yasakladığı için de kötülüklerden sakınmayı dilemeli, uygulamalıdır. "Böylece insan, iyi amel işleyerek, mükemmel olmayan bu dünyanın düzeltilmesine, mükemmelleştirilmesine Allah'a yardımcı olmalıdır. Âdeta onunla iş birliği içinde bulunmalıdır. Aksi halde yapılmamış her salih amelle dünyanın bir kısmı ebediyen eksik, bitmemiş, gerçekleştirilmemiş olarak kalacaktır". Bu yüzden Müslüman sadece iman edemez. Aynı zamanda faal olmak, eylemlerde bulunmak ve çalışmak zorundadır.²³⁰ Ancak ne yazık ki İslam âleminde hakikat pek de öyle ortaya çıkmamaktadır. Müslümanlar özgürlükleri karşısında konforu seçmiş ve bunun ellerinden gitmemesi için çaba göstermek hakikatleri olmuştur.

Bu noktada İzzetbegoviç insanları üçe ayırır; iman edenler, iman etmeyenler ve korkaklar. İzzetbegoviç bu gruptaki insanları şöyle tasvir eder;

²²⁷ Age, s 47.

²²⁸ Mahmut Hakkı Akın, Faruk Karaaslan, age, s. 51.

²²⁹ Age, s. 52.

²³⁰ Aliya İzzetbegoviç, *İslamın Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 159.

*“Az ya da çok, Allah’a ibadet eden, bayramları kutlayan dinin bazı adet ve sembollerini yerine getiren fakat korkudan, savaş alanından hemen kaçan, ticarete son derece soğukkanlı olarak aldatan, vicdan azabı duymadan başkasının sırtından geçinen, içki içen ve eğlenen, bin sene yaşayacakmış gibi hayatlarını ve makamlarını korkuyla koruyan veya kendilerinden güçlü olanlara esirmişçesine yalabalık yapan kimselerdir. Ona göre, bu tip insanların belirgin özellikleri korkudur. Hayat için korku, mal için korku, makam ve mevki için korku. Bir güç sahibinin veya hükümetin desteğini kazanmak için çabadır, onların yaptıkları. Bütün bu korkular arasında tek bir korku eksiktir; Allah korkusu. Bu ruhla ve böylesine belirsiz ve ikiyüzlü atmosferde kendi nesillerini büyütürler”.*²³¹

Onun korkaklar olarak nitelendirdiği Müslüman topluluğu ne yazık ki günümüzde de azımsanamayacak kadar çoktur. Hemen her Müslüman millette karşılaşacağımız bu tipler, ne yazık ki hem kültüre hem de siyasete egemen olmuş gözükmektedirler. Bu sistemde alanın da verenin de ortak çıkarlar uğruna, elindekileri kaybetme korkusuyla birbirlerine tutundukları görülmektedir. Kendisine tabii olunan bir sistem yaratma, tam da böyle bir düzenin eseri olacaktır.

Buraya kadar ele aldıklarımızı kritik edecek olursak, İzzetbegoviç’te çatı kavram “üçüncü yol İslam’dır. İslam, iki zıt kutupların çatışması altında kalmış günümüz insanı için alternatif bir üçüncü yoldur. Çatı kavramını üçüncü yol İslam üzerine kuran Aliya, diğer kavramlarını da bu eksen etrafında oluşturur. Ahlak, özgürlük ve siyaset birbirleriyle etkileşim halinde olmuş, onun tarafından çok isabetli tespitlerle ifade edilmiştir.

Yaşadığı dönemin çevresel faktörleri Aliya’yı düşünsel anlamda çok beslemiştir. Hemen her siyasi rejimle yaşamının belli dönemlerinde tanışan İzzetbegoviç, okumalarına devam etmiş, daha gençlik yıllarında Batı felsefesine hâkim olmuştur. Çok iyi bir entelektüel olarak yetişen düşünürümüz bu yüzyıla damgasını vurmayı başarmıştır. O, en çokta siyasi dehasından ve duruşundan söz ettirmiştir. Onun siyaset felsefesinin temelinde Batılı anlayışta olduğu gibi faydacılık yoktur. Felsefesinin temeli ahlaka dayanır. Bunun yanında insana bir bütün olarak yaklaşımı ve özgürlük kavramı da felsefesinde ortaya koyduğu diğer dayanaklardandır.

Varlık âleminde farklı olarak, olması gerekenin âlemi olan ahlak, siyasetin amacı olan mevcut durumdan daha iyi durumu talep etme noktasında siyasete referans olmalıdır. Ancak bu sayede gücün ve hakkın sınırları hakkaniyetle çizilir. Ona göre bu pratikte Batı

²³¹ Aliya İzzetbegoviç, age, s. 83.

dünyasında durum hiç de böyle seyretmemiştir. İnsanlar ya ahlaki alana ya da siyasi alana çekilmek zorunda bırakılmıştır. Hristiyanlık dini, ahlak lehine dünyayı ve dolayısıyla siyaseti ret yoluna giderken, tarihi seyir içerisinde karşısında materyalist bir siyasi çizgi oluşmuştur.

Aliya'nın düşüncesi açısından önemli kavramlarından bir diğeri özgürlüktür. Özgürlük ve ahlak birbirinden ayrılması düşünülemez iki kavramdır. Ona göre siyaset, ahlaki zeminde yapılması gerekli olan bir kavram olacaksa aynı şekilde hemen peşinden özgürlük de gelmelidir. Yani, olması gereken ideali dayatmak, empoze etmek, ahlak temelli bir siyaset üretmede söz konusu olamaz. Bu İslami bir yorum dahi olsa bile böyledir. Hiçbir yorum değişmez değildir.

Buraya kadar ele aldığımız İzzetbegoviç'in siyaset felsefesinde dayandığı ilkelerdi; bundan sonraki bölümde yaşadığı çağa tanıklık ettiği siyasi rejim, onlara getirdiği yorum ve eleştirilerle ilgili görüşlerine temas etmek istiyoruz. Aynı zamanda İslam dünyasına yönelik siyasi eleştiri ve önerilerine de değineceğiz.

3.2. İZZETBEGOVIÇ'İN SİYASİ DÜŞÜNCESİ

İzzetbegoviç'in Batı tarzı siyaset felsefesine karşı olduğunu bir önceki kısımda değinmiştik. Siyaset felsefecilerinin çoğunun siyaset ve siyasallığı çözümlemeye kullandıkları yöntem ve düşünce materyallerine bakıldığında siyaseti bu dünya ile ilişkilendirdiklerini ve bu dünya içerisinde anlamlandırmaya çalıştıklarını görmekteyiz.²³² Bu görüşe göre siyaset, insanın sadece maddi, bu dünya hayatıyla ilgili gereksinimlerine odaklanmış, manevi yönle ilgilenmeyi kendine vazife edinmemiştir. Çünkü Batının zihin dünyasında manevi alan dindir. Bu din, bu dünyanın sorunları ile ilgilenmez. Öte dünya odaklı olan Hristiyanlıkta, bu dünya sırt dönülecek, değer verilmeyecek, terk edilecek bir yerdir. Dolayısıyla dünyayı olduğundan daha iyi bir yer haline getirmeyi dert edinen siyaset ile ilgilenmez. Bu bağlamda materyalist düşüncenin ortaya çıkış serüvenine bakıldığında neden Batı'da ortaya çıktığı daha iyi anlaşılacaktır.²³³

²³² Halit Çil, "Çağımızın Ömer'i Aliya İzzetbegoviç", *Hece Dergisi*, Sayı:229, Ankara, Ocak, 2016, s. 520.

²³³ Agm, s. 521.

İzzetbegoviç, çift kutuplu dünya algısını aşarak orta yol olarak ifadelendirdiği İslam'ı ortaya koyar. Siyaseti, ahlaki zemine yaklaştırarak ahlaklı siyasetin alt yapısını oluşturmaya gayret eder. Onda siyaset algısı, her iki dünyayı da önemseyen ve ikisi arasında denge kurabilecek şekilde oluşmuştur. Oluşturduğu bu ahlaklı siyasetin karşısında duran siyaset ise, işlevsel siyasettir.²³⁴ Yani Makyavelci siyaset anlayışıdır. Bu anlayışta insan doğası gereği bencildir ve kötüdür. Devlet adamı bunu bilerek hareket etmeli o da bu kurala uyarak bencil olmalıdır. Aynı zamanda akıllı bir yönetici gerektiğinde kötü de olmalıdır. Kötülere iyi davranmak kaybettirir. Makyavelizm, amaca ulaşmak için her yolu mübah görür. Eğer yönetici başarı sağlayacaksa gerekirse şiddete başvurmalıdır. Başarının koşulu iknadan değil, zora başvurmadan geçer. Machiavelli, mutlak monarşiden yanadır. Prens, ülkenin faydasına olacağına inandığı şeyleri yapmada özgürdür. Gerekirse adam öldürebilir yalan söyleyebilir ya da ahlaka aykırı davranabilir.²³⁵

İzzetbegoviç Makyavelci siyaset yapma tarzını Sovyet Rusya, Nazi faşizmi ve Yugoslavya komünizm ve kapitalizm düzenlerinde bizzat tecrübe etmiştir. Bu sebeple sosyalizm ve kominizm hem fikriyatında hem de pratiğinde muhalefetinin hedefinde yer almıştır.²³⁶ Aslında her siyasi sistem özünde benzer özellikleri, amaçları taşır. Önemli olan bu amaca giden yolda kullanılacak metotlardır. Aliya, Batı siyasetine hâkim olan bu faydacı anlayışa savaş yıllarında dahi pirim vermemiş onlardan farklı olmaları gerektiğini onların yöntemlerini kullanmadıklarını ve asla kullanmayacaklarını en zor günlerinde bir devlet başkanı olarak halkına haykırmış ve onlara şunları söylemiştir;

*“Bakınız! Allah bizi ağır sınavlar tabii tuttu. Bizleri, çoluğumuzu çocuğumuzu boğazlıyorlar. Ancak biz ne olursa olsun bunu yapamayız. Çünkü bu bizim yolumuz değildir. Biz başkasının dinine, milletine, siyasi görüşüne saygı gösterdiğimiz ve bu zor zamanlarda demokrat kalmaya, daha doğrusu adam gibi olmaya çalıştığımız için muzaffer olacağız.”*²³⁷ Bir diğer konuşmasında askerleriyle aralarında geçen konuşmadan bahsetmiş ve şunları söylemiştir; “Ben bazen askerlerimle sorunlar yaşadım, dediler ki: Onlar bize şunları yaptı bizde neden onlara aynısını yapmayalım? Ben de diyorum ki kanuna bağlı kalın ve sonrasını olduğu gibi mecrasında

²³⁴ Halit Çil, agm, s. 521.

²³⁵ Alâeddin Şener, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, 4.Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1995, s. 305-308.

²³⁶ Faruk Karaaslan, Mahmut Hakkı Akın, age, s. 68-69.

²³⁷ Aliya İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, Baskı:1, İstanbul, Fide yayınları, 2007, s. 122.

birakin, çünkü tarihi idare eden insanlar değil Allah'tır". Onun kendisine daha önce size eziyet edenlere nasıl davranacaksınız? Diye sorulduğunda verdiği cevap tarihe altın harflerle yazılmıştır. *"Zalimlere gelince onlara adaletten başka bir şey borçlu değiliz."*²³⁸ Bunun gibi farklı kitaplarından onlarca örnek sıralanabilir. Gerek savaş yıllarında, gerek onun öncesinde ve savaş sonrasında Batı dünyasının uyguladığı zalim yol ve yöntemlerin hiç birisine tevessül etmemiş, uyguladığı siyaseti, kendi güç ve otoritesini ortaya koymada kendi lehine kullanmamış, tüm tahriklere rağmen ahlaklı siyasetinden asla ödün vermemiştir. Bu dimdik duruş Bosna halkı tarafından da kabul görmüş ve bu çizgiden sapmadan doğru yol üzere olmuşlardır.

Bundan sonraki değineceğimiz konular onun döneminin hâkim ideolojilerini incelemek ve bu ideolojiler hakkındaki görüşlerine değinmek olacaktır. Dönemin en etkili ideolojisi Marksizm –sosyalizm kapitalizm ve faşizmdir. Bunlardan üzerinde en fazla durduğu görüş olan Marksizm'le başlamak istiyoruz.

3.2.1.Marksizm ve Karl Mars Hakkındaki Görüşleri

İzzetbegoviç'in Karl Marks ve Marksizm hakkındaki görüşlerine geçmeden önce kısaca bu konu hakkında bilgi vermek istiyoruz.

Bilindiği üzere, 19.yüzyıl Aydınlanma ideolojisi veya felsefesini devam ettiren akılcı ve bilimci kanadında yer alan Karl Marx, Avrupa uygarlığında kapitalizmin endüstrileşme sonrasında yarattığı problemleri aşmak için yeni bir takım değerler üretme çabası içerisinde oluşmuştur.²³⁹Bu yüzyılda kapitalist toplumlarda yaşana yoğun rakabet, hem bireyi hem de toplumu acımasızca sömürmüştü. Bu sömürü düzenine karşı koymak amacıyla Marks, yeni bir ekonomik ve politik sistem önerisiyle ortaya çıkmıştır. Onun önerdiği sosyalist sistem, kendi adıyla anılacak, yeni politik düzende, sosyal sorunların temelinde yatan gerçekliğin mülkiyet olduğu kabulüyle –mülkiyetsiz-sınıfsız toplum oluşturma amacını taşıyacaktır.

Yukarıda değindiğimiz üzere Marksizm de mülkiyet kavramı ayrı bir önem taşır. Çünkü Karl Marks, kapitalist düzene karşı ve alternatif olarak yerini alması düşünülen sosyalizmi meşrulaştırmak için tarihi oldukça farklı yorumlamış o, bütün bir insanlık tarihini mülkiyet biçimlerine bağlı olarak ele almıştır. Beş ayrı mülkiyet tipi vardır: 1)

²³⁸ Orhan Ocaktan, "Devlet, Adamı Olarak Aliya İzzetbegoviç", *Hece Dergisi*, Sayı:229, Ankara, Ocak, 2016, s. 101.

²³⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, Baskı:2, Say Yayınları, İstanbul 2013, s. 490.

Aşiret mülkiyeti 2) Köleci mülkiyet 3) Feodal mülkiyet 4) Kapitalist mülkiyet 5) Sosyalist mülkiyet. Marks esas analizini kapitalist mülkiyet ve üretim ilişkileri üzerinde yoğunlaştırmıştır. Ona göre kapitalizmde sınıflar; burjuvalar, diğeri de emeklerinden başka satacak şeyleri olmayan işçilerdir. Bunların ilişkileri çelişkiye dayanır. Çelişkinin sebebi, her ikisi de üretime katılırken ürettikleri şeylerde katkıları nispetinde pay alamamalarıdır. Yani emeğin ürününün, emeğin maliyetinden daha yükseğe satılması, artı değerın burjuvalar lehine alınıp işçini sömürülmesidir.²⁴⁰

Marks'a göre tarihin belli bir çağının belli bir döneminin öz niteliğini belirleyen şey o çağın ekonomik yapısıdır. Bu arada Marks'ın görüşlerini ortaya koyarken Hegel den bahsetmek gerek, çünkü onun çıkış noktası Hegel'e dayanır. O, kendisini Hegel'in bir öğrencisi olarak görür. Ancak Hegel' in tarih anlayışına katılmaz. Hegel'in idealist tarih anlayışı yerine materyalist tarih anlayışını kor.²⁴¹ Hegel'e göre dünya tarihi mantıksal idenin gelişmesini, açılmasını ortaya koyar, Marks'a göre ise tam tersi tarih, idelerden değil, daha aşağı doğa katmanlarından kalkılarak belirlenir. Ona göre bütün bir tarih, sınıfların savaşıdır. Özgürler ile köleler, soylular ile halk tabakası, hep bir çatışma halindedir.²⁴² Buradan şuraya varır Marks, son tahlilde bütün toplum gittikçe iki büyük kampa ayrılır. Bunlar; burjuva ve proletaryadır. Bunların savaşmasından da sınıfsız toplum, sosyalist düzen ortaya çıkacaktır.

Marks'ın tarih anlayışına göre insanlığın başlangıcında herkes üretime ortaktı. İlk başta ortaklaşalık/kominizim vardı. Üretim araçları ve ürünler herkesin malı idi. Ama sonradan özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla sınıflar ortaya çıktı ve savaş başladı. Mesela, Ortaçağ'ın feodal yapısında köylü her ne kadar köle seviyesinde olmasa da çalıştığı toprağa bağlıdır, bırakıp gidemez. Ürün de derebeyinin malıdır. Zamanın ekonomik yapısında üretim araçları ile özel mülklere sahip burjuva karşısında, emeğini satan proleter sınıf vardır. Bu proleter sınıf, burjuva sınıfını yenecek, kapitalist toplumdan

---

²⁴⁰ Age, ss. 491-494.

²⁴¹ Bedia Akursu, *Çağdaş Felsefe*, Baskı:1, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2014, s. 116.

²⁴² Bedia Akursu, age, s. 123.

sosyalist topluma dönüşecektir ve sonunda sınıfsız, mülkiyetsiz, üretimin kamulaştırılıp ortaklaşa olduğu düzen kurulacaktır.²⁴³

Buraya kadar bahsettiğimiz Marks'ın tarihsel materyalizmi idi, bunun yanında bir de diyalektik materyalizm vardır ki o daha çok felsefi yöne dönüktür. Arkadaşı Engels tarafından geliştirilmiş bir varlık ve bilgi teorisidir. O, doğaüstü her şeyi reddedip dine karşı olmuş, gerçekte var olanın sadece madde ve maddenin özündeki hareket olduğunu ileri sürmüştür.²⁴⁴

İzzetbegoviç'e göre Marksizm, teoride genelde tutarlı, tatbikatta ise zaruri olarak tutarsızdır. Bu görüşünü temellendirmek ve ispat etmek için de önce Marksizm'in genel görüşlerini ortaya koyar. Bunlar; 1) Şuur, varlık tarafından tayin edilmektedir, varlık şuur tarafından değil, 2) Tarihi olaylar sıkı bir determinizme tabiidir, aynı zamanda fikir ve insan bilincinin eseri olmayıp, insan iradesinden bağımsız faktörlerin eseridir. Bunu da Karl Marks şöyle bir örnekle açıklar; Kölelik evet kalkmıştır, kalkmasının ana sebebi bir ahlak ilkesine uymadığından değil, ancak ve ancak ekonomik menfaatlara daha fazla cevap veremediğindedir. Ya da kapitalizmin doğuşu onun felsefi, hukuki ve ahlaki teorilerinden değil, tamamen ekonomik yapının getirisi olması gibi.²⁴⁵ Aynı öngörü sosyalizm içinde söylenebilir. Marksizm'e göre sosyalist düzenin kurulması bir felsefenin ve bilincin ürünü olmayıp, tamamen üretim güçlerinin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkacaktır ki bunun da nasıl olacağına yukarıda kısmen değindik.

İzzetbegoviç, teoride Marksizm'in genel hatlarını böylece ortaya koyduktan sonra pratikte bu teorilerin bir karşılığı olmadığını olmayacağını örneklerle sıralar. Mesela ona göre, tarihi determinizm, objektif olayların tabii gelişimi gibi kavramların içi doldurulamamıştır. Tam tersi olarak olayları tabii gelişimine bırakmak yerine sosyalistler – kendileri dahi buna inanmadıklarından- insanları ve hadiseleri bilinçli çabalarıyla idare etmek isterler. Şartların oluşmasını beklemezler, hatta işçi sınıfının bulunmadığı yerlerde bile komünist ideolojiyi yayar, devrimini ithal ederler.

Marks'ın bir diğer teorik görüşü ile Aliya şu şekilde hesaplaşır; “Tarihin şahsiyetler tarafından oluşturulmadığı” iddiası. Ona göre bu görüş de gerçek hayatta yer

²⁴³ Age s. 126.

²⁴⁴ Bedia Akursu, age, s. 127.

²⁴⁵ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 324.

bulmamıştır. Sosyalistlerin her şeyi bilen üstün bir lider çıkarmaya meyilleri, tarihi vakia olarak ortadır. Bütün bu örneklerden gördüğümüz üzere Aliya İzzetbegoviç'in tespitiyle söylersek Marks'ın şuurun varlık tarafından tayin edildiği gerçeği gerçek hayatta tersine dönüp varlık, şuur tarafından yaratılır şekline dönüşmüştür.²⁴⁶

İzzetbegoviç'in Marks'ın tarihi materyalizmine getirdiği eleştirilerden bir diğeri de Marks'ın taban ve üst yapı arasındaki münasebetine yöneliktir. Farklı tespitlerle İzzetbegoviç görüşlerini şöyle devam ettirir; Marks göre gelişme tedricidir ve zaruri olarak gerçekleşir, ne engellenebilir ne de zorlanabilir. Dolayısıyla dünyanın farklı noktalarında farklı toplumlar, farklı gelişim çizgisi izleyeceklerdir. İzzetbegoviç'in Marks'a getirdiği eleştiri, oluşan bu farklı tabanlara, komünist siyasi ve fikri üst yapı nasıl uyacaktır? Yani, ekonomik ve sosyal gelişimleri farklı ve değişik seviyedeki bu tabanlara, farklılıklarına bakılmaksızın hep aynı sistemi empoze etmek ne kadar gerçekçi ve sürdürülebilir olacaktır.²⁴⁷

Aliya, Marksizm'in varlık ve bilgi teorisi olarak ortaya koyduğu diyalektik materyalizm görüşlerinde de çelişkiler görür. Varlığı, sadece madde de gören, var olanın sadece madde ve onun özündeki hareket olduğuna inanan Marksizm de doğaüstüçülüğe ve dine, ahlaki değerlere yer yoktur. Bilgi konusunda da pozitivist bir yaklaşım sergileyen Marksizm, bilimsel ve ampirik yöntemlere vurgu yapar.

Her şeyi ekonomik bağlar ve üretim biçimleriyle açıklamaya çalışan insanın ahlaki, dini yönünü küçümseyip yok sayan ve darwinizmin öğretileriyle insan anlayışını şekillendiren Marks, sömürgecilikle ilgili yaptığı yorumlarda konuya insani ve ahlaki yaklaşarak kendi dünya görüşüyle çelişmiştir. Onun, her şeyi ekonomik çerçevede üretim biçimleriyle ele alıp değerlendirmesi ve teknik bir mesele olarak görmesi ancak bu konuda insani ve ahlaki yaklaşması Aliya'ya göre çelişkidir, tezattır.²⁴⁸

Bu başlık altındaki değerlendirmelerimizi İzzetbegoviç'in kapitalizm ve sosyalizmi karşılaştırmalı olarak anlattığı görüşlerine de yer verip bitirmek istiyoruz.

Ona göre, birinci olarak sosyalizmin taşlaşmış siyasi ekonomisi, son 50 sene içerisinde hiç değişmediği gibi eski görüşleri tekrarlamaya devam etmektedir.

²⁴⁶ Age,s.324.

²⁴⁷ Age, s.325.

²⁴⁸ Age, s.329.

(İzzetbegoviç'in bu görüşlerini 1946 İslam Deklarasyonu adlı kitabında ifade ettiğini göz önünde bulundurursak daha o yıllarda belirttiği tespitlerin 1990'lı yıllarda Sovyetlerin çöküşüyle gerçekleştiğini görürüz.) Buna karşın kapitalist dünya, son 30 yıl içerisinde olağanüstü gelişmiş, ekonomik, bilimsel, hukuk alanda dinamizm sağlamıştır. Bu ilerleme Marksizm'in teorilerinin yanlışlığını da ortaya koymuştur.²⁴⁹ Marks'ın öngördüğü şekilde Kapitalist ülkelerde işçi sınıfı devrimci yola gitmemiş, gelişmiş ülkeler de kapitalizmi sahiplenmişlerdir. Sosyalizm ise daha çok geri kalmış ülkelerde zafere ulaşmıştır. İzzetbegoviç, bunun sebepleri üzerinde de durmuştur. Ancak biz, konuya girmiyor bu kadarıyla sonlandırıyoruz ve doğu dünyası (İslam âlemi)siyaset eleştirisi ve nasıl bir siyaset ortaya konmalı bu konular hakkındaki düşüncelerine geçmek istiyoruz.

3.2.2. İslam Dünyası ve Siyasetine Yönelik Eleştirileri

Biz Aliya İzzetbegoviç'in İslam dünyası hakkındaki tespit ve düşüncelerini geniş bir yelpazeden ele alarak siyasi noktaya gelmekte yarar var diye düşünüyoruz. Siyasetin birey ve toplum etmenlerinden oluştuğunu ve bunlardan da etkilendiğini hesaba katarsak, birey ve toplumdaki sosyal sorunların İslam dünyasının siyasi çizgisine doğrudan etki ettiği de anlaşılacaktır. Mesela, Müslüman halkların geri kalmışlığı güçsüzlüğümüzün sebepleri ve Müslüman kitlelerin kayıtsızlığı gibi sorunlar ortaya konulup tartışılmadan İslami bir çizgide siyaset üretmek mümkün müdür? Sorusunun cevabını İzzetbegoviç'den alamayız.

Müslüman halkları, aynı yerde devri daim yapmaktan, bağımlılıktan fakirlikten, geri kalmışlıktan kurtarmak istiyorsak bunun yolu bireysel, ailevi, toplumsal, hayatımızın tüm alanında İslam düşüncesinin yenilemesinden geçer.²⁵⁰ Ona göre dönemin İslam anlayışında Müslümanların düştüğü yanlışlar mevcuttur. İslami düşüncenin yenilenmesi noktasındaki fikirlerinin İzzetbegoviç'te gençlik yıllarından itibaren oluşmaya başladığını söyleyebiliriz. Genç Müslümanlar ile beraberken ulema ve imamları eleştiren pek çok literatür okumuş ve bunlardan da etkilenmiştir; dini ve sosyal devrimin eski ulema kitapları ve söylemleriyle gerçekleşeceğine inanmamaktadır. O yıllarda geleneksel din anlayışına mesafeli oluşun İslam düşünce dünyasında moda olduğunu da göz önüne

²⁴⁹ Aliya İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 95.

²⁵⁰ Age, s.19.

alırsak, İzzetbegoviç'in bu görüşlerden fazlaca etkilendiğini daha iyi anlarız. İzzetbegoviç bu konuyla ilgili şu tespitte bulunur:

“Müslüman halkların her kalkınması, her şerefle dolu dönemi, Kur'an-ı Kerimi önceliğiyle başlar. Peygamber vefatından 200 senelik kısa bir dönemde İslam, Batıda Atlas okyanusuyla Doğu'da Çin'in girişine kadar getiren etken Kur'an'dır. Sonrasında ise Kur'an'ı Kerim'e teslimiyet bitmedi ancak irrasyonel ve mistik alana kaydı. Kur'an'ın araştırılmasında ve yorumlanmasında bilgeliğin yerini kılı kırk yaran yorumlar, büyük fikirlerin yerini okuma becerileri aldı. Devamlı surette ilahiyat formalizmin tesiri altında Kuran'ı Kerim'i daha az anlayarak ve düşünerek, daha çok güzel sesle okuma yoluna gidildi.”²⁵¹

Aliya'ya göre, gerilememizin diğer bir sebebi de, hiçbir Müslüman ülkesinde halkın ihtiyaçlarına cevap verecek İslam ahlak anlayışına uygun olarak geliştirilmiş bir eğitim sistemine sahip olamayışdır. En hassas kurumu, iktidar sahipleri ya ihmal ettiler ya da yabancılara bıraktılar. Bu eğitim kurumlarında yetişen sözde aydın tipler, yabancı hayranlığı ve taklidi ile kendi öz değerlerinden kopmuştur. Yabancıların kontrolünde bulunan bu eğitim kurumları yine, bu aydınlar sayesinde kendi güçlerini korumuşlardır. Aynı zamanda yabancılara karşı halk tarafından oluşacak direniş ve isyanın da oluşmasının önünü kesmişlerdir. Verdikleri eğitimle gençleri pasifize etmişler, değerlerinden uzaklaştırmışlardır.²⁵²

Müslüman zihin dünyasına getirdiği eleştirilerden biri de bir kurtarıcı bekleyiş halinin oluşudur. “Müslüman, psikolojisinden iki şeyi ortadan kaldırmak zorundadır. Bunlar; mucizeye inanç ve başkalarının yardımı”. Ona göre insanların çalışma ve bilgi sonucunda ürettikleri mucizeler dışında mucize yoktur. “Düşmanları mucizevi yolla kovacak, fakirliği ortadan kaldıracak, refah ve aydınlığı getirecek herhangi bir mehdi de yoktur. Mehdi bizim tembelliğimizin adıdır. Veya sıkıntılar ve sorunların ağırlığı imkânlarımızın gücüyle kıyaslanmayacak derecede büyük olduğunda, güçsüzlüğümüzden büyüyen yalancı umudun adıdır.”²⁵³

---

²⁵¹ Age, s. 32.

²⁵² Age, ss. 33-34

²⁵³ Age, s. 62.

1940 yıllarda İslam dünyasının sorunları İzzetbegoviç tarafından böyle ifade edilmiştir. 2000 yıllara geldiğimiz bu yüzyılda geriye dönüp baktığımızda ne yazık ki İslam halkları bu sorunların hiç birini belirli bir ilerleme kaydetmelerine rağmen yüzde yüz çözebilmiş değildir. Bu da geldiğimiz nokta açısından çok üzüntü vericidir.

İzzetbegoviç'in İslam halklarının sorunları ve ortaya koyduğu çözüm yollarıyla ilgili tespitlerine değinmeye çalıştık. Bundan sonraki sorumuz şu olacaktır. İslam halkları için bir siyasi devrim, bir İslam düzeni mümkün müdür? İslami bir siyaset Müslüman toplum için üretilebilir mi? Buradan devam etmek istiyoruz.

İzzetbegoviç'in İslam düzeninde ortaya koyduğu değişmezleri prensip noktasında mevcuttur. Adalet, eşitlik, sermayenin belli kişilerin elinde toplanmasına izin verilmemesi, işi ehline verme, özgürlük gibi kavramlardır. Bunun dışında değişmeyen hiçbir siyasi, üretimsel ve toplumsal düzen olamaz. Her Müslüman nesil, değişen ve dönüşen dünyada, en iyi yönetim ve vasıtayı bulma yönünde bir gayret içinde olmalıdır.²⁵⁴

Daha önce de değindiğimiz üzere İzzetbegoviç, mutlak sistem ve yönetim şekillerinin Müslüman zihninde olamayacağını, siyaseti mutlaklaştırmanın kula kulluk ve kölelik ruhunun ortaya çıkmasına sebep olacağını bilir ve bunu tehlikeli bulur. İzzetbegoviç prensipler üzerinden yola çıkarak önceliği bireye vermiştir. Toplum ve cemaati içsel bir dönüşüme ulaştırmadan tüm maddi görünümlü kurtuluş reçetelerini çare olarak görmemiştir. Ona göre bilimsel, devrimci, sosyalist veya başka şekilde ifadelendirilen bir kurtuluş reçetesi yoktur. Tek taraflı düzen sahtedir. İnsanı değiştirmeyen iç değişimini sağlamayan düzen, düzen değildir Aliya'da hareket noktası, iktidarı ele geçirmek değil insanların gönlünü fethetmektir. İslam'ın yeniden doğuşu, ilk terbiye alanında gerçekleşecek daha sonra siyasi anlamda devrim olacaktır. Burada devreye dini tecdid, yenilenme kavramı çıkmaktadır. İzzetbegoviç'e göre dini tecdid,, "Müslümanın hayatının gerçek hedefi hakkında neden yaşanır ve niçin yaşanması gerektiğine dair bir bilinç halidir." Bu duyguyu hakim kılmadan bugünkü Müslüman dünyasında gerçek bir değişimi gerçekleştirmek mümkün gözükmemektedir.²⁵⁵

²⁵⁴ Age, s.51.

²⁵⁵ Age, s. 70.

İzzetbegoviç, İslam düzeni kurmada cemaat kavramına ve cemaat bilinci kazanmış olmaya özel önem verir. İslam toplumu ekonomik ve sosyal olarak belirli bir refah düzeyine gelmiş olabilir, ancak cemaat bilinci toplumda oluşmamişsa bu gelişmeler tek başına yeterli olmayacaktır. İslam toplumunda dini ve duygusal aidiyet içeren cemaat bilinci sosyo-ekonomik refah düzeyi kadar önemlidir. Çünkü cemaat kavramı toplumdaki daha sıcak ve daha samimidir. Cemaat ruhu, bireyde yabancılaşma ve yalnızlık duygusunu alır. Cemaat ruhu olan toplumlarda insan istediği gibi hareket edemez, bu ruh, duygularını dizginleyici ve denetleyici rol de oynar. Cemaat bilincinin oturduğu İslam toplumun da her Müslüman bilir ki maddi ve manevi destek ihtiyacı hissettiğinde Müslüman kardeşi yanındadır, varlığını yanında hisseder. Eğer hissedemiyorsa Müslüman toplumu başarılı olamamış demektir.²⁵⁶ O zaman birinci önemli husus birey ve cemaatin içsel değişim ve dönüşümünü sağlamaktır. İkinci önemli husus ise eşitliktir. Eşitlik kavramı üzerinde hassasiyetle duran İzzetbegoviç, seçilmiş halk, seçilmiş ırk veya sınıfın olmadığını, insanların eşit olduğunu bu eşitliğin ise sadece kanunların tesis edilmesi yoluyla değil, insanların kalplerinin de yer etmesi gerektiğini ifade eder.²⁵⁷

Aliya'ya göre bir İslam düzeninden bahsedeceksek eğer, Müslüman birliği de muhakkak sağlanmalıdır. Mezhep, ırk, siyaset gibi her türlü ayrılık bu birliğe aykırıdır. Bunlar bir şekilde ortadan kaldırılmalı ve Panislamizm sağlanmalıdır. İzzetbegoviç Panislamizm'e inanmış ve bunu gerçekleştirme yollarının muhakkak aranması gerektiğini ifade etmiştir.²⁵⁸ Realizmi Müslüman toplumu pasifize ettiği ve onu aşağılık kompleksine soktuğu için reddetmiştir. Panislamizm'e inanmak, gerçeklikten uzak olduğuna inanan Müslümanlar açısından olabilirlik taşımamaktadır. Oysa İzzetbegoviç'e göre ortak sorunları çözenin ve Müslümanların yavaş yavaş önemli alanlarda birlikte ve koordineli çalışmasının ekonomik, kültürel, siyasi milliyet üstü bazı kurumların yaratılmasının hangi yönü realist görünmesin? Asıl gerçek dışı olan şey, Müslümanların bu kadar sorun varken ortak hareket edememe ve anlaşmazlık hallerinin devamıdır. "Müslümanlar arasında bir ittifakın gerçekleşmesinin rüya olduğunu söyleyenler sadece

---

²⁵⁶ Age, s.51-52

²⁵⁷ Age, s. 52.

²⁵⁸ Age, s.54.

hissettikleri güçsüzlüklerini ifade etmektedirler. Yoksa o imkânsızlık dünyada değil onların kalplerindedir.”²⁵⁹

İzzetbegoviç’in yaşadığı dönemde de dünya Müslümanlarının birçok yerinde zulüm ve trajediler yaşanmaktaydı. Bunlar böyle ortadayken ortak kaygı ve üzüntüye de sebep olmuşken niçin eyleme geçilemedi? Neden Panislamizm Müslüman ülkelerin siyasetinde önemli bir etkiyi yapamadı? Bu sorulara şöyle cevap verir İzzetbegoviç:

“Sıradan halkın ümmetçi duygularına karşın, batıda veya onun etkisinde eğitim görmüş yönetici kesimin panislamist değil ırkçı olmasındandır. Milliyetçi fikirler de kökeni itibariyle gayri İslamidir. Burada Ortadoğu ülkelerinden dönemin Sureye’sini örnek verir. Suriye entelektüelleri, Suriye Protestan kolejinde eğitim almıştır. Belli ki buralarda aldıkları eğitim milliyetçi ve ırkçı bir eğitim olmuştur. Dönemin diğer Arap ülkelerinde de partilerin milliyetçi ve devrimci olduğu görülecektir.”²⁶⁰

Milliyetçilik ve ırkçılık İzzetbegoviç’in yaşadığı dönemin Müslüman dünyasında Panislamizm önündeki en büyük engeldi. Ne yazık ki bu engel on yıllar geçmesine rağmen aşılamadı. Başka etkenlerinde ortaya çıkışıyla beraber Panislamizm tamamen gündemden çıktı. Oysa bu birliğin sağlanması, İslam âleminin bekası açısından çok önemli bir ilerleme sağlayabilirdi. Ne yazık ki İslam dünyası bu şansı kaçırmıştır. Biz öyle umut ediyoruz ki ilerleyen zamanlarda bu birlik sağlanır ve Müslümanlar dünyada hak ettikleri değere kavuşurlar.

İzzetbegoviç’in İslam düzeni, ya da siyasal İslam’ı göle atılan taşın yayılan dalgaları misalidir, işe an yakın halkadan başlar. Yani önce insan sonra ümmet ve sonra topluma doğru yayılır. Toplum ayağında zekât ve faiz üzerinde durmuştur. Zekât ve faiz, dinin toplum yüzüne bakan Allah’ın emrettiği ve yasakladığı iki normdur. Zekât, İslam düzeninde, kamusal ve hukuki bir kurumdur, ancak günümüzde zekât, bireylerin tercihine bırakılmış özel alanlardır. Zekâtın eksikliği her adımda görülmektedir. Aynı şekilde faizde her şekliyle haram kılınmıştır. Kamusal düzenin ahlak anlayışına ters düşecek her şey dinen de yasaklanmıştır.

İzzetbegoviç’in siyaset anlayışında kadiri mutlak olarak Allah vardır. Dolayısıyla yeryüzünde hiçbir krallık padişahlık, saltanat, diktatör ve başkanlığı tanımamıştır. Tarihte ilk ve belki de tek İslami düzenin de ilkeleri bellidir. Devlet başkanı seçilir, bu başkan

²⁵⁹ Age, s.81- 82.

²⁶⁰ Age, s. 85.

halka karşı sorumludur ve başkanlar işlerini istişare ile yönetirler.²⁶¹ Eleştirisini şöyle dile getirir:

“Bulunduğu mevki ve başarılar ve topluma olan katkıları ne olursa olsun bireyin dokunulmazlığını ret ediyoruz. Şahsın yüceltilmesi hadisesi İslam’a kesinlikle yabancıdır. Çünkü bu bir çeşit putculuktur.²⁶²” Millet nazarında bakıldığında da kıstas İslam olarak görülmektedir. İktidar, İslami karakter ile çıkmışsa, halk iktidara destek çıkmış, rejim bu İslami karakterden uzaklaştıkça da halkta desteğini çekmiştir. Halk iradesinin, isteklerinin ve düşüncelerinin doğrudan ifade bulduğu bu tür demokrasi İslami düzende olmazsa olmazdır. Demokrasinin de zirvesidir.²⁶³

Buraya kadar İzzetbegoviç’in siyasi görüşlerinin yapı taşlarının neler olduğunu tespit etmeye çalıştık. O, olması gerekeni sade ve anlaşılır bir dille ortaya koymuştur. Oluşturmak istediği bu İslami düzeni gerçekleştirme yolunu nasıl sağlarız sorusunu sormuş ve bunun için iki yol olduğunu söylemiştir. Birinci yol, siyasal devrim yoludur; ancak kendisi bu yola başvurulmaması taraftarıdır, çünkü ona göre İslami düzene giden bu devrim yolu –iktidarı ele geçirerek İslami düzen kurma-birçok açıdan kusurludur. Birinci olarak ona göre gerçekleşmesi gereken, dini tecdid yolu, insanların ruhlarından başlayarak gerçekleşmek zorundadır.²⁶⁴ İslami düzeninin tesis edilmesini iktidara ve kurumlarına havale edersek, o iktidarı oluşturan kurumları ve insanların davranışlarını kim kontrol edecek veya ne tür insanlardan oluşacaktır? İkincisi bu durumun Kur’an’ın da ruhuna aykırı olmasıdır. Kuran’ı Kerim bir millet için her türlü değişimin ve düzelmenin ön şartının iç değişim olduğunu ifade eder.²⁶⁵ Bu iç dönüşümü ve değişimi sağlama, Kur’an’ın da izlediği yol ve metottur. Kuran-ı Kerim’in ilk on üç yılında konu edindiği meseleler iman ve sorumluluğa ilişkin olmuş ve bu süre zarfında hiçbir toplumsal, siyasi sorun veya İslam’a dayalı herhangi bir konunun düzenlenmesini kapsamamıştır. İslami düzeni gerçekleştirmede İkinci yol ise dini tecdid yoludur. Dini tecdid; İslami düzen oluşturmada ön şart olarak yeni anlayış (vicdan) ve yeni irade demektir. “Dini tecdid, pratikte kendilerine Müslümanım diyen insanların İslamlaşması demektir. Bu İslamlaşmanın hareket noktası, Allah’a güçlü iman ve dini ve ahlaki

²⁶¹ Age, s. 57.

²⁶² Age, s.58.

²⁶³ Age, s. 59.

²⁶⁴ Age, s. 70.

²⁶⁵ Kuran-ı Kerim, Rad Suresi,13/ 12

normlarının samimi olarak uygulanmasıdır.”²⁶⁶ Ancak İzzetbegoviç’e göre bu yol daha zor ve daha uzun sürecek bir süreçtir. İnsan ise kolay olanı tercih edecek, güç ve iktidarın yanında bulunarak onları yardıma çağıracaktır. Aliya bu konuyla ilgili tespitlerine şöyle devam eder; “İnsanları terbiye etmek zordur, ancak kendini terbiye etmek daha da zordur. Dini tecdid, bizzat kendinden, kendi hayatından başlamak demektir. Tersine güç ise her zaman başkasını gözüne kestirir. Bu düşüncenin baştan çıkarıcılığı da budur.”²⁶⁷

Aliya, hedefin hareket noktasını devrim yaparak iktidarı ele geçirmek değil, insanların gönlünü fethetmek olarak görür. “İslami yeniden doğuş, önce terbiye alanında daha sonra da siyasi manada bir devrim olmalıdır. Yani evvela vaiz daha sonra asker olmak gerekir”²⁶⁸. Yeteri kadar ahlaki ve psikolojik açıdan hazırlanmadan ve lazım olan asgari yetişmiş kadro olmaksızın sadece şansın yaver gitmesi dolayısıyla iktidarı ele geçirmek, İslami devrim gerçekleştirmek değil, darbe yapmak anlamına gelir ki bu gayri İslami hareketin devamıdır.²⁶⁹

İzzetbegoviç, Müslümanların ümitsizliğe kapılmaması gerektiğini dile getirir ve realizm kavramını açar; “Biz, Müslüman toplulukların pasif kalmalarına sebep olan ve hiçbir umuda yer bırakmayan realizmi yok saymaktayız. Tarih sürekli değişimin değil aynı zamanda devamlı olarak imkânsız ve beklenmeyenlerin gerçekleşmesinin hikâyesidir.” şeklinde dile getirir.²⁷⁰

İzzetbegoviç’in buraya kadar ele aldığımız siyasi görüşlerini değerlendirecek olursak; anlaşıldığı üzere ve kendisinin de ifade ettiğine göre o, söylemi ve idealizmiyle tam bir İslamcıdır. Bütün derdi İslam halklarının layık oldukları şekilde yönetilmesi, huzura ve refaha götüreceği geri kalmışlıktan kurtaracak çözüm yollarını aramaktı. Dönemin diğer İslam düşünürleri gibi o da bu konulara kafa yormuş, tespitlerde bulunarak Müslüman nesillerin kalbinde ve beyninde yer etmiştir. Özellikle dini tecdid ile ilgili görüşlerinin, daha geniş kitlelerce kavranılması sağlamak çok önemlidir, çünkü İslam dinini, uç söylem ve fiillerle ifadelendirerek siyaset oluşturmak ya da darbeler yoluyla devleti ele geçirmek son yıllara kadar Müslüman dünyasında yaşanmıştır. Ancak

²⁶⁶ Aliya İzzetbegoviç, İslam Deklarasyonu, s. 71.

²⁶⁷ Age, s. 75.

²⁶⁸ Age, s.75-76.

²⁶⁹ Age, s. 75.

²⁷⁰ Age, s. 76.

ne yazık ki hala bu söylem ve fiiller ilgi görmeye devam etmektedir. O yüzden üzerinden yıllar geçse de siyaset felsefesi ve İslam düzeni hakkındaki görüşlerinin gençlerle buluşması ve muhakkak ders olarak okutulması gerektiği de açıktır.

İzzetbegoviç ile ilgili öne çıkan diğer bir husus daha öncede belirttiğimiz gibi İslamcı olmasıdır; İslamcı kimliğini onun sadece Bosna merkezli bir düşünme gerçekleştirmediğinden, İslam coğrafyasının tamamına seslenmesinden de anlıyoruz. Ancak o ortaya koyduğu görüşlerin arkasında durmasına rağmen, Müslüman devletlerin ne derece güçsüz olduğunun da farkındaydı. Bunu kendisi de şu konuşmasında ifade etmiştir: “Açık konuşmak gerekirse bir İslam Cumhuriyeti kurmanın peşinde değilim ancak –hoşlansın ya da hoşlanmasınlar–dünyanın bu parçasında İslamın kurtulmasını istiyorum.²⁷¹ Aliya’nın İslamcı kimliğine tekrar dönecek olursak o, selefiler, Abduh ve Afgani kadar kaynaklara dönüş fikrine gitmese de, düşüncesinin merkezinde İslam tarihi ve Müslüman deneyimi eleştirisini getirir. Aliya İzzetbegoviç’i Türk münevverleriyle kıyaslayacak olursak O, Necip Fazıl gibi medeniyetçi değil, İslam nizamcıdır; daha çok söylemleri Seyyid Kutup ve Mevdudi ’ye yakınlık arz eder. Zaten bunu kendisi de kitaplarında ifade etmiştir.²⁷² Bir dönemin Türkiye’inde Nakşilik ve Milli görüşün yükselttiği Milli nizam görüşü de İzzetbegoviç’in Deklarasyonunda belirttiği fikirlere yakın düşer. Ahlak ile fabrika, iman ile kalkınma, İslam ile siyaset, birlikte gelişmek zorundadır.²⁷³

Bu bölümü bitirmeden önce siyasi anlayışı ve İslami söylemlerine getirilen eleştirilere de yer vermek istiyoruz.

İzzetbegoviç’in sosyalist doğu ve batı tabirlerini çok sık kullandığını görüyoruz. Doğu derken mistik, sihirli uzak, Budistik doğuyu kastetmektedir; Batı dediğinde ise, hümanizm ve rönesanstan, burjuva devrimlerinden sonra zirveye çıkan rasyonel, teknik, aydın seküler Batı’dan bahsetmektedir. Bunun yanında onun, doğu ve batı terimlerinden dini –felsefi sınıflandırmayı da kastettiği açıktır. Hangi ayrıma tabii tutarsa tutsun İslam’ı sentez edici pozisyona yerleştirdiği açıktır. Demek ki İzzetbegoviç’in gördüğü İslam’ın

²⁷¹ Aliya İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, çev. Fatma nur Altun, Rıfat Ahmetoğlu, İstanbul, Klasik Yayınları, 2011, s. 25.

²⁷² Ercan Yıldırım, ”Sorumluluk Ahlak, sadakat; Müslüman entelektüelin Lider Olarak Portresi”, *Hece Yayınları* Sayı:229, Ankara, Ocak, 2016, s. 124.

²⁷³ Agm, s. 125.

ne doğusu nede batısı vardır; çünkü ona göre İslam, ideolojik bir bloğa dönüştürülmemiştir. İzzetbegoviç ise ideolojik bir bloğa dönüşümünü önerir ve görmek ister.²⁷⁴

İzzetbegoviç göre Hristiyanlık dini gerçektir ama kısmen, materyalizm/sosyalizmin de kısmen gerçeklik payı vardır. İslam ise Hristiyanlığın ve materyalizmin sentezi olduğu için tamdır. Ve hepsini içine alan bir gerçekliktir. Buradan da anlaşılacağı gibi düşüncesinin temelinde yatan düalizm, İslam anlayışına da doğrudan tesir etmiştir. Onun tevhit anlayışının temelinde bile düalizm gelen sentez yatar.²⁷⁵ Esasında İzzetbegoviç düalizme mesafelidir, ya da şöyle söylemek gerekirse o düalizmin varlığını kabul etmekle beraber hep birliği aramıştır. Ancak bu “birliği” düalizm üzerinden gerçekleştirmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Öyle görünüyor ki İzzetbegoviç 20.yüzyıl Avrupa felsefesine hâkim olan varoluşçu felsefeden esinlenmiştir. Kendisi Sartre, Camus Jaspers, Heidegger’den yaptığı alıntılarla insana hep düalist bir bakışla bakılması gerektiğinden bahseder. Varoluşçuların insanın maddi dünyaya atıldığı gerçeği İzzetbegoviç’te Adem’in insanoğlunun cennetten dünyaya düşmesi olarak yorumlanır.²⁷⁶

Yukarıda da değinildiği üzere, İzzetbegoviç “üç dünya” görüşünü ortaya koyuyor: Dini, materyalist ve İslami. Burada ona getirilen eleştiri, din kavramı Hristiyanlığa, Materyalizm kavramını ise Yahudilikle bağdaştırmasıdır. Ona göre, Yahudilik sola meyilli ve bu dünya odaklıdır. Ancak İzzetbegoviç’in Yahudi tarihini hızla geçip indirgemeci bir yaklaşım takip ederek, “Yahudi tarihi dünya ticaret gelişmesinin tarihidir” diye iddia etmesi ayrıca Musevilik’in gizemciliği ve tasavvuf öğretilerini içeren zengin geleneklerinin sahip olduğunu atlaması, düşüncelerinin temelini oluşturan Yahudilik- materyalizm görüşünün bozulması durumuyla karşı karşıya kalacağından üzerinde durmamıştır.²⁷⁷ Öyle görünüyor ki belli noktalarda görüşlerinin çerçevelerini oturtmak için kendince bazı noktaları kriter almış, bunlardan hareket ederek kendi zihin dünyasının şemasını çizmiştir. Onu farklı kılan da bu spesifik görüşleri olmuştur.

²⁷⁴ Enes Kariç, “Doğu ve Batı Arasında İslam’ın İçindeki İslam” *Hece Dergisi*, Sayı:229, Ankara, Ocak, 2016, s. 742.

²⁷⁵ Agm, s. 744.

²⁷⁶ Agm, s. 749.

²⁷⁷ Agm, s. 748.

İzzetbegoviç'in Kur'an'a yaklaşımını değerlendirmek gerekirse, aldığı eğitim sebebiyle Kuran'ı ideolojik bir şekilde okumaya yatkın olduğunu görüyoruz. O, İslam'da bu dünyayı nizama getirecek etkili bir öğreti görmektedir. İslam'ın sosyal sistemlerini oluşturacak kendi teori ve kaynaklarının olduğunu, bu sosyal sistemde adalet ve ahlakın hâkim olacağına ayrıca İslam'ın demokrasi dini olduğuna inanmaktadır.²⁷⁸ Ancak bu noktada ona getirilen eleştiri kendi sosyal ve siyasi görüşlerine bağlanmış bir Kur'an okuma ısrarıyla Kuran'ı indirgemeci ve özcülüğe taşıması yönündedir. Dönemin dünya düzenine baktığımızda iki blok halinde parçalanmış olduğunu görürüz. Doğu ve Batı bloğu arasında sıkışmış olan insanlık, Kuran ve İslam'ın yol göstericiliğiyle ve arabulucuğuyla kurtulabilir. Bu bakış açısıyla Kur'an'ı anlayan ve yaşayan İzzetbegoviç, ideolojik olarak İslam'ı yenedünya düzeni oluşturacak tek alternatif olarak görür, İslam'a siyasi bir bakış açısıyla bakmakla ve Kur'an'ı ideolojik bir şekilde okumaktadır; o yüzden İslam ve kutsal prensipleri yorumlarken siyasi indirgemeciliğe fazlasıyla başvurmuştur.²⁷⁹

Bütün bu değerlendirmelerden sonra son olarak bu bölümle ilgili olarak şunları söylemek isteriz; bu görüşlerinin birçoğunu *Doğu-Batı Arasındaki İslam* adlı eserinden hareketle dile getirmekteyiz. Onun hakkında yapılan yorum ve eleştirilerde o dönemin eseri olduğu gerçeğini de gözönünde bulundurmak gerekmektedir. Elbette ki isabet ettiği pek çok nokta olmuş ancak eleştiri alan fikirleri de olmuştur. Bu pek tabiidir. Hatta kendisi de yıllar sonra kitabındaki bazı görüşlerinden feragat etmiştir. Çünkü yıllar boyunca birçok tecrübe yaşamış mahkûm olmuş, parti kurmuş, siyasete atılmış, cumhurbaşkanı olmuş savaşın o acı tecrübesini yaşamış pek çok deneyim kazanmıştır, elbette bazı şeyleri yeniden düşünmüştür. Her ne olursa olsun O, İslam'a ait idealleriyle taşıdığı endişeler ile Müslüman ve İslam âlemine doğrudan getirdiği görüşleri ile daha uzun yıllar değerlendirilmeye devam edilecek ve birçok genç ve mütefekkir ondan ilham almayı sürdürecektir.

---

²⁷⁸ Agm, s. 749.

²⁷⁹ Agm, s 753.

3.2.3 Aliya İzzetbegoviç'in Siyasi Dehası ve Yansımaları

Aliya İzzetbegoviç'in esas sınavını ve tarihteki dâhiyane başarısını, Bosna savaşı yıllarında komutan olarak verdiği mücadele ve kararlılıkta görürüz. Bu sürece nasıl gelindiği ve Bosna'nın Avrupa'nın merkezinde olmasına rağmen, nasıl soykırıma uğradığı ikiyüzlübin kişinin şehit düşmesi gibi hafızalarda kalan birçok soru vardır. Aliya'nın bu süreci nasıl yönettiği ve sonunda başarıya ulaşması onun askeri ve siyasi dehasının başarısını gösterir.

Bosna savaşı öncesi, siyasi ortam oldukça karışık. Bu kaos ortamında İzzetbegoviç, Bosna'yı ve Bosnalıların haklarını korumak için sonuna kadar mücadele etmiştir. Kısaca bu sürece değinecek olursak; İkinci dünya savaşından sonra Yugoslavya'nın başında bulunan Tito, karizmasıyla Yugoslavya'yı bir arada tutan lider olmuştu. Kurduğu federasyon Sırp-Hırvat-Boşnaklardan oluşuyordu. Tito Yugoslavya'nın devamı için "Kollektif Başkanlık Sistemini" ortaya attı. Bu sisteme göre devlet başkanı her yıl Yugoslavya'yı oluşturan milletlerden seçilecek, onun da süresi bir yıl olacaktı. Tito'nun getirdiği başkanlık sistemi onun ölümünden sonra farklı milli unsurlar arasında ayrışmayı da beraberinde getirdi. Bu sürecin sonunda ise milliyetçi partiler kurulmaya başladı. Bunlardan İzzetbegoviç'in kurduğu parti olan Demokrat Hareket Partisi(H.D.Z) seçimlerden sonra Sırp ve Hırvat partileriyle beraber bir koalisyon kurdu ve başkanlığına da İzzetbegoviç getirildi. Fakat bu sistem uzun sürmedi,1991'den itibaren milletler bağımsızlıklarını ilan etmeye başladı. Bu ortamda en zayıf halka Boşnaklar oldu²⁸⁰.

Kısaca değindiğimiz bu parçalanma sürecinde İzzetbegoviç, siyasi ve diplomatik çabalarına hız verdi. Onun amacı Yugoslavya'nın dağılmasını engelleyip demokratik ve tüm halklara eşit mesafede duran bir devlet yapısını oluşturmaktı, fakat çabaları sonuçsuz kaldı. Aslında o da bu savaşın patlak vereceğini tahmin ediyordu, hatta yaptığı konuşmalarından birinde eğer bir savaş başlayacak olursa Müslüman Bosna halkının kendini silahla savunacağını açıkça ifade etmiştir.²⁸¹ Onun bu tahminleri doğru çıkmış bu konuşmalarından kısa bir süre sonra savaş patlak vermiştir. Aslında bu savaş iki devlet veya iki silahlı ordu arasında olmamıştır. Düzenli ve silahlı orduları olan Sırplar, silahsız

²⁸⁰ Agm, s.707.

²⁸¹ Halil Ünal, "Adil Savaş ile Adaletsiz Barış Arasında Aliya İzzetbegoviç", *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, Ocak, 2016, s.109.

ve savunmasız Müslüman sivillere karşı saldırganlıkla savaşmışlardır. Savaş 4 yıl sürmüştür. Savaş boyunca İzzetbegoviç, silahlı mücadelenin yanında diplomasi yoluyla da sonuna kadar mücadele etmiştir. Bu şartlarda diplomasi, iğneyle kuyu kazmak gibi zor ve çaba gerektiren bir durum olmuş, İzzetbegoviç, savaş boyunca ilkesiz bir antlaşmaya, adil olmayan barışa Batı ve BM tarafından zorlanmıştır.²⁸² Ancak o “Açık şantajlara ve birleşmiş saldırganlara rağmen adaletsizliğe imzamızı koyacak değiliz²⁸³” diyerek tavrını ortaya koymuştur.

Tüm bu süreçte yaşananlara baktığımız zaman şunu görürüz ki; yaşanan Bosna trajedisinden Bosna mucizesine geçiş, İzzetbegoviç’in izlediği politikaların, sürdürdüğü stratejilerin ve seçtiği dilin sayesinde olmuştur.²⁸⁴

Onun hakkında ilk doktora tezini yazan Admir Mulaosmanoviç, siyasi faaliyet ve siyasi hayatı hakkında şunları not etmektedir:

“Bugün Bosna Hersek devletine sahip olmamız sadece onun akıl ve becerikliliği sayesinde olmuştur. Ve buna A.B.D diplomat Richard Holbrokte şahittir.1993 yazında Saraybosna teslim olmak üzereydi. Çentikler İgman dağındaydı ve iki Sırp gurubun arasında kalan bölge vardı. Ve bu geçiş yolu da işgal edilmek üzereydi. İzzetbegoviç üstün ferasetiyle hareket ederek, Stoltenberg barış planını imzaladı. Bu barış anlaşmasıyla Sırpların ilerlemesini durdurmuş diğer taraftan da, Bosna askeri birimlerle, kuvvetli bir hat oluşturup çentikleri durdurduktan sonra ertesi gün imzayı geri çekmiştir.”²⁸⁵ Kimse bu olayı duymamıştır. Burada Aliya’nın stratejik askeri özelliğinin ortaya çıktığını görürüz

Bir diğer örnek ise onun dik duruşu ve mücadele ruhuyla ilgilidir. 1992 yılında Bosna Hersek’te yapılan referandumla, halk bağımsızlıktan yana oy kullanmış cumhurbaşkanı İzzetbegoviç, ordu ve savaş hükümetinin kurulması için karar almıştır. Alınan bu karar neticesinde, oluşturulan hükümetin kuşatma altında olmasına rağmen Saraybosna’da kalması ortak kabul görmüştür. Ancak durumun kötüye gitmesiyle beraber Saraybosna’yı terk etmesi gerektiği kendisine söylenmiş o, yapılan tüm ısrarlara rağmen şehri terk etmemiş, canı pahasına Saraybosna’yı korumuştur. Richard Holbeerke 1994

²⁸² Agm, s.110.

²⁸³ Aliya İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, s.187.

²⁸⁴ Halil Ünal, agm, s.111.

²⁸⁵ Admir Mulaosmanoviç, “Aliya İzzetbegoviç’in Duruşu” *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, Ocak, 2016, s. 68.

yılında 44 ay boyunca kuşatma altında tutulan ve savaş tarihindeki en uzun kuşatmasını yaşayan Saraybosna'yı ziyareti sonrası Aliya'yı şöyle tanımlar:

“Boşnak Müslümanların içerisinde bulunduğu ümitsiz duruma rağmen onun azmi ve kararlılığı beni hayrete düşürdü. Işıklı durumdan yoksun ısıtilamayan ve içerisinde kurşun deliklerinin olduğu cumhurbaşkanlığı makamında ikamet ediyordu. Her yerin sivaları dökülmüş, pencere camlarının bir kısmı plastik folyolarla kapatılmıştı. Tüm bunlara rağmen Aliya hükümet binasını daha güvenli bir yer olan Tuzla'ya taşımayı düşünmedi. Bu umut ve kararlılık olmasaydı Bosna direnişi de olmazdı.”²⁸⁶

Richard Holbeerke'u Bosna'ya savaş yıllarında yaptığı bu ziyaret derinden etkilemiş, yaşanan bu insanlık dramına karşı hissiyatını şöyle dile getirmiştir: “Eğer tarafların dini inanışları tersine olsaydı yani Müslüman bir ülke, iki milyonluk kuşatma altında olan Hristiyan veya Yahudi toplumu yok etmeye kalksaydı Batılı ülkeler ne yapardı?”²⁸⁷

Bosna'da yaşanan drama karşı sessiz kalan Avrupa karşısında bir tepkide Fransız yazar Bernard Layu'nun Bosna'yı anlattığı belgeselinin son cümlesinde ifade buluyordu: ‘Ve Batı Bosna'da öldü.’²⁸⁸

Böyle bir savaş ortamında her türlü imkândan yoksun olarak mücadele veren Aliya, ordusunu toparlamış, halkının yanında olmuş, dünyaya sesini duyurabilmek için insanüstü gayret göstermiştir. İzzetbegoviç, sadece saldırı ve yok etme hedefi güden, her türlü insani değerden yoksun düşmanlarının tüm tahriklerine rağmen, bir devlet adamında olması gereken temel ilke ve vasıflardan asla taviz vermemiştir. Adalet, eşitlik, doğruluk hakkaniyet, merhamet, güven, kararlılık gibi esaslara dayanarak Bosna'nın bağımsızlığa kavuşmasında önder ve lider olmuştur.²⁸⁹ Öyle ki o, düşmanlarının yaptığı tüm insanlık dışı işkencelere, tecavüz ve saldırılara karşı intikam duygularıyla hareket etmemiş ve bu intikam duygularına karşı askerlerini uyararak onlara savaş ahlakından ayrılmamalarını, istikamet ve itidalden sapmamalarını şu şekilde tavsiye etmiştir.

“Boğazlandık, kadın ve çocuklarımız öldürüldü. Camilerimiz yıkıldı, ama biz kadın ve çocukları öldürmeyeceğiz, Kiliseleri yıkmayacağız, çünkü bu bizim yolumuz değil. Biz muzaffer olacağız çünkü biz,

²⁸⁶ Orhan Ocaktan, “Devlet Adamı Olarak Aliya İzzetbegoviç” *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, Ocak, 2016, s. 98.

²⁸⁷ Agm, s. 99.

²⁸⁸ Agm, s.100.

²⁸⁹ Agm,s. 100

başkalarının dinine milliyetine saygı gösteriyoruz. Başkalarının ibadethanelerini yıkmak her halükarda bize yasaklanmıştır. Çünkü saygı duyduğumuz Kitapta böyle yazmamaktadır.”²⁹⁰

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılıyor ki Aliya, İslamî hassasiyetinden dolayı sırf inançları nedeniyle kendi gibi düşünmeyen ve inanmayanlara karşı onların dili ve silahıyla cevap vermemiştir. Onun siyasi duruşu savaş değil, barış için stratejik bir savunma savaşı olmuştur. Onun bu ilkeli duruşu yaşamının her anında devam etmiştir. Bu düşüncemizi onun şu sözleri destekler kanaatindeyiz:

“Halkımızın bize yapılan kötülüğe karşılık vermediği ve seviyesini koruduğu için mutluym. Biz Müslüman ve Boşnak olduğumuz için gurur duymalıyız. Biz Mostar’daki köprüyü yıkmadık, aksi takdirde dünyada dolaşırken kendimi nasıl hissedeceğimi bilemezdim. Şimdi ise anlım açık oralara gidiyorum. Yıkıma yıkımla karşılık vermeyen bir halka ait olma duygu ve şerefiyle gidiyorum.²⁹¹ Sırlar kırk sene boyunca paranoyak bir hırsla silah biriktirdi. Biriktirdikleri o demir yığınlarını da bu ikil yıl içerisinde zavallı ülkemizin üzerine saldı. Önemli olan bir şey var, o da bizi bulan bu musibetler içinde insan kalmaya çalıştığımız ve bunu başardığımızdır.”²⁹²

İzzetbegoviç, gerek askerlerine yaptığı konuşmalarda gerek halkına yaptığı konuşmalarda duruşu ve söylemleriyle düşmanların da bile saygı uyandırmıştır. Mesala, eski Hırvatistan cumhurbaşkanı Stepen Mesiç, İzzetbegoviç hakkında şu sözleri söylemiştir:

“İzzetbegoviç ile oturduğum zamanlarda, kendimi sanki eski bir doğu düşünürü ile konuşuyor hissediyorum” diyerek onun karakterinden etkilendiğini ifade etmiştir.²⁹³

36 ay süren Bosna savaşı boyunca Aliya dik duruşunu korumuş, pek çok konferansında, konuşmasında ve röportajlarında savunmasız halkının soykırım karşısında kaldığını tüm dünyaya çeşitli yollarla duyurarak bir kamuoyu oluşturmayı da başarmıştır. Öyle ki, Filistin konusunda dahi İslam dünyasının birlik ortaya koyamadığı bir dönemde, Bosna konusunda dünyanın her yerindeki Müslüman devlet ve halklarından her açıdan destek görmüştür. Onun hakkında makale yazan Ebu Zeyd el Mukri el İdrisi²⁹⁴

²⁹⁰ Aliya İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 122.

²⁹¹ Age, s. 139.

²⁹² Age, s. 130.

²⁹³ Admir Mulaosmanoviç, agm, s.67.

²⁹⁴ Ebu Zeyd El Mukri el İdrisi: 1960 yılında Fas’ın Marakeş şehrinde dünyaya gelmiştir. Fas Krallığı adalet ve Kalkınma Partisine mensup bir siyasetçi olan el-İdrisi farklı dönemlerde iki kez milletvekili olmuştur. Dilbilimi alanında doktora sahibi olan el-İdrisi Kazablanka 2. Hasan Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde profesör olarak görev yapmaktadır.

İzzetbegoviç'in eserleri ve şahsiyetinden bahsederek asker kökenli olmadığı halde halkını yok olmaktan kurtaran Aliya'ya hayran olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁵ Kendi Arap milletinin yöneticilerinden örnekler vererek onların düştükleri hatalara İzzetbegoviç'in düşmediğini söylemiştir. Ona göre Aliya, tek başına sürdürülen entrikaların karşısında durmuş, onlara kendi siyasi oyunları ile karşılık vermiş, yapmış olduğu görüşmelerde dik durmuş, 1200 gün kuşatma altında kalan Saraybosna'yı terk etmemiş, düşmana teslim etmemiştir. Kısaca baskılara boyun eğmemiştir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Aliya, batılı hükümetlerin Bosna'daki krize karşı yürüttükleri politikaları keskin bir dille eleştirmekten kaçınmamıştır. İzzetbegoviç'in savaşın son üçte birlik dönemi içerisindeki ruh halini yansıtmaya açısından belki de en iyi örnek 5 Aralık 1995'de Budapeşte'deki Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı zirvesindeki konuşmasıdır. O, bu konuşmasında çarpıcı ifadeler kullanarak Batının ikiyüzlülüğünü açıkça ortaya koymuştur:

“Ülkemizde yaşanan son olaylar beni acıya boğdu. Bu yüzden kısa ve doğrudan konuşacağım. Yirmi yıl önce güvenlik ve işbirliği amacıyla kurulmuş ve adında bu iki büyük kelimeyi barındıran bir organizasyonun, bu büyük oturumunda, buna tamamen zıt bir konu üzerine konuşacak olmam gerçekten ironiktir. Tehlike ve tek başına bırakılmıştık.²⁹⁶ Bir beyefendi üst düzey bir görevli, müstehzi bir vurdumduymazlıkla dünyaya katliam ve yok edilme tehdidi altında olan bir millete Sırların kazandığını bildiriyor. Sanki bir futbol maçı var da kendisi bitiş düdüğünü çaldı.”²⁹⁷

Batılı siyasetçilerden David Owen ve Richard Holbooke kendi biyografilerinde İzzetbegoviç'i çok zorlu bir müzakereci olarak tanımlamışlardır, Onun için şu ifadeleri kullanmışlardır: “Zor karar alıyordu, aldıktan sonra bile hemen değiştirmeyeceği kesin değildi. İzzetbegoviç'in görüşmelerde arkasında destek olacak güçlü ordusu yoktu. Sadece meşruiyetinden, hukuktan ve gerçeklerden güç alıyordu. Onun böyle çok taktiksel davranması görüşmelerde kariyer hırsıyla tutuşan uluslararası arabulucuların sinirine dokunuyordu”²⁹⁸.

Aslında savaş süreci İzzetbegoviç'in ahlaki yönünü ortaya koyma açısından en büyük imtihan oldu. Bu yönü Batı dünyasının entelektüellerinin daha çok dikkatini

²⁹⁵ Ebu Zeyd El Mukri el İdrisi, “Mağripte Maşrık'a Aliya İzzetbegoviç” *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, Ocak, 2016, s.596.

²⁹⁶ Zehrudin İsakoviç, agm, s. 180.

²⁹⁷ Agm, s. 180.

²⁹⁸ Agm, s.181

çekmişti. Fransız filozof, Bernard Henry Levy, İzzetbegoviç' in kişiliğinden çok etkilenmiş, bununla ilgili olarak Paris gazetesi Le Monde'de bir yazı yazmıştır. Yine Madrid gazetesi' El Mondo 1995 Dayton anlaşması sonrası kendisini yılın kişisi ilan etmişti. Birçok üniversite kendisine fahri doktora vermiş, siyasi anlayışı kendisini demokrasinin gelişimine katkıda bulunan bir insan konumuna yüceltmmişti.²⁹⁹ Ancak şunu da ifade etmemiz gerekir ki Aliya'nın hak ettiği itibar ve değeri İslam âlemi tarafından yeterince bilinmemiştir. Eğer hak ettiği değere kavuşmuş olsaydı en azından öğretim müfredatında biyografisi bulunur, kitapları felsefe ve tarih bölümlerinde ders programına girerdi. Umut ediyoruz ki ileriki yıllarda bu açık kapatılır ve gençlerin İzzetbegoviç'i daha yakından tanıyacak fırsatlar yaratılır.

İzzetbegoviç 10 yıl kadar cumhurbaşkanlığı görevini ifa etmiştir. 2000 yılında 75 yaşında emekliliğe ayrılmıştır. Cumhurbaşkanlığı yaptığı bu yıllar süresince gerek savaş sırasında gerek savaş sonrasında olağanüstü bir gayretle Bosna için Bosnalılar için mücadele etmiş, direnmiş, dayanmıştır.

Bundan sonraki bölüm İzzetbegoviç'le beraber sıkça anılan "Filozof Kral" kavramının sembolik anlamı ve Aliya' da bu kavramın nasıl karşılık bulduğu üzerine olacaktır.

3.3. FİLOZOF KRAL OLARAK ALİYA İZZETBEGOVİÇ

3.3.1 Bilge Kral İdealinin Felsefi Arka Planı

İzzetbegoviç daha sağlığında 'Bilge kral' ünvanıyla anılmaya başlamıştır. Bu sembolik sıfatın çeşitli varyantlarını Doğu ve Batı düşünce tarihlerinde bulmak mümkündür. Mesela, Platon "İdeal Devlet" adlı eserinde, ülkeyi filozof kralın yönetmesi gerektiğini söyler. Aynı düşünceye sahip olan Farabi'ye göre ise erdemliler kentinin yöneticisi peygamber-emirdir. Aynı sıfat dünya halklarının kadim zamanlardan beri tarihsel hafızasında yer etmiş, müşterek bir arkatip olarak değerlendirilebilir.³⁰⁰ Bu özellikler, hayalimizde kendini halkına hizmet etmeye adanmış, iyilik için gayret eden ve

²⁹⁹ Agm, s. 181.

³⁰⁰ Şaban Bıyıklı , "İzzetbegoviç'e Göre Doğu- Batı Düalizmi ve İslam ", *Hece Dergisi*, Sayı:229, Ankara, Ocak, 2016, s. 527.

kötülüğün önüne geçmeye çalışan bir yönetici figürü canlanır. İzzetbegoviç, bu yönetici imgesinin çağdaş dünyada karşılık bulmuş timsalidir. 20. yüzyıl tarihine hem yönetici hem de bilge vasfıyla damgasını vurmuştur.³⁰¹

Bilge Kral idealini ilk ortaya koyanın Platon olduğunu ifade etmiştik. Platon, ilk ütopya eser olan *Devlet* kitabında filozof kraldan bahseder. Filozof krallar, iktidarı, siyasi çıkarları için ya da sadece iktidar arzuları için istemediklerinden, Platon'un ideal devletinin yöneticisi olmaya en layık insanlardır.³⁰² “Filozof kral zengindir. Ancak bu zenginlik altın zenginliği değil, akıl ve erdem zenginliğidir.”³⁰³ Platon'un Devletin de her sınıfın bir erdemi olmalıdır, yöneticinin erdemi ise bilgeliktir. Onun siyaset felsefesi, filozofların kral, ya da kralların filozof olması gerektiğine olan inancına dayanır. Ona göre toplumlar, bu gerçekleşmediği sürece rahat ve huzur görmeyecektir.³⁰⁴ Filozof kral, yönetme gücünü en yüksek “İyi” ideasından almalıdır. Platon'un idealar âlemi üzerine oluşturduğu kuram, siyaset felsefesi açısından da önemlidir, çünkü iyi bir yöneticinin en önemli vasfı idealar kavramını çok iyi anlamış filozof kral olmasından geçer.

Bir diğer filozof Farabi, *Medinetü'l Fazıla* adlı eserinde erdemli şehrin yönetici sıfatlarını şöyle açıklar;

1- Erdemli şehrin yöneticisi herhangi bir insan olamaz. Çünkü yöneticilik iki şeyle olur; birincisi insan, yaratılışı ve tabiatı bakımından yöneticiliğe istidatlı olmalı ikincisi, yöneticilikle ilgili iradi tutum ve melekeleri kazanmış olmalıdır.

2- Bu yönetici, mükemmelliğe ulaşmış, bil fiil akıl ve bil fiil akılsal olmuş insan olmalıdır. Onun muhayyile kuvveti son haddine varmış, faal akıldan tikelleri- oldukları gibi veya temsili olarak- ve akılsalları almaya hazır hale gelmiş olmalıdır.

3- Yöneticiye, Tanrı, Faal aklın aracılığıyla vahiy indirir. Bu insan insanlığın en üst mertebesinde ve mutluluğun en yüksek derecesindedir. Onun ruhu sanki Faal akılla bir olmuştur. Diğer bazı özellikleri ise, uyanık ve zeki olmalı, güzel konuşmayı bilmeli, bilgi edinmeyi sevmeli, doğruluğu ve doğru insanları sevip yalandan nefret etmeli kendi

³⁰¹ Agm, s. 527.

³⁰² Faruk Karaaslan, Mahmut Hakkı Akın, age, s.143.

³⁰³ Platon, *Devlet*, çev. Sebahattin Eyüpoğlu, M.Ali Cimcoz, 4. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2002, s. 188

³⁰⁴ Mesut Yılmaz, “Platon ve Farabi'nin Ütopik Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Diyarbakır, 2005, s. 5.

nefsi arzularının peşinden gitmemeli, yüksek ruhlu olmalı, adil olmalı zulümden nefret etmeli güzeli doğruyu desteklemeli, yapılması gerekenler konusunda kararlı olmalı zaaf göstermemelidir.³⁰⁵

Farabi, bu özelliklerin tek bir kişide toplanmasının zor olduğunu farkındadır. Bu yüzden her yüzyılda ancak bir defa böyle yöneticilere tesadüf edilebileceğini söyler. Farabi, herhangi bir zamanda böyle bir insana rastlanmazsa, ancak daha önce bir şehirde birbirini aralıksız olarak takip eden bu türde yönetici kuşağı mevcut olmuşsa bu insanların koydukları kanun ve kurallar adaletle benimsenip muhafaza edilmelidir der.³⁰⁶

Burada önemli olan en az bir yöneticinin filozof vasfı taşıması gerektiğidir. Tüm özellikler tam olsa bile yöneticide filozofluk vasfı yoksa felsefe yönetimin bir parçası olmaktan çıkmışsa, belli bir müddet sonra o şehir helak olmakta gecikmeyecektir.

Farabi, *Medinetü'l Fazıl*'a adlı eserinde, yöneticinin Platon'dan alınma özellikleri ile İslami özelliklerini bir araya getirmiştir. Bu eserinde, on iki özelliğin hepsi Platon'un Cumhuriyet'inden türetilmiştir. Farabi, Platon'a yabancı olan cihat gibi kavramlara da tamamen İslam perspektifinden bakar. Farabi'deki farklılık, yöneticinin vahiy alma özelliği, cesaret ve korkusuzluk, uyanık ve zeki olma durumunun biraz daha ön plana çıkmasıdır. Burada dikkati çeken Farabi'nin liderinin Platon'un liderinden farklı olarak peygamber özelliklerine sahip bir filozof öngörmesidir. Platon'da bu, en yüksek ideayı öğrenmiş filozof olarak geçer. Platon'un filozof lideri, daha bağımsız olmasına rağmen Farabi, sık sık ahiret mutluluğundan bahsederek liderini de bağlayan bir takım olgular olduğunu ortaya koymuştur.³⁰⁷

Karşılaştırmalı olarak kısaca değindiğimiz Farabi, Platon filozof kral düşüncesi genelde felsefede özelde siyaset felsefesinde yer bulmuş tarihsel süreç içerisinde de bu vasıflar genel kabul görmüştür.

Bu yüzyılda entelektüel ve siyasi çizgisi ile bilge kral unvanıyla anılan İzzetbegoviç'in bu unvana mesafeli yaklaştığını da ifade etmeliyiz. Hatta bu sözün kendisine yakıştırılmasından rahatsız olduğunu çeşitli ortamlarda ifade etmiştir. O, mükemmellikten uzak, insani yönleri öne çıkmış, Allah'ın bir kulu olarak siyaset

³⁰⁵ Farabi, *Medinetül Fazıla*, Çev. Ahmet Arslan, Ankara, Divan yayınları, 2013, s. 104- 105

³⁰⁶ Age, s.106.

³⁰⁷ Mesut Yılmaz, age, s.52-53

yapmayı kendine daha çok yakıştırmıştır. Aliya, ileriki konuda da ayrıntılı olarak yer vereceğimiz gibi ütopyaları gayri insani bulduğundan eleştirir. Platon'un *Devlet* adlı eserinde geçen filozof kral özelliklerini de aynı noktadan yola çıkarak eleştirir. Ütopya da Platon tarafından ortaya konan yöneticilik vasıfları, insan olmanın getirdiği kusurlardan uzak, her açıdan mükemmel olan insandır. Oysa Aliya'ya göre mükemmellik, zaten gerçek hayatta olamayacağı gibi şayet olsa bile özenilecek bir durum olamaz. Çünkü ona göre insan, günahlarıyla ve kusurlarıyla beraber yaratılmıştır, bir melek değildir. Dolayısıyla, iyi bir insan, iyi bir Müslüman olmaya gayret göstermeli, ancak sınırlarımızı da bilmeliyiz.

3.3.2. Aliya' da Dram ve Ütopya

Siyasetle ilgilenen filozof ve düşünürlerden bazıları, eserlerinde mükemmel toplum ve devlet tablosu çizmiş, hayallerindeki yönetim şekillerini okurlarına sunmuşlardır. Aliya da *Doğu Batı Arasında İslam* kitabında dram ve ütopyağa değinmiş, bu iki kavramı birbirleri ile karşıtlığı açısından incelemiştir. Ancak biz onun görüşlerine geçmeden önce ütopya kavramı üzerinde durmak istiyoruz.

Thomas More'un icat ettiği ütopya sözcüğünün kökeni Yunancadır. More, yer anlamına gelen "topos" kelimesinin "yok" anlamına gelen "ou" takısını getirerek "olmayan yer, hiçbir yer, anlamına gelen bu terimi (utopus) dan türetmiş ve yayınladığı kitabın adını da "Utopia" koymuştur.³⁰⁸ Ütopya terimi genel olarak hiç bir yerde olmayan ama gerçekleşmesi istenen siyasi düzen tasarılarıdır, Ütopyalar ideal toplumun hayali sunar. Bunun yanı sıra ütopyalar, insanlığın ilerlemesine de katkı sağlamıştır. Bu sayede insanlar farklı dünyaların da olabileceğini düşünmeye başlamıştır. Bu bir açıdan da insanlara umut vermiş, insanlığın ileriye doğru gitmesinde olumlu katkılar sunmuştur.³⁰⁹

Ütopyalar mevcut halin yetersizliğinden ortaya çıkarlar. Yazılan her ütopya kabul etmediği mevcut hali yeniden kurgulamıştır. Ütopya yazan her filozof yenedünya yaratma isteğindedir. Filozof bir dünya cenneti kurmak ister. Orada drama yer yoktur.³¹⁰

Bilindiği üzere ütopyaların bazıları, özellikle dünyaca tanınan ütopyalar zihnimize değişik etkiler bırakmıştır. Mesela, Thomas Moore, *Ütopya* adlı eserinde

³⁰⁸ Mehmet Ali Ağaoğulları, age, s.359.

³⁰⁹ Mesut Yılmaz, age s.15.

³¹⁰ Age, s.16.

mülkiyetsiz bir toplum çizip, tüm insanların eşit olduğu, sınıf farkının olmadığı bir düzen oluşturmuştur, Aileye ayrı bir önem vermiştir. Onun hayal ettiği ülkede para ve altına değer verilmez, yöneticiler adil, insanlar ise mutludur.

Bir diğer ütopya yazarı Campanella ise *Güneş Ülkesi* adlı eserinde Platon'un etkisi altında kalmıştır. Bu ütopya da her şey ortaktır. Aile yoktur. Kenti, rahip adilce yönetir. İnsanlar az çalışıp, geri kalan zamanlarında sanat, okuma ve eğlence ile vakit geçirirler.

Diğer taraftan Müslüman filozof Farabi ise *El-Medinetü'l Fazıla* adlı eserinde yöneticinin filozof olması gerektiğinden bahseder. Filozof peygamber ise ona göre en mükemmel yöneticidir. Farabi'nin sisteminde erdemli toplumun insanları, yardımlaşarak bir arada yaşamayı bilir. Kötü insanlar ise toplumdan çıkarılmalıdır. Yönetici, iyilik ve güzellikleri sağlayan kişi olmalıdır.

G. Orwell-1984 adlı kitabını totaliter yönetim anlayışına karşı, insanları bilinçlendirmek amaçlı yazılmıştır. Bu ütopya da dünya üçe bölünmüş, baskının hâkim olduğu insanların yöneticilerin korkusuyla hareket edemez hale geldiği, özel hayatın olmadığı bireylerin kişiliklerinin yok edildiği bir dünya oluşturmuştur.³¹¹

Bahsettiğimiz bu ütopyalardan da anlaşıldığı üzere bazı ütopyaların istenilen ütopyalar, bazılarının ise uyarı amaçlı yazılmış, istenmeyen ütopyalar olduğunu görürüz.

İzzetbegoviç ise eserinde dram ve ütopya ya, bu iki kavrama yeni anlamlar yükleyerek yorum getirmiştir. Zıddiyetler cetveli olarak ifadelendirdiği belli kavramları, birbirlerinin karşısına koymak suretiyle anlamlandırmış, yorumlarını, bu noktayı gözeterek yapmıştır. Yaratma-evrim, kültür-medeniyet, materyalizm-din, dram ve ütopya bunlardan bazılarıdır. Aliya da dram, insan fitratına uygunluğu, iyisi ve kötüsüyle akıp giden hayatı ifade ederken, karşısındaki ütopya, fitratı bozmak ve her şeyi yeniden kurmaktır.³¹²

Kuşkusuz İzzetbegoviç'e göre insanlık, tarih boyunca bu iki tür yaklaşımla kendini göstermiştir. Her ikisinin de ortak amacı, insanların ve toplumların sorunsuz yaşayabilmelerini sağlamaktır.³¹³ Ütopik görüşler bellidir, ideal toplum için çizilen bu

³¹¹ Age, s.21-22

³¹² Faruk Karaaslan, Mahmut Hakkı Akın, age, s.135.

³¹³ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s.225.

tablolar, en başta insan doğasına aykırıdır. Yapay ve kurgu olarak yaratılmak istenen insan figürü, kendi iradesi ve erdemlerinden yoksun, kültür değil, medeniyetin ürünü olan bir “Yaratığa” dönüşecektir. Ütopya da cennet rüyası, arı kovana, karınca yuvası gibi mükemmel işleyen düzen aranır ve bunun hayali kurulumu.³¹⁴ Ütopya anlayışını bu şekilde ortaya koyduktan sonra İzzetbegoviç, buradan yola çıkarak dram görüşünü temellendirir. Ona göre dram, insanın hayat ifadesi, kültürel dünyamızın en üst seviyede ifade edilmiş biçimi, insanın varoluş şeklidir.³¹⁵ Dram da sanat, ahlak, din gibi, insani olgular varken ütopya da teknik ve medeniyet ön plandadır. Ütopya darwinizme, dram yaratılışa denk düşer. Ütopyaların genel olarak ortak noktaları şunlardır; burada devletin başındaki filozof işin odağındadır. Bu filozof kral, mutlak otoritedir. Aynı zamanda bu yapının güçlü bir askeri yapısı da vardır. Burada fert değil toplum önemsenir. Dolayısıyla toplumun bekasını tehlikeye veya sıkıntıya sokacak birey ya da bireyler, yoldan çıkmış sayılır kontrol altına alınmalıdır. Ütopyada estetik zevklere özel hayata, insana ait özgürlük alanına yer yoktur. Herkes ortak hareket etmek zorundadır. Kısaca ütopyada insanlar yaşamaz, sadece görev ve icraatlarını yerine getirirler.³¹⁶

Bir diğer açıdan ütopya ve drama baktığımızda İzzetbegoviç’e göre ütopyada beşeri olgular, bir biçimde olması gereken yerde ve biçimde düzenlenir. Dram ise mükemmellikten uzak, mekanik değil insani yönü yücelten, düzen odaklı değil, şahsiyet odaklı bir bakışı sergiler. İnsani ilişkilerde de bu böyledir. Ütopya, birbirine sevgi ve saygının ön planda olduğu birincil ilişki tarzını benimsemez. Ütopya da ikincil ilişki tarzı esastır. Bu anlayışa göre birincil ilişki tarzı, gelişmemiş davranışlardır.³¹⁷

Aliya’nın siyaset felsefesinde dikkat çekici kavramlardan biri topluluk diğeri de toplumdur. Bu iki kavramdan biri drama, diğeri de ütopyaya karşılık gelir. Aliya’nın toplum anlayışında fert izole edilip, sosyal düzen ve birlik öne çıkar. Topluluk veya cemaatte ise, manevi ihtiyaçlar öne çıkar.³¹⁸ Aliya, insanın yalnızlık ve yabancılaşma duygusunun, cemaatin hayat bulduğu yerde daha az yaşanacağına inanır. Ona göre, İslam topluluğunun olduğu yerde Müslüman, maddi ve manevi olarak Müslümanları yanında hissetmelidir. Eğer bir Müslüman, içinde bulunduğu toplulukta bu beraberlik hissini

³¹⁴ Age. s.227

³¹⁵ Age. s.220

³¹⁶ Age, ss.225-235.

³¹⁷ Age, s. 230.

³¹⁸ Age, s. 226.

alamıyorsa o toplum, Müslüman bir topluluk olmayı başaramamış demektir. Dolayısıyla değerler en iyi topluluk içerisinde yaşanır. Toplulukta, birlikte yaşama düzeni amaç değil, araç olarak kabul gördüğü için bireyi sindirmez. Topluluk, doğal olarak beraber olmak isteğinden doğan harekettir.³¹⁹

İzzetbegoviç, dram ve ütopya konusuna ahlaki açıdan da yaklaşmıştır. Ütopyada ahlak, daha çok mekanik ve eylemlerin çıkarına yönelik olarak sonuç odaklı iken; dramda ise ahlak daha naif, niyeti önceleyen, davranışa götüren yola ve araca önem veren bir anlayıştan hareket eder. Ütopya, koyduğu bu fonksiyonalizmle arı ve karıncalar gibi yaşamayı ideal insan hayatı olarak göstermiştir. Hâlbuki insan, tabiatı icabı bazen yalnız kalmayı isteyebilir. Aliya'ya göre insana sadece fonksiyon icat etme, arı ve karıncalar gibi çalışma düzeni oluşturma, insan hayatının sadece üretim, tüketim, dağıtım sayılması, bizi sosyalizme, komünizme götürür. Ona göre, insan ferdiyetini dikkate almayan, temeli üretim tüketim fonksiyonuna dayanan sosyalizm, ütopyayla benzer izler taşır.³²⁰

Son olarak dram ve ütopyada din konusuna değinip bu bölümü bitirmek istiyoruz. Aslında din, dramın içeriğini oluşturan en önemli unsurlardan birisidir. Din, hayatın her alanında yer alır. Bir inanç ve niyet unsuru olarak her yere girer. Zira o, ütopyanın kurgusu karşısında tepki gösterebilecek yegâne insani olgudur. Çünkü ütopyada toplumun ideal bir biçimde kurgulanıyor oluşu, şahsiyetin ve insan hürriyetinin ikinci plana atılıyor oluşu ve insanı mükemmel bir hayvan olarak yorumlayışları gibi nedenlerle, çoğu kere din ile barışık olmamıştır.³²¹

---

³¹⁹ Age, s.230-237

³²⁰ Age, ss. 225-228.

³²¹ Age. s.236.

SONUÇ

Aliya İzzetbegoviç'in gençlik döneminden siyasete atıldığı olgunluk dönemine ve savaş yıllarında yaşadıklarına baktığımız zaman tüm hayatı boyunca çağın problemlerine karşı duyarsız kalmayan, kendini yetiştirmiş bir mütefekkir olduğunu görürüz. Ancak onu farklı ve özgün kılan, getirdiği İslam yorumu olmuştur. O, çağın diline uygun bir İslam yorumunun olacağına inanmıştır. İslam'a insanın tabiatını merkeze alarak bütüncül olarak yaklaşmıştır. İnsan nasıl ki sadece bedenden veya ruhtan ibaret değil ve ikisinden oluşan bir bütün ise İslam da böyledir. Aliya için ne sadece uhrevilik (saf din) ne de sadece maddecilik tek başına yeterli değildir. İkisinin birlikteliğinden oluşan dinin adıdır, İslam. Burada onun saf din derken Hristiyanlığa; materyalizm derken de Yahudiliğe işaret ettiği gayet açıktır. Aliya'nın din anlayışının arka planında, içinde bulunduğu coğrafi konumun çok büyük etkisi olmuştur. Onun farklı kültür ve dinlerin bir arada bulunduğu çevrede büyümüş olması Yahudilik ve Hristiyanlığı çok iyi tahlil etmesine sebep olmuştur. Bu tahlillerinin sonucunda İzzetbegoviç kendi din algısını oluşturmuştur.

İzzetbegoviç'in medeniyet kuramı, modern batı medeniyetinin insanlığı ileriye taşıdığı yönündeki genel kabulü sorgular. Öyle ki bu sorgulama neye ve kime göre ileri veya geri şeklinde soruları akla getirir. Aliya'ya göre kültürü ihmal eden bir medeniyet ileri bir medeniyet olabilir mi? O, bu sorular üzerinden insanları düşünmeye yöneltmiştir.

İzzetbegoviç'in ahlak yasası Kant'ın ödev ahlakı gibi evrensel ve mutlaktır. Bu ahlakta yasa koyucu Allah'tır. Ondaki Ahlak yasası insanın özgürlüğüne dönüktür. Özgürlük onun için zorunlu bir varoluş alanıdır. Çünkü en başta yaratıcı, insanı cennetten indirmek suretiyle bu dünyaya göndererek bu alanı açmıştır. Dolayısıyla insan kendisine verilen hürriyetten kurtulamaz. Yaşadığı sürece iyi veya kötü olmaya bir açıdan mecbur bırakılmıştır. İnsana bahşedilen bu özgürlük alanı, aynı zamanda ahlakın da kendisini gösterdiği alan olmuştur. Özgürlüğün olmadığı bir yerde davranışın da ahlakiliğinden söz edilemez. Kişinin kendi varoluşunu gerçekleştirdiği alan bu özgürlük alanı olacaktır. Üzerinde durduğu bir diğer kavram da niyet olmuştur. Davranışın altında yatan niyet, davranışın ahlakiliğini değerlendirmemizde doğrudan etki eden faktördür.

Diğer taraftan eğitim konusunda İzzetbegoviç, fonksiyonel eğitim tarzına karşıdır. Dönemin hâkim ideolojilerinin, iktidar menfaatine uygun insan yetiştirme anlayışını

eleştirir. Komünist sistemde, iktidar ideolojik olarak çocukları yetiştirirken, kapitalist sistemde ise endüstrinin hizmetinde ekonominin gereklerine uygun insan yetiştirilmektedir. Her iki sistemde insanın manevi özgürlüğüne, eleştirel düşünme yeteneğini geliştirmeye, iyi insan olma yönünde çocukları yönlendirmeye yer yoktur. Daha çok tebaa yetiştirme zihniyetinde olan bu sistemler, zorla terbiye yoluyla insanları eğitirler. İzzetbegoviç de terbiyeye odaklanmak gerektiğini ifade eder. Ancak o, iç motivasyonu harekete geçirecek eğitim anlayışını savunur. O, kişisel gayreti harekete geçirmeyen eğitimin, suni bir eğitim olduğunu ifade etmiştir.

İzzetbegoviç'in entelektüel boyutu kadar siyasi boyutunun da olduğunu ifade etmiştik. Aslında o, her şeyden önce iyi bir siyaset adamıydı. Çünkü onun izlediği siyaset günübürlük, faydacılığa dayanan insanın hak ve özgürlüklerinden uzak tutulduğu bir siyaset değil, çok daha ilkeli ve İslam ahlakına uygun, söylemesi kolay ama uygulaması zor olan bir siyaset anlayışındı. En büyük sınavını Bosna savaşı yıllarında vermiş, bu savaştan alınmış akıyla çıkmayı başarmıştır. Gençlik yıllarından itibaren siyasete ilgi duyan İzzetbegoviç'in dönemin komünist ve kapitalist sistemlerinin aksine İslamın insanlığa söyleyecek çok sözünün olduğuna inanıyordu. O, İslami bir düzenin var olacağına inanmıştır. İslami düzenin ilkelerini ortaya koyarken özellikle yönetim şekli ve rejimlerle ilgilenmemiştir. Çünkü ona göre zaten mutlak bir İslami rejim anlayışı düşünülemez. Her dönem de her yeni gelen Müslüman nesil, siyasette etkin olsun ya da olmasın, hep daha iyi yönetimi aramalı hep daha iyi olana talip olmalıdır.

İzzetbegoviç, ortaya koyduğu siyaset tarzıyla ilkeleri öne çıkarmış, siyaseti olabildiğince ahlaki zemine çekmeye çalışmıştır. Çünkü onun düşünce dünyasında siyaset, İslam'ın en önemli faktörlerinden biri olmuştur. Dünyayı ve siyaseti dışlayıp küçük görmeyi Hristiyan bakış açısı olarak görmüş ve eleştirmiştir. Bir Müslüman, onun gözünde İslamlaşmışsa, yani dini bilince varmışsa dünyayı değiştirmeye, salih amel işlemeye ve zalimin karşısında mücadele etmeye mecburdur. İzzetbegoviç'in oluşturmak istediği siyaset alanı, faydacı anlayıştan uzak, yöneticileri mutlaklaştırmayan, ahlaklı ve adil olan ilkeleri taşımalıdır. O aynı zamanda İslam âlemi olarak sadece eksiklerimizi ifade ederek eleştiriler getirmemiş, alternatiflerini de ortaya koymuştur.

Biz siyasi noktada İslami bir düzenden bahseden görüşlerinin çok iyi anlaşılması gerektiğine inanıyoruz. Çünkü o, darbelere ve diktatörlüklere kesinlikle karşı çıkmış,

eğitim odaklı ve dini tecdit olarak ifade ettiği yöntemlerle İslami bir düzen alternatifi sunmuştur. Sunduğu bu alternatifi üzerinde durulması gerektiğine inanıyoruz.

Günümüzde Müslümanlar, İzzetbegoviç'ten neyi almalıyız? Ya da ondan ne anlamalıyız? Sorusuna cevap vermelidirler. Çünkü duruş ve yaşayış olarak ondan çok şey alacağımız gibi entelektüel boyutta da ondan anlayacağımız ve öğreneceğimiz çok şeyler olduğuna inanıyoruz. Dolayısıyla onun ortaya koyduğu din ve dünya görüşlerinin değerlendirildiği başka çalışmaların yapılması bir ihtiyaç olarak durmaktadır.

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU, Mehmet Ali. *Batıda Siyasal Düşünceler*. 6. Baskı. İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

AKIN, Mahmut Hakkı, Faruk Karaaslan. *Aliya İzzetbegoviç*, 2.Baskı, İstanbul, Pınar Yayınları, 2015.

AKARSU, Bedia. *Çağdaş Felsefe*. İstanbul, İnkılap Yayınları, 2014.

AKYÜREK, Eda, Burak Tokmer, Fatih Onur, *Eskiçağ Yazıları*.1. Baskı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.

BIYIKLI, Şaban. “İzzetbegoviç’e Göre Doğu-Batı Düalizmi ve İslam.” *Hece Dergisi*. Sayı: 229, 2016, ss.527-533.

BUÇUKÇU, Öner. “Onursuz Barış ve Aliya.” *Hece Dergisi*. Sayı:229, 2016, ss.706-711.

CANATAN, Kadir. “Bir Medeniyet ve Araştırmacısı ve Tasarımcısı olarak Cemil Meriç’in Medeniye perspektifi.” *Hece dergisi*, Sayı:157, 2010, ss. 46-61.

CEVİZCİ, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. 2. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999.

CORDANOĞLU, Hasan. “Doğu ile Batı Arasında Yaralanmış Bilinç; Aliya.” *Hece Dergisi*, Sayı:229, 2016, ss. 454-457.

ÇUHADAR, Cengiz. “Batı Filozoflarının Düşüncesinde Devlet Kavramı”, *Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı:12, 2007, s. 110-114

ÇİL, Halit. “Çağımızın Ömer’i İzzetbegoviç.” *Hece Dergisi*. Sayı:229, 2016, ss. 497-505.

DEMİR, Hande Seher. “Klasik Dönem Osmanlı Devletinde Din-Devlet ilişkilerinin Laiklik sekülerizm, teokrasi, din Devleti sistemleri Kapsamında incelenmesi.” *Ankara Barosu Derneği*, Sayı: 3, ss. 273-280.

DURALI, Teoman. *Kutadgu Bilig Türkçenin felsefe Bilim Sözlüğü*. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013.

ERTUĞRUL, İsmail Fenni. *Lügatçe-i Felsefe*. İstanbul, Çizgi Yayınları, 2015.

ERTÜRK, Mustafa. "Sınır Ya da Arada Düşünce: Aliya İzzetbegoviç." *Hece Dergisi*, Sayı:229, 2016, ss. 483-492.

FARABİ. *Medinetü'l Fazıla*. çev. Ahmet Arslan. 5.Baskı. İstanbul, Divan Yayınları, 2013.

GENÇOĞLU, Cem. "Bir Eğitimci Olarak Aliya İzzetbegoviç." *Hece Dergisi*, Sayı:229, 2016, ss.403-413.

GEWIRTH, Alan. "Siyaset Felsefesi." Çev. Ahmet Keskin. *Ankara Üniv. İlahiyat dergisi*, sayı 52, 2011, ss.349-379.

HEYWOOD, Andrew. *Siyasi İdeolojilere Giriş*. çev. Ahmet B. Özgür T. Hüsamettin T. Şeyma A. Ankara, Adres Yayınları, 2013.

İŞİK, Vahdettin. "Doğu ve Batı Arasında İslam Kitabından Hareketle Bazı Mülahazalar." *Hece Dergisi*, S5ayı:229, 2016, ss. 290-299.

İSAKOVIÇ, Zehruddin. "Aliya İzzetbegoviç (1925-2003)". *Hece Dergisi*. Sayı:229, 2016, ss.149-194.

İSLAM, Cihangir. İlker Yıldız. Onur Şafak. "Orta Yol". *Hece Dergisi*. sayı: 229, 2016, ss.255-271.

İZZETBEGOVIÇ, Aliya. *Tarihe Tanıklığım*. çev. Alev Erkilet. Ahmet Demirhan. Hanife Öz. 12.Baskı. İstanbul, Klasik Yayınları, 2015.

İZZETBEGOVIÇ, Aliya. *Özgürlüğe Kaçışım*. çev. Hasan Tuncay Başoğlu. 18.Baskı. İstanbul, Klasik Yayınları, 2015.

İZZETBEGOVIÇ, Aliya. *İslam Deklarasyonu*. çev. Rahman Ademi. 2.Baskı. İstanbul, Fide Yayınları, 2014.

İZZETBEGOVIÇ, Aliya. *Doğu Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban. 4.Baskı. İstanbul, Yarın Yayınları, 2013.

İZZETBEGOVIÇ, Aliya. *İslamın Yeniden Doğuş Sorunları*. çev. Rahman Ademi. 3.Baskı. İstanbul, Fide Yayınları, 2014.

İZZETBEGOVIÇ, Aliya. *Köle Olmayacağız*. 1.Baskı. İstanbul, Fide Yayınları, 2007.

İZZETBEGOVIÇ, Aliya, *Konuşmalar*, çev. Fatma nur Altun, Rıfat Ahmetoğlu. 19. Baskı. İstanbul, Klasik Yayınları, 2013.

SAFİ, İsmail. “Adalet ve Siyaset İlişkisi Üzerine”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı:12, İstanbul, Güz, 2018, s.63-74.

DEMİRTAŞ, Mehmet. “Antik Yunan Filozoflarındaki Adalet Anlayışının İslam Filozoflarına Etkisi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:43, Nisan, 2016, s.2435-2449.

MARKS, Karl. *Yahudi Meselesi*. Çev.Niyazi Berkes. İstanbul, Sol Yayınları, 1997.

KÖKTÜRK, Abdullah. “Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı”, *Güvenlik stratejileri Dergisi*, Sayı: 13, 2011, s.73-97.

KOÇ, Turan. “Aliya İzzetbegoviç’e Göre Dünya Görüşü ve Sanat.” *Hece Dergisi*. sayı:229, 2016, ss.425-443.

KARİÇ, Enes. “Doğu Batı Arasında İslam’ın İçindeki İslam.” *Hece Dergisi*. sayı:229 2016, ss.735-757.

MARSHALL, Gorden. *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. Osman Akınhay. Derya Kömürcü. 2.Baskı. Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

MERİÇ, Cemil. *Umrandan Uygarlığa*. 21.Baskı. İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

MULAOSMANOVIÇ, Admir. “Aliya İzzetbegoviç’ in Duruşu.” *Hece Dergisi*. Sayı: 229, 2016, ss.67-72.

ORÇAN, Mustafa. “Materyalist Çağın Erdemli Ruhun Bir Bilge Gezeni Aliya.” *Hece Dergisi*. Sayı:229, 2016, ss. 6-12.

OCAKTAN, Orhan. “Devlet Adamı Olarak Aliya İzzetbegoviç.” *Hece Dergisi*. Sayı: 229, 2016, ss.97-103.

ÖZYURT, Cevat. “İki Dünya Arasında İnsan, Aliya İzzetbegoviç’ in Din Kuramı ve İslam Yorumu.” *Hece Dergisi*. Sayı:229, 2016, ss. 195-228.

SÖĞÜT, Osman. “Hayattan Hakikate Bir Tekâmül İmkânı Olarak Sanat.” *Hece Dergisi*. Sayı:229, 2016, ss.444-447.

ÇAPAR, Selim. Şükrü Yıldırım. "Hobbes ve Luck'un Devlet Düşüncesine Katkısı, *Türk İdare Dergisi*, Sayı:474, 2013.

TAŞPINAR Adem, Dudu Ekinci. "Osmanlı Aliya." *Aliya İzzetbegoviç, Düşünür Diplomat, Siyasetçi*. İlmî Etüdler Derneği, İstanbul, 2007.

TİMUÇİN, Afşar. *Felsefe Sözlüğü*. 5. Baskı: İstanbul, Bulut Yayınları, 2004.

TİRYAKİOĞLU, Zübeyde. "Aliya İzzetbegoviç' in Osmanlı ve Türkiye'ye Ait Düşünceleri." *Hece Dergisi*. Sayı:229, 2016, ss.345-354.

ULUTÜRK, Mehmet. "Ahlak İle Siyaset Kıskaçında Dünya Görüşünün Pratikteki Aynası." *Hece Dergisi*. Sayı:229, 2016, ss. 516-526.

URHAN, VELİ. "Siyaset Felsefesinde Adalet, Eşitlik, Özgürlük". *Kaygı Uludağ Üniv. Fen Edebiyat Fak. Dergisi*. Sayı:26, Bahar, 2016.

YILDIRIM, Ercan. "Sorumluluk, Ahlak, Sadakat; Müslüman Entelektüelin Lider Olarak Portresi." *Hece Dergisi*. Sayı:229, 2016, ss.116-130.

YILMAZ, Alim. "Aliya İzzetbegoviç'te Varoluş ve Din." *Hece Dergisi*. Sayı:229, 2016, ss.534-540.

YILMAZ, Mesut. "*Platon ve Farabi'nin Ütopik Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması*"., Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2005.

YÜCEL, Doğan Murat. "Son dönem Osmanlı Düşüncesinde Hürriyet Kavramının Çözümlemesi." *Kafkas Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi*. Sayı: 19, 2017, ss. 179-188.

YALÇINKAYA, Ayhan. Mehmet Ali Ağaoğulları. "*Siyasi Düşünceler Tarihi*," 1.Baskı. Eskişehir, Anadolu Üniv Yayınları, 2013.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Nihal Cengiz
Doğum Yeri ve Tarihi:	27.03.1978
Yabancı Dili:	İngilizce/Arapça
İletişim:	nihalcengizcengiz@hotmail.com
Eğitim Durumu:	
Lise:	Turhal İmam Hatip Lisesi
Lisans:	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans:	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Çalıştığı Kurum:	MEB Dinkültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni
Medeni Durum:	Evli / 2 Çocuk